

MEDENİYET ve TOPLUM DERGİSİ

The Journal of
Civilization and
Society

Cilt/Volume: 5
Sayı/Issue: 1

Haziran/June
2021

MEDENİYET VE TOPLUM DERGİSİ (METDER)
Journal of Civilization and Society (JCISO)
Cilt/Volume: 5, Sayı/ Issue: 1 (Haziran / June 2021)

Uluslararası Hakemli Dergi / International Peer Reviewed Journal

Sahibi / Owner

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dekanlığı Adına
On Behalf of Necmettin Erbakan University The Faculty of Social Sciences and
Humanities
Prof. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR

Editör / Editor

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mehmet BİREKUL

Editör Yardımcısı / Associate Editor

Dr. Fatih KALECİ
Arş. Gör. / Res. Assist. Cem UNCU
Arş. Gör. / Res. Assist. Mehmet Emin SATIR
Arş. Gör. / Res. Assist. Semih SÖĞÜT

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mehmet BİREKUL
Dr. Fatih KALECİ
Dr. Abdullah MERT
Dr. Ahmet Ferhat ÖZKAN
Dr. Mersiye BORA GALLOIS

Yayın Türü / Publication Type

Yerel Süreli Yayın / National Periodical

Yayın Periyodu / Publication Period

Yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanır/ Published bi-annual (June, December)

Baskı Tarihi / Print Date

Haziran / June 2021

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Dere Aşıklar Mahallesi, Demeç Sokak, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri
Bilimler Fakültesi Dekanlığı Köyceğiz Yerleşkesi, No: 42, 42090,
Meram/KONYA.

Tel / Phone: 0332 325 20 14

Web: <http://dergipark.org.tr/metder>

E-posta / E-mail: medeniyetvetoplum@erbakan.edu.tr

ISSN: 2587-0092 e-ISSN: 2602-2419

Medeniyet ve Toplum Dergisi (METDER), yılda iki kez yayınlanan uluslararası
hakemli bir dergidir / The Journal of Civilization and Society (JCISO) an international
peer reviewed bi-annual journal

DergiPark
AKADEMİK

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abderrahim ALAMI (University of Abdelmalik Es saadi)
Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN (Necmettin Erbakan University)
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI (Necmettin Erbakan University)
Prof. Dr. Ahmet Nuri YURDUSEV (Middle East Technical University)
Prof. Dr. Alan WILLIAMS (University of Manchester)
Prof. Dr. Armando SALVATORE (University of Mc Gill)
Prof. Dr. Bilal KUŐPINAR (Necmettin Erbakan University)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs University)
Prof. Dr. Han-Durdy GURBANOW (Academy of Sciences of Turkmenistan)
Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN (Necmettin Erbakan University)
Prof. Dr. Lynda CLARKE (Concordia University)
Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN (Necmettin Erbakan University)
Prof. Dr. Munir DRKIC' (University of Sarajevo)
Prof. Dr. Mustafa Abu SWAY (Al-Quds University)
Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK (Social Sciences University of Ankara)
Prof. Dr. Osman BAKAR (International Islamic University Malaysia)
Prof. Dr. Recep ŐENTÜRK (İbn Haldun University)
Prof. Dr. Yasushi TONAGA (University of Kyoto)
Prof. Dr. Yusuf WAGHID (Stellenbosh University)
Assoc. Prof. Dr. Elnure AZIZOVA (Baku Khazar University)

Sayı Hakemleri / Reviewers of The Issue

- Prof. Dr. Cemal GÜVEN (Necmettin Erbakan University)
Prof. Dr. Mehmet İBRAHİMGİL (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
Prof. Dr. Mustafa ÖZER (İstanbul Medeniyet University)
Prof. Dr. Mustafa Atilla ARICIOĐLU (Necmettin Erbakan Uni.)
Prof. Dr. Rahim TARIM (Mimar Sinan Güzel Sanatlar University)
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ertan ENGİN (Necmettin Erbakan Uni.)
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. İslam CAN (Selçuk University)
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK (Sakarya Uni.)
Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Aylin Yonca GENÇOĞLU (Erciyes Uni.)
Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Emrah BAŞARAN (İzmir Katip Çelebi Uni.)
Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. İbrahim NACAĞ (Selçuk University)
Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Mehmet UĞRAŞ (Karamanođlu Mehmetbey Uni.)
Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Tuğba Cevriye ÖZKARAL (Necmettin Erbakan Uni.)
Dr. Abdullah MERT (Necmettin Erbakan University)
Dr. Ahmet Ferhat ÖZKAN (Necmettin Erbakan University)
Dr. Kađan GARİPER (Necmettin Erbakan University)
Dr. Ruhi Can ALKIN (Necmettin Erbakan University)

İçindekiler / Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- Yanya/Ioannina Fortress as Presented in the Archival Material**
Arşiv Belgeleri Işığında Yanya Kalesi.....1
Ahmet ÇAYCI
- Bütünleşik Afet Yönetimine Sosyolojik Bakış: Toplumsal Yapı, İşlev ve Temel Kavramlar Işığında Bir Okuma Denemesi**
Sociological View on Integrated Disaster Management: A Reading Attempt in the Light of Social Structure, Function and Basic Concepts.....18
Ruhi Can ALKIN
- Sosyal Bilgilerde İdeal Vatandaşlık Eğitimi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme**
A Conceptual Evaluation on Ideal Citizenship Education in Social Sciences.....35
Mehmet ŞİMŞİR, Ali ÇETİNER
- On Dokuzuncu Yüzyıl Türk Romanında Acıma veya Merhamet Uyandıran Bir Durum Olarak Yoksulluk**
Poverty as a Pity or Compassion Evoking Matter in the 19th Century Turkish Novel.....48
Ahmet Ferhat ÖZKAN
- Yeni Çağın Hammaddesi Veri Madenciliğinin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi**
Sociological Evaluation of Data Mining as the Raw Material of New Age.....66
Emine ERDAL, Türkan PAPUŞCUOĞLU

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

- İmkansızlığı Düşlemek: Modern Zamanda İslam Devleti**.....76
İlhami AYDIN
- Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi, Modern İnsanın Yönelimi**.....81
Gülşen ÇANKAL
- Aşk Neden Acıtır**.....83
Abdulsamet BAYRAM

Yanya/Ioannina Fortress As Presented In The Archival Material*

Ahmet ÇAYCI

Prof. Dr. Necmettin Erbakan University, Faculty of Social and Humanities Sciences, Department of Art History, Konya/Turkey
ahmetcayci@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 26.02.2021

Accepted: 29.06.2021

Published: 30.06.2021

Keywords:

Ioannina, Ottoman, Fethiye Mosque, Aslanpasha Mosque, Tepedelenli Palace.

The city of Yanya/Ioannina located in the Epirus region of Greece, dates back to ancient times when the city was established. The name of the city, which is accepted to be built under the auspices of St. John, means "city of John". It was conquered by the Ottoman forces in 1431 during the reign of Murat II (1421-1451). The area limited by the castle built in the Ottoman period has become a living space. This study was carried out in order to determine the buildings in the city wall based on the sketch in the Ottoman Archive and to determine their current status. The localization of Fethiye Mosque, Aslanpasha Mosque, Tepedelenli Palace, bastion ruins and the buildings outside the city walls mentioned in the archive document can be easily determined. In 1913, The Ottoman army withdrew from the city and the Greek rule prevailed. In this process, it is observed that some of the buildings have been buried and some are used for other purposes. As result, it is seen that this archival document reveals definitive evidence in terms of determining the city's history and artifacts. The castle, from this point on, whose history goes back to the early dates, was rebuilt during the Ottoman period and made it solid. Although the living area of the city is mostly limited to the castle, it is observed that the walls overflowed in the last period of the Ottoman Empire. There was a community of public buildings such as palaces, madrasahs, libraries and schools, especially places of worship in the castle. In addition to these, the majority of structures such as military depots and barracks should point to the defense side of the castle. In this case, it is understood that the castle located in an area close to the Adriatic Sea had an important place for the defense system of the Ottoman Empire.

Arşiv Belgeleri Işığında Yanya Kalesi

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 26.02.2021

Kabul: 29.06.2021

Yayın: 30.06.2021

Anahtar Kelimeler:

Yanya, Osmanlı, Fethiye Camii, Aslanpaşa Camii, Tepedelenli Sarayı.

Yunanistan'ın Epir bölgesinde yer alan Yanya şehrinin ilk kuruluşu erken tarihlere kadar geriye gider. Aziz John himayesinde inşa edildiği kabul edilen şehrin ismi "Yahya'nın şehri" anlamını taşımaktadır. Yanya, II. Murat (1421-1451) zamanında 1431 tarihinde Osmanlı kuvvetleri tarafından fethedilmiştir. Osmanlı döneminde inşa edilen kaleyle sınırlı alan yaşam sahası haline gelmiştir. Sur içinde yer alan yapıları Osmanlı Arşivi'ndeki krokiden hareketle tespit etme ve mevcut durumlarının tayini amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Arşiv belgesinde geçen Fethiye Camii, Aslanpaşa Camii, Tepedelenli Sarayı, Burç kalıntıları ve sur dışındaki yapıların lokalizasyonu kolaylıkla tespit edilebilmektedir. 1913 yılında Osmanlı ordusu şehirden çekilmiş ve Yunan egemenliği hâkim olmuştur. Bu süreçte yapıların bir kısmı kaybolmuş bir kısmı ise başka amaçlarla kullanıldığı müşahede edilmektedir. Bu belge şehir tarihi ve eserlerin tespiti bakımından kesin deliller ortaya koyduğu görülmektedir. Bu noktadan olmak üzere geçmişi erken tarihlere kadar geriye giden kale, Osmanlılar zamanında yeniden inşa edilerek muhkem hale getirilmiştir. Şehrin yaşam alanı büyük oranda kale ile mahdut kalmakla birlikte Osmanlı'nın son dönemlerinde ise surların taşıdığı izlenmektedir. Kale içinde başta ibadet mekanları olmak üzere saray, medrese, kütüphane ve mektep gibi kamuya ait yapılar topluluğu yer almıştır. Bunlara ilaveten askeri depo ve kışla gibi yapıların çokluğu kalenin savunma yönüne işaret etmelidir. Bu durumda Adriyatik Denizi'ne yakın bir bölgede yer alan kalenin Osmanlı'nın savunma sistemi için önemli yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

* This paper has been submitted at "13th International Congress of Turkish Art (ICTA) Hungarian National Museum, Budapest 3-8 September 2007".

Atıf/Citation: Çaycı A. (2021). Yanya/Ioannina Fortress As Presented In The Archival Material *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5(1), 1-17.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)"

INTRODUCTION

We shall try to explain the condition of the Ioannina Fortress as depicted in the drawings (sketch) that have come down to us from the late Ottoman time. The drawing has been preserved within the Catalogue of Plan, Project and Drawing of the Ottoman archives, numbered 872. Although the exact date of its preparation is still unknown, it is likely to have been drawn in 1904 (Yenişehirlioğlu, 1995: 490) Ioannina is a city in the northwest of Greece, near Albany. It is located around a volcanic lake.

The History of Ioannina

The first establishment of the city is taken back to the ancient period. In the history, around 600, large Slavic groups migrated to the area. In the tenth century, the Vlachs coming from the north and sixteenth century Albanians followed them. All these people settled in Ioannina and appoint the names of many villages (Kiel, 2013:317-321).

The city was conquered for the first time by Murat II in 833/1431 (Pouqueville, 1987: 115-145; Delilbaşı, 1987: 99) and later at the time of Sultan Muhammad II the security in the city was ensured by Ali Beg son of the Veteran Evrenos Beg. Towards 17th century the city became the Sancak center of the Province of Rumeli (Thrace). This Sancak had 22 districts (Evliya Çelebi, 1993: 397; Lowry, 2008; Kılıç, 2016: 149). Ali Pasha from Tepedelen was appointed governor to the city of Ioannina (Delilbaşı 1997: 1-41). However, the governor began to act somehow semi-independent of the Ottoman State and consequently got into direct relationship with various European countries for his own interest. When Ali Pasha of Tepedenli came to nearly a stage of establishing his own autonomous rule, with the help of his own kinsfolk, Sultan Mahmut II at once deposed him from the post of governorship. Then he was shot dead on January 24, 1822 and his head torn off and sent to Istanbul (Feyzioğlu, 1998: 75-107; Sezer, 1995: 155-176). In 1869, a great part of Ioannina was destroyed by fire. Nonetheless, the marketplace was soon reconstructed according to the plans of the German architect Holz and supports the personal interest of Ahmet Rashim Pasha, the local governor. It is reported by Şemseddin Sami that two-thirds of the population of Ioannina was composed of Muslims and there were 30 mosques, 3 dervishes lodge, many madrasas, an Idadi and a library (Çam, 2000: 339). On March 6, 1913 the city of Ioannina was annexed to Greece. And today it is regarded as one of the important cities of Greece.

J.C. Hobhouse visited the city at year of 1809 and he described the city as follows: “*The city stands on the western banks of the lake, at about two miles from its northern extremity. In its utmost length it may be perhaps two miles and a half; and in breadth, through in some places it is much narrower, nearly a mile. Immediately near the lake it stands on a flat, but the north and north-western parts of it are built on slopes of rising and uneven ground.*” (Hobhouse, 1813:67).

Henry Holland also visited the city the date of 1812 and exposed social and political details. According to his glance, the city has got sixteen mosques, seven churches and population consisting of Greeks, Turks, Albanians and Jews. In 1820, just before the outbreak of the Greek war of independence, Ali pasha of Tepedelen openly revolted against the Ottoman reign. A great force under the command of Hursid Ahmed Pasha surrounded the city and the city suffered great destruction during this time. After the murder of Ali Pasha, the administration of the city was surrendered to the Ottomans (Holland, 1815: 134-135).

In 1828, J. Hütz described the city as narrow but well-furnished streets, some palaces, fourteen mosques, eight churches and with the other monuments (Hütz, 1828: 283-284).

According to Ş. Sami, there are thirty mosques, six churches, two synagogues, three lodges, a library and some primary schools in the city (Semseddin Sami, 1306: 4788-4789).

The Fortress:

The fortress was constructed over the peninsula near the lake of Ioannina. The date of its first construction is unknown; however, it is chronologically traced as far as back to the year 5 BC (Keil, 2013: 317-321).

On the basis of Evliya Celebi's observation, the length of the Fortress is about three thousand foot-pace. Unfortunately, it is in a dilapidated condition. The drawing in our possession shows the existence of a high number of military compounds in the fortress. This is an obvious indication of the fact that considerable investment was made rather towards strengthening the military architecture in the fortress after the time of Evliya Celebi, which can be explained that the dwellers might have faced serious problems in preserving the security of their city, Ioannina (Evliya Çelebi, 1993: 397).

Again, according to the records of Evliya Celebi, because of the cliff on the side of the lake there was no need for building a wall on that side of the Fortress. But the other side of it, namely, the side of the land, was built a twofold wall. The same source records as well that the city went far outside of the Fortress and that the Fortress remained among the Quarters. It gives further information about the manners of settlements and structures there (Evliya Çelebi, 1993: 397). Evliya Celebi indicates that since within the Fortress there were 4 Muslim quarters, 4 Mosques, and 7 prayer halls, only Muslims could have lived there. He also adds that at the outside of the Fortress there were, in addition, 18 Muslim suburbs, which he calls *varos*, 14 Roman suburbs, 4 Jewish suburbs, 4000 houses, 1900 shops, 8 Mosques, 12 prayer halls, 6 Madrasas (higher learning institutes), 3 special schools for Qur'an memorization, 11 schools, 7 Sufi convents, 3 Khans (Inns), and two Hamams (bath house) (Evliya Çelebi, 1993: 397-403).

On the basis of J. C. Hobhouse's observation the Fortress; "*A triangular peninsula (of which mention has before been made) just into the lake, and contains the residence of the Pasha, being defended by a fortification and a tower at each angle.*" (Hobhouse, 1813: 68).

A-Interior Fortress:

The Bastion of the Menzilhane Quarter¹

The Menzilhane Quarter is located in a place that separates the Interior Fortress. On the drawing, just its location is marked with no information on it. But now there are too many rooms and crenels at the same places.

The Macalala Bastion

The Macalala Bastion is located by the lake to the eastward of the Interior Fortress. As we understood from drawings, it should have been constructed under the ground. This bastion formed many rectangular rooms and it is covered with vault. The crenels are mostly destroyed today.

The Pasha Seraglio

The Pasha Seraglio is located at the Interior Fortress. The complex of the seraglio was constructed for Ali Pasha of Tepedelenli. This big seraglio was burned at the date of the 1870 and it returned to ruined. Now the seraglio excavation was carried out by the Greek archeologist. The new building which was built by Greek government it should be a part of the complex of the seraglio.

The Cannon Foundry (or Arsenal)

It was built just near the Fethiye Mosque. The Cannon Foundry is the place where all the

¹ The word of "Tabya" originated from Arabic language, means that 'provide', 'preparation', 'heap' and 'military' concentration. Bastion is a kind of small military fortification, especially built hill or slope of the mountains at an important strategic region, fort he providing the security and defence of the road or city. It is basically constructed for hindering the enemies at the front part. It is a kind of the police station.

cannons were manufactured and cast into molds. It is rather a rectangular structure in the Interior Fortress.

Fethiye Mosque

This Mosque is also called “Namazgah” (Prayer-House). It was built as centered dome structure and there were a ruined tomb at north part of the mosque. It is a typical structure of the time of the Sultan Bayezid, according to Evliya Celebi, who also relates that it was converted from Church into Mosque (Evliya Çelebi, 1993: 339). E. Ayverdi is of the opinion that it had been used initially as a prayer hall for the Friday ceremonial services after the Conquest, in the name of which then it was re-arranged and converted into a full-fledged Mosque (Ayverdi, 2000: 310). There had been a Sufi Lodge attached to it before, which later disappeared as the years passed by.

The Wall of the Fortress that Awaits Renovation and Restoration

The wall on the eastern part of the Interior Fortress is in need of renovation. The area to be renovated appears rather very long.

The Sahin Room

It is located at the west of the Interior Fortress. This room very likely belonged to a person named Sahin Beg. On the other hand, according to Evliya Celebi, there was a tomb attributed to Sahin Beg within the edifice of Aslan Pasha (Evliya Çelebi, 1993: 339).

The Bastion of the Sahin Room

There was a Sahin Bastion in the room known as Sahin’s. This bastion was situated at western gate of the Interior Fortress and it was presented in wide area.

The Cistern

It is found out at western part of the Interior Fortress. It is constituted adjoining places. It must be one of the cisterns that supply necessity of beverage. But it has not existed today.

The Karabelâ Bastion

It is a bastion located at the west of the Interior Fortress.

The Military Ward

It was built in the shape of rectangular on a spot close to the northwest corner of the Interior Fortress. It is not possible to determine how many floors it was built on because it does not still exist up to now.

The Well

The well out of which the soldiers used to obtain water for drinks and other basic needs is located somewhere near to the wards. Evliya Celebi says that water was scarce in Ioannina. He also indicates that while the residents in the suburbs used to receive their water supply from the well, the inhabitants of the Fortress would generally obtain it from the lake (Evliya Çelebi, 1993: 402).

The Kitchen

It is situated near the wards at the north of the Interior Fortress. Ioannina was reputed for its kebabs, white bread, bagels and pastries made of chicken, as well as baklavas.

The Pantry

It is attached to the kitchen and used as a storage for the goods of the soldiers.

The Woodshed

It is a room where woods are stored for cooking purposes.

Ammunition House

At the north of the Interior Fortress a special room was constructed for storing ammunitions. Its location is mostly likely chosen for cautionary purposes, in the hope of protecting the Fortress from any attack that might possibly come from the side of the lake.

B- Exterior Fortress

1-Menzilhâne Quarter

It is located between the Interior Fortress and the land outside. Around the suburbs there located military buildings and but towards the centrum, especially around the narrow streets there located residential buildings, among which there was also Cilali Pasha Mosque.

Cilali Pasha-Ali Pasha- Mosque

It was built at the Exterior Fortress in the Menzilhane quarter. Though it was registered in the drawing as Cilali Pasha Mosque, it was also known as Ali Pasha Masjid. Evliya Celebi describes the congregation as many in the interior side of the gate of the Fortress. The date of its construction is uncertain, but since it was still intact when Evliya Celebi visited it, it was very likely to have been built in 1081/1670. Unfortunately, it was abolished now.

Cannoneers Wards

Located at the southeast of the Fortress, it consisted of two buildings shaped in rectangular. It covers virtually all the southeast of the Fortress and occupies a vast space which sheltered military units.

Lake Bastion

It was built at the southeast corner of the Fortress and located on a crucial spot overseeing both the lake and the land. There is no trace from this bastion now.

Butcher Bastion

Since it was located on a place facing the street known as Kasaphane, it was called by this name. It stands on the wall constructed by the ditch.

Footrace Bastion

At the edge of the ditch it was constructed on a location connecting the land with the Fortress.

Head Bastion

It is a section located at the west of Bas Bastion. Each in a way completes the other.

Iron House

It is an edifice shaped in rectangular.

Police Station

It is adjoining to the Demirhane. There were interestingly a few police stations in the Fortress.

Sancak Tower

It is tower edifice located on a spot close to the Grand Gate. It was constructed there possibly

for controlling the gate.

2-The Jewish Quarter

It is the quarter facing the main entrance. The military buildings located on the side of the ditch were shown in the drawing. Besides them, no other buildings were situated there.

The Main Gate

There were two grand doors of the Fortress according to Evliya Celebi. The larger one was located at the northern part of the Fortress, facing the quarter. It has a lower arch. The pedestrians can easily go in and come out. The other gate opens to the lake to get water therefrom. It is also recorded that there are still more yet eight small doors. And today there are ten gate around the Fortress.

The Clock Tower

The Clock appears to be located in the Jewish Quarter. Over the walls of the Exterior Fortress it was built. On the other hand, Evliya Celebi informs of the existence of another clock located outside the Fortress (Evliya Çelebi, 1993: 400).

Dervish Hasan Bastion

It stands over the walls located at the west of the Fortress Gate.

3-Aslan Pasha Quarter

At the heart of the Fortress was located Aslan Pasha Quarter. At this place, the buildings constructed by Aslan Pasha who also gives the name to the Quarter, as well as other military buildings were found in this Quarter.

Ammunition House

There is a second ammunition house by the bastions. It looks like a rectangular in shape. It was constructed on a land close to the ditch. In fact, all the military needs of the soldiers in the Fortress were provided from these places.

Abbas Bastion

It constitutes its sample in the west, as they are located through the ditch.

Former Pharmacy

It is situated on a place over the walls near the ditch. This phrase is inscribed in a square tablet. As it is understood, it could be one of the earliest examples of pharmacies that existed in the Fortress.

Police Station

It was constructed over a place that connects the ditch with the walls. Probably, it was built for safeguarding the security of the Fortress from that side.

Mansion of Aslan Beg

It was constructed on a wide area and formed by two adjoining buildings. According to Evliya Celebi, these mansions were surrounded by wide courtyard sitting on a building with no skeleton. The foundation of the mansions was made up of stone, while the structure above it was made up of limestone. Together with these mansions, Evliya Celebi has also mentioned by name of some other mansions as Kaplan Pasha, Murat Pasha, and Şahin Pasha Mansions. J.C. Hobhouse spoke about these houses at length: *“The houses are, many of them, large and well-built, containing a court-yard, and having warehouses or stables on the ground, with an open gallery and the apartments of the family*

above...Though they have but a gloomy appearance from the street, having the windows very small and latticed with cross bars of wood, and presenting the inhospitable show of large folding doors, big enough to admit the horses and cattle of the family, but never left open, yet the yard, which is often furnished with orange and lemon trees, and in the best houses communicates with a garden, makes them very lively from within...” (Hobhouse, 1813: 68).

Granary of Beg

It was an edifice that was built in rectangular shape nearby the mansions. It served as a grain store for mansions. In another words, the food for the mansions was supplied from this granary storehouse.

Ruined Buildings of Sasu Beg

In this place only the name of the building remained marked without there being any trace about the forms of the structures. Besides, not enough information was available about the life and personality of Sasu Beg himself.

Bastion of Sasu Beg

It stands over the walls located at the west of the Fortress.

The Well at the Great Cellar

As we understand, the water demand of the fortress was provided generally by wells. And one of these important wells was excavated and built at the Aslan Pahsa Quarter.

Aslan Pasha Mosque

Aslan Pasha was one of the most important figures who served as an officer in the Balkans under the Ottoman rule. For quite some time, he was a governor for the districts of Tirhala and Ioannina. During this time, Aslan Pasha constructed complex of buildings, including Mosque, Tomb, Madrasa, Mansions, Library, Imaret (the place which served free food to the poor and to others, such as madrasa students) and Dervish Lodge (the small place for dervish accommodation). On the basis of the information recorded in the charter of the waqf registrations (Ev. K.K. Number 629, pp.199), E. Hakkı Ayverdi dated the buildings 1017/1608 (Ayverdi, 2000: 309). However, Evliya Celebi mentions that the mosque was erected in 1027/1618 (Evliya Çelebi, 1993: 400).

This modest mosque which stands under a tomb in the center includes a special narthex (placed outside and added to north part of main hall) and a slender minaret which bears a balcony on it. According to the sketch we have examined, no detailed drawings but only the draft of buildings is provided. Although the place of the mosque appears marked on the sketch, nothing whatsoever is mentioned of the tomb. The tomb which today still exists as adjacent to the south of the mosque was probably considered as part of the mosque and hence was not shown on the sketch.

The Madrasa of Aslan Pasha

According to drawings, it is located at the west of the Mosque at a lower slope. It was constructed as axle stretching from south to north. The madrasa was centered at the courtyard surrounded by student rooms. This system was quite common among the Ottoman educational buildings as seen in its capital İstanbul. (Yenişehirlioğlu,1995: 493).

Police Station

It was built on the north-west side of the Fortress. Just near the ditch there was another police station at the Aslan Pasha Quarter. So, the existence of these buildings is a clear indication of the problem of security around the Fortress.

Ammunition House

It is not unusual to see the Ammunition House near the police station. For in every quarter there were a police station and an ammunition house.

The Well

There must be a very big well at the north part of the Fortress. This is well understood from the drawing which displays the well just near the lake, and hence it must have contained large amount of water.

The Stables

The stables were situated along the north of the fortress. It is obvious that these places are used for nourishing horse and cattle for the purpose of combats and transportations.

C-The Buildings Outside the Fortress

The buildings outside the Fortress were situated along the street across the ditch. As it is understood from the settlements that spilled over outside the Fortress, those structures were used as the center of the commerce. According to the observation of J.C. Hobhouse, “*There is one street which runs nearly the whole length of the town, and another that cuts it at right angles, extending to the fortress. These are principal streets.*” (Hobhouse, 1813: 68).

The Ditch

Of the number of the buildings outside the Fortress we have a limited knowledge. Among these buildings is also mentioned of the ditch, which might have served its function until the XX. century and which is however no longer in existence today. Because the Fortress is surrounded on its three sides by the lake, the ditch should be at the south rampart. But now this ditch was completely filled and had the function of street.

The Bridge

It connects between the Fortress and the land. The bridge is linked to the main gate of the Fortress. As we observed from the sketch, this was the only bridge on the ditch that was most likely built as a draw-bridge. And J.C. Hobhouse affirmed these possibilities and described about it; “... *The entrance to this fortress is over a draw-bridge.*” (Hobhouse, 1813: 68).

Tanner Quarter

The term tanner is one of the words we have been hearing about from the medieval times. The house of tanning was a place where animal hide was processed and converted into leather. By this way, the workshops of tanning contributed significantly to the employment and production. All these evidences prove that there were so many workshops in this Quarter.

Shopping Center around the Ditch

It is located just near the ditch, after which it took its name. We have no knowledge about the boundaries of the shopping center. Evliya Celebi reports that there were many craftsmen in this center, such as tailor, jeweler, and blacksmith (Evliya Çelebi, 1993: 402-403). Probably the must be the place which has been indicated by the J.C. Hobhouse as “*the Bazar*” or “*principal street*” (Hobhouse,1813: 68).

The Jewish Quarter

Now we are aware of the second The Jewish Quarter outside the fortress. This quarter was located just opposite the Fortress and close to the shopping center. As it is understood, this is an

extension at the outside of the Jewish Quarter inside the Fortress.

Shopping Center

This must be the building of shops which has been described by J.C. Hobhouse as “*Bizestein (Bezistan)*” or “*covered Bazar*”. (Hobhouse, 1813: 68).

Butcher Shops

As it is known, the place where animals are slaughtered is called butcher house. Butcher houses were built by the Fortress and close to the Lake. The meat which was obtained from the slaughtered animals was no doubt used for feeding human beings and at the same time the offal of the animal was used in the workshops of tanning.

Coffee Shops

In the coffee shops; dervishes, storytellers, musicians, singers, and dancers would gather together to inform and entertain people (Evliya Çelebi, 1993: 402-403). Apparently, a place that accommodates such a wide spectrum of people must be big.

Conclusion

Through the sketch we have been examining, we have tried to determine the boundaries of the Ioannina Fortress, as well as the monumental buildings associated with it. We are struck by the fact that there appear on the sketch some many buildings which today are no longer in existence. In any case, this significant sketch and the information furnished therein shed considerable light on the history of Ioannina in particular and the Ottoman history in general. Even though all the buildings are shown on the sketch in drawn lines, each line in its place, nevertheless, helps us determine the locations of these buildings.

Although Evliya Celebi pointed out that Kaplan Pasha Mosque had been located in the Fortress, no sign of it was shown on the drawing. On the historical pictures this mosque was shown instead outside the Fortress close to barracks.

Because of the security reasons, almost every quarter contained one police station. This is all the more so given the diversity of religious and ethnic communities living there together.

As has been noted, there were numerous bastions inside the Fortress. This is an obvious proof to show that the Fortress was erected strategically on an important spot. The bastions were constructed close to the land. On the other hand, the existence of the bastions at the exterior Fortress also shows the importance of the Interior Fortress.

Fethiye Mosque located inside the Fortress is exemplary for the earlier buildings. We conclude that the other buildings at the Fortress were built after the second half of the 17th century. This is again another evidence to show that the Ottomans had been in full control of the territory from the 17th century onwards.

After the revolt of Ali Pasha of Tepedelenli, Sultan Mahmut II built military buildings connected with the Redif organization in order to safeguard the security of the district. In addition, subsequent Ottoman Sultans, especially Abdülhamit II, were engaged in the constructions of buildings structures all around the country. The buildings constructed at that time were; Infantry Barracks, Military Hospital, Government Office, Clock Tower, Secondary School for Girls, and City Hall. All of these buildings were located outside the boundaries of the Fortress and some of them have reached us intact today.

REFERENCES

Ayverdi, E. H. (2000), *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri*, IV, İstanbul.

- Çam, N. (2000), Yunanistan'daki Türk Eserleri, Ankara.
- Delilbaşı, M. (1987), "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliği", Belleten, LI/199, Ankara April, pp. 75-106.
- Delilbaşı M. (1997). "1564 Tarihli Mufassal Yanya Livası Tahrir Defterine Göre Yanya Kenti ve Köyleri", Belgeler, XVII/21, Ankara, pp.1-41.
- Evlia Çelebi (1993), Tam Metin Seyahatnâme, 8, (Text by, M. Çevik), İstanbul.
- Feyzioğlu, Sezer, H. (1998), "Tepedelenli Ali Paşa'nın Çiftlikleri Üzerine Bir Araştırma", Belleten, LXII/233, Ankara Nisan/April, pp.75-107.
- Hobhouse, J.C. (1813), A Journey Through Albania and other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, During the years 1809 and 1810, Vol. I, London.
- Holland, H. (1812) Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia &c During the Year 1812 and 1813, London.
- Hütz, J. (1828), Beschreibung der Europäischen Türkei, München.
- Kılıç, A. (2016), Yanya'da İlk Osmanlı Hakimiyet Dönemi ve XIV. Yüzyıla Ait Unutulmuş bir Zaviye", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, 5/1, Temmuz/July, pp. 145-182.
- Kiel, M. (2013), "Yanya", TDVİA, 43, İstanbul, pp. 317-321.
- Lowry, H. (2008), Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550. Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskânı ve Gelişmesi, İstanbul.
- Pouqueville, F.C.H.L. (1820), Voyage Dans la Grece, C.I, Paris.
- Şemseddin Sami, (1306), Kâmûsû'l-a'lâm, VI, pp.4788-4789.
- Sezer, H. (1995), "Tepedelenli Ali Paşa'nın Oğulları", A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XVII/28, Ankara, pp.155-164.
- Yenişehirlioğlu, F. (1995), "XVII. Yüzyıl Başkent-Taşra İlişkileri Kapsamında Yanya (Ionnina) Şehri", Dokuzuncu Milletler arası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler, Vol. III, Ankara, pp. 487-499.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1- Chart of Yanya/Ioannina

(Catalogue of Plan, Project and Drawing of the Ottoman Archives, İstanbul, Numbered 872)

Fig. 2- Yanya/Ioannina city, General View from West Side

Fig. 3- Yanya/Ioannina Fortress, Aslan Pasha Mosque

Fig. 4- Main Gate of the Interior Fortress

Fig. 5-The Pasha Seraglio

Fig. 6- Fethiye Mosque

Fig. 7 -The Main Gate

Fig. 8-The Bastion of the Sahin Room

Fig. 9-Butcher Bastion

Fig. 10-The Wall of the Fortress

Fig. 11- The Mosque of Aslan Pasha and the Fortress
(From. Henry Holland 1812) <https://en.travelogues.gr/collection.php?view=36>

Bütünleşik Afet Yönetimine Sosyolojik Bakış: Toplumsal Yapı, İşlev ve Temel Kavramlar Işığında Bir Okuma Denemesi

Ruhi Can ALKIN

Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF, Sosyoloji Bölümü, Konya, Türkiye
ruhicanalkin@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 07.04.2021

Kabul: 15.06.2021

Yayın: 30.06.2021

Anahtar Kelimeler:

Afet, Bütünleşik Afet Yönetimi, Toplumsal İşlev, Kolektif Bilinç, Bürokrasi.

Geçmişten günümüze toplumların sürekli karşı karşıya geldiği ve zarar gördüğü afetler, zamanla mücadele edilen ve yönetilmesi gereken süreçlere dönüşmüştür. Afetin kaynağının/sebebinin önce Tanrı, sonrasında doğa, son olarak da insan olarak algılanışı, afetlere yönelik toplumsal müdahaleyi gerektirendiren temel zihniyet dönüşümüdür. Buradan hareketle afetlerin aile, ekonomi, sağlık gibi toplumsal kurumlara, dolayısıyla toplumsal yapıya olumsuz etkisi afetlerle mücadelede git gide toplumsal bir farkındalık ve bilinci doğurmaktadır. Zira afetler toplumsal kurumların ve aktörlerin işlevlerini yerine getirmesini farklı ölçek ve sürelerde engellemekte ve toplumsal uyum mekanizmalarına zarar vermektedir. Bu zararı engellemek adına toplumların resmi ya da sivil mercileri aracılığı ile geliştirdiği afet yönetim süreçleri devreye girmektedir. Bu çalışmada, afetlerin zararlarını azaltma amacı taşıyan afet yönetimi, günümüzde ortaya çıkan bütünleşik afet yönetimi perspektifi açısından ele alınmıştır. Bu perspektif hem afet öncesinde hem de afet sonrasında hayata geçirilen uygulamaları içermesi ve toplumsal aktörlerin tamamının katılımını ön görmesi sebebiyle bütünleşik olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırma sosyolojinin en temel inceleme konuları olan toplumsal kurumlar, toplumsal yapı ve işlev konularında doğrudan ya da dolaylı olarak zengin veriler sunmakta ve somut karşılıklar bulmaktadır. Bu bağlamda çalışma, bütünleşik afet yönetimi ve klasik sosyoloji ilişkisine odaklanmakta ve yapı-kurum-işlev perspektifine ek olarak rasyonelleşme, organik dayanışma, kolektif bilinç, bürokrasi ve uzmanlaşma gibi klasik sosyolojinin bazı temel kavramları doğrultusunda bir inceleme ortaya koymaktadır.

Sociological View on Integrated Disaster Management: A Reading Attempt in the Light of Social Structure, Function and Basic Concepts

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 07.04.2021

Accepted: 15.06.2021

Published: 30.06.2021

Keywords:

Disaster, Integrated Disaster Management, Social Function, Collective Consciousness, Bureaucracy.

Disasters that have been faced by and damaged the societies from the past to the present have turned into processes that have to be struggled and managed over time. The perception of the reason of disaster, firstly God, then nature, and finally, human-centered, is the basic mentality transformation that justifies social intervention against disasters. The perception of the source/cause of the disaster as first God, then as nature, and finally as human, is the basic mentality transformation that justifies social intervention against disasters. Hence, the negative impact of disasters on social institutions such as family, economy, and health, and thus on the social structure, gradually creates a social awareness and consciousness in combating disasters. It is because disasters prevent social institutions and actors from fulfilling their functions at different scales and durations, and also damage social adaptation mechanisms. In order to prevent this damage, disaster management processes developed by the official or civil authorities of the societies come into play. In this study, disaster management, which aims to reduce the damages of disasters, is discussed from the perspective of today's integrated disaster management. This perspective is called integrated because it includes the practices implemented both before and after the disaster and it foresees the participation of all social actors. This naming provides rich data directly or indirectly on social institutions, social structure, and function, which are the most fundamental study subjects of sociology, and finds concrete responses. In this context, the study focuses on the relationship between integrated disaster management and classical sociology, and in addition to the structure-institution-function perspective, it presents an examination in line with the some of the basic concepts of classical sociology such as rationalization, organic solidarity, collective consciousness, bureaucracy, and specialization.

Atıf/Citation: Alkin RC. (2021). Bütünleşik Afet Yönetimine Sosyolojik Bakış: Toplumsal Yapı, İşlev ve Temel Kavramlar Işığında Bir Okuma Denemesi *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5(1), 18-34.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Doğa olaylarının ya da insan eylemlerinin sonuçları olarak meydana gelen yıkım ya da kayıpları niteleyen afetler, temeli itibariyle toplumsal yapı ve işleyişe zarar veren durumlardır. Afetlerin sosyolojinin bir alt dalı olarak müstakil bir disiplin haline gelişindeki ana gerekçe bu zarar ve zarardan kaynaklı toplumsal değişimdir.

Afetlerin kaynağı, insanlık tarihi boyunca üç temel farklı alanda aranmıştır. Bunlardan ilki, Tanrı'nın insanları cezalandırma yolu olarak farklı zaman ve bölgelerde afetler meydana getirmesidir. Bu bakış, modern öncesi dönemde afetlere dair temel yaklaşımı temsil etmektedir. İkinci olarak, sekülerleşme süreci ile afetin kaynağındaki Tanrı algısı, yerini doğanın failliğine bırakmıştır. Modern insan ya da modern toplumun doğaya yönelik hakimiyet istenci, afetlerin kaynağında "kendisiyle baş edilemeyen doğa'yı konumlandırmıştır. Fakat 20. yüzyılın ortalarına doğru insan eliyle ortaya çıkan Dünya Savaşları, nükleer tehditler gibi yıkıcı gelişmelerin etkisi ile yapay afet kategorisinde nicel bir genişleme oluşmuştur. Buna ek olarak doğal olarak adlandırılan afetlerin yarattığı yıkım ve kayıplarda afet öncesi dönemden kalma insan hatasının da görülmesi ile afetlerin kaynağına yönelik algı ve yorumlarda insan merkezlilik ya da insanın failliği ön plana çıkmıştır.

Afetin sebebinin insana dayandırılması, toplumlara zarar veren bu olaylarla mücadelede yine insana ve toplumsal aktörlere odaklanılmasına sebep olmuştur. Güncel afet sosyolojisi literatürüne şekil veren bu perspektif, afetleri bizzat insani çaba ile mücadele edilmesi gereken bir konuma taşımıştır. Bu sebeple, güncel afet sosyolojisi literatüründe afet yönetimi konusu geniş bir araştırma alanı kazanmıştır. Afet yönetimi başlangıçta afet sonrası aşamalara odaklanan bir perspektiftir. İnsanın başlıca fail olarak algılandığı doğal ya da yapay afetlerde, gelişen teknoloji ve çok disiplinli bakış açısı ile afet öncesi alınacak önlemlerin afetin zararlarını azaltmada kritik bir önem taşıdığı farkına varılması, yeni bir afet yönetimi perspektifini ortaya çıkarmıştır: Bütünleşik afet yönetimi.

Bütünleşik afet yönetimi, afet merkezli bir zamansallık kurgusundan hareketle, afet öncesinde alınacak tedbirleri ve afete dair toplumsal farkındalığı amaçlamakta, afet sonrasında ise belli aşamalar ekseninde afetin etkilerini azaltmayı hedeflemektedir. Diğer bir ifadeyle afete mücadele yalnızca afet sonrası adımlarla sınırlandırmamakta, afetler meydana gelmeden önce alınacak tedbirlere, izlenecek politikalara ve hayata geçirilecek uygulamalara yer vermektedir.

Bütünleşik afet yönetimi, her bir toplumsal kurumun ve aktörün katılımcı bir şekilde inisiyatif alması beklenen aşamaları içermektedir. Zira afetin yaşandığı bölge ya da ülke çapında yıkım ve tahribat oluşturması, o bölgenin toplumsal yapısının, kurumlarının, işleyişinin ve aktörlerinin zarar gördüğü anlamına gelmektedir. Bu da kısa, orta ya da uzun vadede bireyler ve toplumlar için olumsuz sonuçlar üretmektedir. Toplumsal organizma ve işlev kuramı açısından her toplumun düzenini koruma ya da bozulan düzenini tamir etme refleksi taşıdığı ön görüşünden hareketle, bütünleşik afet yönetimi afet sonrası bozulan toplumsal yapı, zarar gören toplumsal kurumlar ve bireysel yaşamları yeniden düzene koymayı, afet öncesinde bu bozulmayı en düşük seviyede tutmayı ve bunu her bir toplumsal kurum ve aktörün katılımıyla gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak açısından hesaplamalar, risk analizleri, simülasyon çalışmaları gibi teknik detayların da olduğu profesyonel süreçlere başvurulmaktadır.

Bu argümanlardan hareketle bütünleşik afet yönetiminin, bizzat sosyolojinin araştırma alanları ile alakalı bir uğraşı olduğu söylenebilir. Bahsedilen kurum, yapı ve işlev çerçevesinden hareketle, bütünleşik afet yönetiminde ortaya çıkan eylem, beklenti, farkındalık ve politikalar, sosyolojinin kuruluş aşamasında rastlanan birtakım kavramlara dair veriler sunmaktadır. Bu kavramlar arasında bürokrasi, kolektif bilinç, organik dayanışma, uzmanlaşma, bürokrasi ve rasyonalite mevcuttur.

Bu çalışmada, bütünleşik afet yönetimi ile bir bilim olarak sosyoloji ve klasik sosyolojinin bazı temel kavramları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel iddiası, günümüzde daha çok sivil savunma, kamu yönetimi ya da sosyal hizmet gibi disiplinlerin uğraşı alanı olarak belirse de bütünleşik afet yönetiminin, ele aldığı konular ve pratiğini meydana getiren aktörler açısından temelde sosyolojinin bir inceleme alanı olduğudur. Bu iddiayı desteklemek adına sosyolojinin kurucuları tarafından üretilen toplumsal yapı, işlev, değişim, kurumlar konusu ve yukarıda bahsi geçen toplumsal dayanışma, kolektif bilinç gibi kavramlar, günümüz bütünleşik afet yönetimi algısı ve uygulamaları baz

alınarak tartışılmış ve örneklendirilmiştir. Bu tartışma ve örneklendirmeler vesilesiyle klasik sosyolojinin afet ve toplum ile afet yönetimi konusunda ürettiği argümanlar ortaya konulmuştur.

1. AFET VE AFET YÖNETİMİ: TOPLUMSALLIK MERKEZLİ BİR DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca toplumların yaşadığı afetler doğal ve yapay olmak üzere iki temel kategoriye sahip olsa da (Turner ve Pidgeon, 1997: 19) günümüzde yaşanan bazı afetler doğanın reaksiyonları ile insan etkisinin bir araya gelmesi şeklinde karma bir arka planla ortaya çıkabilmektedir. ¹ Ancak kaynağı ve sonuçları hangi kategoride değerlendiriliyor olursa olsun, her bir afetin toplumsal yapı ve işleyişe olumsuz etki ettiği sabittir. Bu sebeple afetlerle ilgili sosyal bilimsel çalışmalar, oluşan etkilerin doğurduğu sosyal ve davranışsal reaksiyonlara odaklanmaktadır (Lindell, 2013: 797). Afet tanımları, bu etkinin, reaksiyonun ve toplumsallığın görülmesi açısından önemli veriler sunmaktadır. Güncel bir tanım üzerinden gidilecek olursa, 2020 yılının sonunda Türkiye’de yayımlanan *Afet Sosyolojisi* adlı derlemede afet şu şekilde tanımlanmaktadır:

“İnsan topluluklarının yaşadığı yerlerde aniden veya zamanla oluşan, gerek doğanın olağan devinimiyle gerekse de insanın doğrudan veya dolaylı müdahalesiyle gerçekleşen; fiziksel ekonomik, psikolojik ve daha birçok yönden büyük hasarlara ve kayıplara neden olan ve etkileri bakımından önemli toplumsal sonuçlar doğuran sosyal bir olgudur” (Can, 2020: 20).

Gözlenebileceği üzere afet tanımı ve bu tanımın hemen her bileşeni toplumsallık arka planına sahiptir. Afet sonrası dönem için vurgulanan sonuçlar, toplumsal kurumlarda ve toplumsal işleyiş açısından meydana gelecek değişimleri ifade etmektedir. Bu sebeple afetin sebep olduğu yıkımın ölçek, kapsam ve süre açısından boyutu ne kadar büyükse, sosyal yapı da o oranda etkilenir (Fischer, 2013: 96).

Öte yandan, afetlerin toplumsallığı ve sosyoloji-afet ilişkisinin arka planı, bir olayın bizzat afet olarak adlandırılması ile alakalıdır. Şöyle ki, herhangi bir doğa olayının ya da insanın yarattığı tahribatın afet olarak nitelenmesi, o toplum ya da topluluk için bir etki ya da dönüşüm söz konusu olduğunda mümkündür. AFAD’ın afet tanımında bu durumun daha detaylı algılanması açısından önemli bir ifade mevcuttur: “Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay. Afet bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuçtur” (AFAD, 2021a). Bu sonuç, tek başına bir bireyi ilgilendiren ya da insan topluluklarının etkisine maruz kalmadığı herhangi bir olayı nitelememektedir. Daha geniş bir bağlamda, ortaya çıkan değişimin bizzat toplumu ilgilendirmesi ile alakalıdır. Bu sebeple afet olarak adlandırılmada toplumsal yapı, işleyiş ve kurumlar açısından doğan zararlar belirleyici olmaktadır. Fakat her halükârda meydana gelen afet sonucu aile, ekonomi, sağlık, eğitim gibi toplumsal kurumlar zarar görmekte, işlevlerini belli bir süreliğine yerine getirememekte ve bu kurumların aktörleri olan bireyler, toplum yaşantılarına ilişkin farklı ölçülerde problemler yaşamaktadır.

Afetlerle mücadeleyi içeren afet yönetimi konusu da afetin toplumsallığından çıkış noktası bulmaktadır. Bu mücadele, afetin zararlarını azaltmak, afete hazırlıklı olmak, afetin ortaya çıkmasını engellemek ya da afetin daha az zararlarla ortaya çıkışını sağlamak şeklinde bazı temel kategorilere sahiptir (Carter, 2008: 25-27). Bu kategoriler, 1930’lu yıllardan itibaren afet yönetim döngüsü (*disaster management cycle*) olarak literatürde yer bulmuştur (Neal 1997’den akt. Coetzee ve Van Niekerk, 2012: 1; Toprak Karaman, 2016: 4). Bu döngü, afet yönetimini daha çok afet sonrası aşamalara odaklanan geleneksel perspektiften (Philips vd., 2012: 14) çıkarıp,

¹ Hatta bu konuda Steve Matthewman’ın *Disasters, Risks and Revelation* (2015) başlıklı çalışması, afetlerde doğaya atfedilen failliği sorgulayan bir alt bölüm içermektedir. *Is There Such a Thing as a Natural Disaster?* başlıklı bu bölüm (s. 25-31), ister salgın ister deprem isterse de kasırga halinde oluşsun, afetin ortaya çıkışında doğanın suçlanamayacağını, her bir afette mutlak surette insan hatası, ihmali ya da suçu olduğunu ifade eden argümanları ve örnekleri içermektedir. Bu açıdan Matthewman’a göre afetlerin tamamı yapay/insan eliyle yaratılan yıkım ve kayıplardır.

bunu afet öncesi, afet esnası ve afet sonrası atılacak adımları içeren bir sürekliliğe kavuşturan aşamaları içermektedir: Afetin oluşumu ve etkisi, müdahale, iyileştirme, geliştirme, engelleme, hafifletme ve hazırlıklı olma (Quarantelli, 2003: 4; Ekşi, 2016: 75; Alexander, 2012). Afet yönetimine dair tanımlar ve temel argümanlar, öncesi ve sonrasıyla afet yönetim döngüsünün daha da netleşmesi açısından yol gösterici niteliktedir. Örneğin, Ergünay'a (akt. Şengün, 2018: 136) göre afet yönetimi, "afetlerin önlenmesi ve zararlarının azaltılması, afetlere karşı hazırlıklı olunması, afet anında hızlı, etkili bir arama kurtarma, ilkyardım, geçici barınma ve yeniden yapım faaliyetlerinin yürütülebilmesi için, toplumun tüm olanak ve kaynaklarının akılcı bir biçimde kullanılmasını ve yönetilmesini gerektiren çok genel bir kavramdır". Özdikmen'in (2019: 21) tanımına göre ise afet yönetimi, "afetlerin önlenmesi ve zararların azaltılması için afet öncesi, afet sonrası ve afet sonrasında yapılması gereken idari, yasal ve teknik çalışmaları belirleyen ve uygulamaya aktaran, bir olay zamanında uygulama yapabilmeyi sağlayan ve her olaydan çıkarılan derslerin ışığında mevcut sistemi geliştiren yönetim biçimidir". Teknik bilgi ve vurgularla şekillendirilen bu tanım, afet yönetimini bir sistem olarak ele almakta ve bu sistemin her bir afet tecrübesi ile revizyonunu ve gelişimini ön görmektedir.

Afet yönetimi tanımlarıyla bağlantılı olarak modern afet yönetiminde hazırlıklı olma ve önleme merkezli bir yaklaşımın mevcut olduğu söylenebilir. "Modern afet yönetim sistemleri afetler meydana gelmeden önce afet tehlike ve risklerine karşı önlem almayı, afet tehlike ve risklerine karşı toplumlara eğitmeyi, bilinçlendirmeyi ve afetlere karşı direnç kazandırmayı afet yönetim sisteminin en önemli aşaması olarak görmektedir" (Çakır ve Artun, 2020: 64). Bu bakış açısı, afetleri her an göz önünde bulundurmaya içeren bir farkındalığı ve toplumsal yaşantının organizasyonunda afet tehlike ve risklerini hesaba katmayı öğütler. Bu yönüyle sürekli bir afet gündemi ile sürdürülebilir bir afet yönetimine işaret etmektedir. Bu da toplumun üyelerinin afet konusunda eğitilmesi ve afete dirençli hale getirilmesi adımlarını ön plana çıkarmaktadır.

Afet yönetiminin geleneksel modelden farklı olarak afet öncesi aşamalara daha fazla önem ve yer vermesi, afet yönetim döngüsünde de gözlenebilir. Bu döngüdeki 2 temel aşama olan müdahale ve iyileştirme afet sonrasına işaret etmekteyken, afet öncesindeki geliştirme, engelleme ve hazırlıklı olma aşamaları, bir sonraki muhtemel afetin ya da diğer türden afetlerin hazırlığı niteliğindedir. Bu aşamalar, bir açıdan da afet sonrası müdahalenin başarısını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir (Moe ve Pathranarakul, 2006: 409-410). Söz gelimi, büyük çaplı bir deprem sonrası toplanma alanlarının belirlenmesi ya da enkaza ve afetzedelere acil müdahale anında hangi kurumun hangi kaynaklarının (yaşam malzemesi, insan kaynağı, vd.) hangi sürelerde seferber edileceği gibi afet öncesi yönetim adımları, afet sonrasının müdahale ve iyileştirme aşamaları için bir hazırlık niteliğindedir.

Afet öncesi yönetim aşamaları ve bu aşamalara yönelik ilgi, afetlere yönelik toplumsal farkındalık açısından önem arz etmektedir. Zira bu aşamalar toplumsal kurumların ve aktörlerin çok kısa sürede örgütlenerek müdahale ve iyileştirme aşamalarına katkıda bulunduğu durumları ifade etse de afet öncesi yönetime dair eksiklikler ya da bu konuda herhangi bir girişimin olmaması, afetin o toplum ya da topluluk için daha fazla zarar ve kayıp doğurmasına ve bunların zamanla unutulmasına sebep olabilmektedir. Fakat afet sonrası yönetim aşamalarında gerçekleştirilen risk analizleri, bilgilendirme çalışmaları, fiziki mekanların ve coğrafyanın sağlamaştırılması ya da ıslahı (özellikle taşkınlar açısından dere yataklarının ıslahı ya da kanallar oluşturulması), toplumun ya da afet riski olan bölgelerin sakinlerine yönelik acil durum ve ilkyardım eğitimi, haberleşme ağlarının kontrolü ve kapasite artırımı ve diğer adımlar (Ergünay, 2005: 10; Stenchion, 1997: 41) hem önceki afete dair toplumsal hafızayı diri tutmakta, hem de toplumu bir sonraki afet için teyakkuz halinde olmaya teşvik etmektedir. Bu hatırlama ve teşvik hali, vatandaşlardan sivil topluma ve resmî kurumlara değin her bir aktör açısından bir afet gündemi doğurmaktadır. Bu açıdan afet yönetim döngüsü, bizzat toplumsal yapıya, toplumsal kurumlara ve toplumsal işleyişe dair iddia, beklenti ve uygulamalar şeklinde belirlemekte ve bu yönüyle sosyolojik uğraşının bir konusu haline gelmektedir. Bu durum, afet yönetiminin güncel konusu olan bütünleşik afet yönetiminde daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

2. BÜTÜNLEŞİK AFET YÖNETİMİ: SOSYAL YAPI, İŞLEV VE SOSYOLOJİK KAVRAMLARI HATIRLAMAK

Bütünleşik afet yönetimi, son dönem afet sosyolojisi literatüründeki akademik çalışmalarda ve ilgili kurumlar tarafından afet yönetimi ile ilgili hazırlanan mevzuat ve raporlarda sıkça rastlanan bir konudur. AFAD'ın (2021b) tanımına göre bütünleşik afet yönetimi, “afetlerle baş edebilen, dayanıklı ve dirençli bir toplum oluşturmak için tüm tehlikeleri dikkate alan, afet yönetiminin önleme, zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarında yapılması gereken çalışmalar ve alınması gereken önlemleri, toplumun tüm güç ve kaynaklarını kullanarak gerçekleştirebilen bir yönetim süreci”ni ifade eder.² Bu kavrama dair ilk etapta dikkat çeken husus, birliktelik ve dayanışmaya ilişkin sunduğu verilerdir. Afet yönetimi konusu afetlerin öncesini de kapsamayı ile literatüre yeni bir bakış açısı sunmuşken, bütünleşik afet yönetimi açısından afet döngüsünde kurumlar, aktörler ve bunlar arasındaki eşgüdüm/koordinasyon ve dayanışma ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan, “afetlerle mücadelenin başarısında, herkesin dahil olduğu gündelik hayattaki aktivitelerde muhtemel afetlerin ve kayıpların hesaba katılmasını öğütleyen bir yapıya sahiptir ve bu yönüyle afetlere ve afet yönetimine bakışta güçlü bir kültürel yaklaşım değişikliğini ortaya koyar” (Simonoviç, 2015: 81). Tanım ve argümanlar açısından afet yönetimi ve bütünleşik afet yönetimi arasında bazı benzerlikler olsa da “bütünleşik afet yönetimi tanımı, afet yönetimi tanımındaki kurum ve kuruluşlar kısıtlı söyleminden çıkıp tüm toplumun seferber olduğu bir tanım halini almıştır. Yani afetler artık yalnızca kurumların müdahale edeceği bir mesele değil; toplumdaki tüm bireylerin bilmesi, farkında olması ve müdahale etmesi gereken bir olgu halini almıştır” (Günpay, 2020: 6-7).

Afet yönetiminin bütünleşik bir yapıda ve dinamikte algılanışı, afet yönetim döngüsünde yeni aşamaları da beraberinde getirmiştir. Bütünleşik afet yönetimi evreleri, afetin oluşması, iyileştirme, geliştirme, engelleme, hafifletme ve hazırlıklı olma adımlarına ek olarak etki analizi, tahmin ve erken uyarı gibi adımları da içermektedir (Kadioğlu, 2008: 9). Afet yönetim döngüsüne dahil olan bu yeni adımlar, afetlerle mücadelede teknik bağlamda daha profesyonel ve rasyonel bir yaklaşıma işaret etmektedir. Bu yaklaşımda coğrafi bilgi sistemlerinin aktivasyonundan istatistikî metotlarla yapılan risk analizlerine, afet simülasyonundan yapı denetimine ve yönetim organizasyonuna değin bilgi ve tekniğin bir araya geldiği süreçler mevcuttur (Tomaszewski, 2020; Malalgoda, vd., 2014; Mishra, vd. 2019). Bunlar, afetlerin sosyal bilimlerde ele alınışında yalnızca sosyal olgu ve fenomenlerden değil, teknik bilgiden de yola çıkılması gerektiğini göstermektedir.

Toplumsal aktörlerin, kurumların ve birimlerin koordinesi ile teknik, fiziki, coğrafi, beşerî ve iktisadi unsurların nitel ve nicel açıdan çok daha yoğun bir şekilde ele alınması, afetleri toplumun hemen her bir bileşeni tarafından üzerinde durulan ve politika geliştirilen bir konuma kavuşturmuştur. Bu da afetleri, öncesi ve sonrası ile toplumsal sistem ve bu sistemin bileşenleri açısından incelemeyi gerektirmektedir. Bütünleşik afet yönetimi ile sosyolojinin keşiştiği ve afet yönetiminin birtakım sosyolojik kavramlar ışığında tartışılmasının önünü açan nokta tam da burasıdır. Bu yaklaşımda en genel haliyle toplumun farklı öğeleri ve kurumları birer yapı olarak ele alınır, dışarıdan gelecek zararlara karşı yıkıcı toplumsal değişimin önüne geçilmeye çalışılır ve her bir aşamada toplumsal kurumların ve aktörlerin işlevlerinin korunması ya da bozulan işlevlerin tamiri hedeflenir (Parsons, 1991). Bütünleşik afet yönetimi ve aşamaları, bahsedilen bu yaklaşımın teorik ve uygulamalı haline işaret etmektedir. Bu argümanların ışığında ve sosyal sistem teorisinden hareketle, sosyolojinin henüz ortaya çıktığı dönemlerde üretilen bazı kavramlar, görece yeni bir kavram olan bütünleşik afet yönetimi perspektifi ve pratikleri açısından ele alınabilir.

2.1. Sosyal Sistem Teorisi Açısından Bütünleşik Afet Yönetimi

Bütünleşik afet yönetiminde sosyolojik teorinin merkezinde yer alan toplumsal yapı,

² Tanımı ve içeriği açısından bütünleşik bir afet yönetiminde en kritik noktalardan biri de afetzedelere yönelik psikososyal müdahaledir. Konunun psikoloji biliminin kapsamına yakınlığı, afete yönelik toplumsal müdahale konusunda bireyin göz ardı edilebileceği anlamına gelmemektedir. Özellikle afet sonrası psikodestek uygulamaları, afet öncesinde afetlere yönelik psikolojik hazırlıklı olma hali ve diğer süreçler (Bayhan, 2020: 286), afet ve toplum konusunda hem multidisipliner bir işlev görmekte hem de bireylerin toplumsal hayata yeniden intibakı açısından önem arz etmektedir.

kurumlar ve işlev konularını şeffaflaştırmak adına Parson'un sistem teorisi biraz daha detaylı bir şekilde analiz edilebilir. Bu teorinin analizi neticesinde, sosyolojinin temel kavramlarından organik dayanışma, rasyonelleşme, iş bölümü, bürokrasi ve uzmanlaşmanın bütünleşik afet yönetimi açısından yerinin daha net gözlenebileceği öngörülmektedir.

Sosyolojinin ortaya çıkışında etkili olan ve sosyolojik teorilerle çeşitlendirilen "toplumsal hayatı bir organizma gibi ele alma" geleneğinin temsilcilerinden biri de Talcott Parsons'tur. Parsons'un kuramında toplum, çeşitli alt sistemlerden ve aktörlerin bu sistemler içinde birbirleriyle kurdukları ilişkilerden oluşmaktadır (Parsons, 2007). Toplumsal yapı olarak da ifade edilebilecek (ya da bu yapıyı doğuran) bu sistemde, her bir unsurun işlevselci bir bakış açısıyla ele alındığı görülmektedir. Bu bakış açısı, aktörlerin toplumsal beklentiler doğrultusunda hareketini ve herhangi bir uyumsuzluk ya da bozuklukta bu beklentiler doğrultusunda bir telafiyi ön görmektedir. Yakalanmaya çalışılan uyum, Parsons'ta bütünleşmenin korunması açısından "gerilim yönetimi" kavramıyla açığa çıkar (Swingewood, 1998'den akt. Yıldırım, 2020: 163). Bu kavram, en genel haliyle toplumda ortaya çıkan işlevsel taleplerin karşılanmasını ve bunların yol açabileceği muhtemel çatışma halinin sistem tarafından telafi edilmesini ifade eder (Fidan, 2017: 270).

Parsons, bir sosyal sistem içerisindeki bireylerin toplumsal eylemlerine yön veren temel referans noktalarını sosyal aksiyon kuramı çerçevesinde açıklar. Buna göre, bireyin dahil olduğu organizma, kişilik sistemi, sosyal sistem ve kültürel sistem gibi alt bileşenler mevcuttur (Baltacı, 2019: 6). Bu bileşenlerde uyum, amaca ulaşma, bütünleşme ve örüntü sürdürme gibi işlevsel kalıplar mevcuttur (Mayhew, 1982: 25). Bu kalıplar, Parsons'a göre "ihtiyaçlarının karşılanması" ön şartı ile sistemin varlığı ve devamlılığı açısından zorunluluk halini almaktadır (Layder, 2008: 42). Bu zorunlulukların temel motivasyonu, bir diğer ifadeyle sistemi bir arada tutan temel unsurlar, yapısal öğeler olarak değerler, normlar ve rollerdir (Marshall, 2005: 578).

Gözlenebileceği üzere Parsons, toplumsal yapıyı ve işleyişi organizmacı yaklaşımı temel alan sistem kuramı üzerinden şekillendirmiş ve sosyal yaşantıyı açıklamada sistem, alt sistemler, yapı ve işlevi incelemiştir. Ancak toplumun organizmacı bağlamda ele alınışı, toplumun yani sistemin aktörleri olan bireyi zorunlu olarak edilgen bir konuma oturtmamaktadır. Parsons'a (1968: 46-47) göre "bir toplumsal aktör olarak birey, bir organizmayı değil, egoyu ya da kendiliği (self)" ifade etmektedir. Bu bakış açısı, Parsons'un yapısal işlevselci yaklaşımında bireyin de failliğine ve toplumsal eylemlerindeki rasyonel tercihlerine kapı aralamaktadır.³

Parsons'un sistem kuramı ve kuramın genel hatları açısından bütünleşik afet yönetiminde toplumsal aktörlerin rolü ve işlevine dair sosyolojik bir perspektif geliştirilebilir. Şöyle ki, bütünleşik afet yönetimi hem afet öncesi hem de afet sonrası aşamaları içermesi ve toplumun topyekûn dahil olduğu bir süreç olması dolayısıyla toplumsal sisteme ve yapıya yönelik bir müdahaleye işaret etmektedir. Buna bağlı olarak, sistem kuramındaki toplumsal aksiyon hali, bütünleşik afet yönetiminin her bir aşamasında aranan ve/ya uygulanan bir duruma vurgu yapar. Öte yandan bütünleşik afet yönetimindeki temel hedefin toplumsal yaşantının afet öncesi dönemdeki gibi tesisi ve sonraki afetlere hazırlık olduğu gerçeğinden hareketle sistemin öğeleri arasında bir süreklilik örüntüsü kurulduğu da söylenebilir. Özellikle afetin yarattığı ve yaratacağı tahribata karşı bütünleşik bir afet yönetimi sistem içerisinde yeniden uyumu sağlamayı amaçlayan bir anlayışa işaret eder.

Sosyal sistem teorisinde gömülü olan değer, norm ve roller bütünleşik afet yönetiminde toplumsal aktörlerin afetle mücadele eylemine referans noktası sağlaması açısından ele alınabilir.

³ Ancak Parsons'ın sistem kuramına yönelik eleştirilerden biri, bireyin failliğinin ancak toplumsal sistemin ve yapının öngördüğü mekanizmalar üzerinden şekillenmesidir. Poloma (1993: 165), Parsons'un kuramında bireyin failliği konusunu yorumlarken şu ifadeleri kullanır: "Kadınlar ve erkekler kendi eylemlerinde rasyoneldir, fakat onların eylemleri toplumsal normların içselleştirilmesi ile kontrol edilebilir... Parsons'un eylemdeki seçenek görüşü yapısal olarak yaratılan seçeneklerden oluşur". Bu açıdan, çalışmanın temel konusu olan bütünleşik afet yönetimi süreci incelenirken, bireyin afet yönetimine katkısının Parsons'cu manada karşılığı, ancak afet yönetimi ile ilgili toplumsal süreçlerin bireyler tarafından benimsenmesi ve uygulamaya konulması yönündedir.

Afetlerin toplumsal yapıya zarar vermesine (ya da verme ihtimaline) karşılık hem değer, norm ve rollerden kaynaklı bir mücadele ortaya çıkması hem de afet sebebiyle tahribata uğrayan norm, değer ve rollerin yeniden tesisi bütünleşik bir afet yönetiminin olmazsa olmazlarından. Bununla bağlantılı olarak değer, rol ve normlar aracılığı ile sistemin, diğer bir ifade ile zarar gören toplumsal kurumların devamlılığı ve işlevselliği her bir toplumsal aktörün katılımı ile sağlanmaya çalışılır.

Afet riski ve tehlikesi ile mücadeleyi de kapsayan bütünleşik afet yönetimi, bu yönüyle toplumsal yapıya gelecek zararları önlemek adına refleks geliştiren ve bu hedefle kurgulanan toplumsal sistemin çıktılarıyla paralellik göstermektedir. Sosyal sistem teorisindeki amaca ulaşma, bütünleşme ve örüntü sürdürme aşamaları, bütünleşik afet yönetimi konusu baz alındığında her bir aşama açısından zengin veriler sunar. Örneğin müdahale aşaması, acil durum ve kriz anının bir an önce aşılmasını ve gündelik hayata (ya da pandemi sonrasının popüler ifadesiyle normalleşmeye) dönmek adına iyileştirme aşamasına geçilmesini amaçlar. Bu noktada sistemin bir parçası olan toplumsal kurumlar ve aktörlerin afetin zararlarını azaltma amacıyla bir araya gelmesi, bütünleşme ve birliktelik kavramları ışığında değerlendirilebilir. Öte yandan afet sonrası dönemde ya da afet öncesi aşamalarda bütünleşik afet yönetiminin gerektirdiği ve belli kurallara/referans noktalarına sahip olan eylemler, sistem kuramındaki örüntü sürdürme konusu kapsamında değerlendirilebilir. Her bir afet yönetim adımı, belli başlı kurallara bağlıdır ve bu kuralların olabildiğince kamusallaştırılması ile başarıya ulaşma ihtimali artmaktadır. Özetle, sosyal sistem teorisinin amaca ulaşma, bütünleşme ve örüntü sürdürme gibi çıktılarının, bütünleşik afet yönetiminin her bir aşamasında gözlenmesi mümkündür.

Sistem teorisi sosyal bilimlerde, özelde sosyolojide yalnızca Parsons'un sunduğu katkıyla sınırlı değildir. Parsons'tan sonra Niklas Luhmann ve diğer bazı teorisyenler, hem Parsons'un mirası üzerine argümanlar üretmiş hem de onun kuramını eleştirerek bireyin failliğini merkeze alan (*actor-oriented*) sistem teorileri geliştirmiştir (Schwanitz, 1995: 145; Burns, 2007: 3). Ancak mevcut çalışmanın sınırları dolayısıyla bu bölümde yalnızca Parsons'un sistem kuramına temas edilmiş ve bütünleşik afet yönetimine dair genel bir sosyolojik bakış açısı, sosyolojideki ilk sistem kuramı temsillerinden biri olan Parsons'cu bir bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bütünleşik afet yönetimindeki sosyolojik arka planı en genel haliyle gerekçelendirecek bazı temel kavramlar açısından sistem kuramının bir çatı işlevi gördüğü de belirtilmelidir. Bu çatıdan hareketle aşağıda sosyolojinin bazı kurucu isimlerinin üzerinde durduğu ya da bizzat ortaya attığı kavramlar, bütünleşik afet yönetiminin sosyolojik arka planını anlama hedefiyle ele alınmıştır.

2.2. Afetler Karşısında Kolektif Bilinç ve (Organik) Dayanışma

Sosyolojinin kurucularından Emile Durkheim'in toplumsal yaşantının temelini oturttuğu kolektif bilinç ve modern toplumların örgütlenme modeli olarak sunduğu organik dayanışma, bütünleşik afet yönetiminin sosyolojik arka planını besleyen temel kavramlar arasındadır.

Çeşitli argümanların ve tanımların ışığında kolektif bilinç, bireylerin toplumsal bir aradalığını ve toplumsal kurumların devamlılığını sağlayan, kültürün ve normların sonraki nesillere aktarımını sağlayan ve üyelerinin topluma işlevsel bir hedefle katılımını ön gören bir algı ve eylem tarzı olarak açıklanabilir (Durkheim, 1984: 39; Wortmann, 2007: 581-582; Swingewood, 1991: 113). Kolektif bilinç, bireyde “dışsal olarak” var olmaktadır ve inanç, norm, gelenek, öğretisi, fikir ve değerler aracılığı ile içselleştirilir (Turner, 2005: 699-700).⁴

Durkheim'den etkilenen Parsons'un sistem kuramında olduğu gibi, kolektif bilinçte de yapının öncelendiği görülmektedir. Durkheim'in temel sosyolojik teorisinin bir uzanımı olarak

⁴ Çalışmanın odağı olan klasik sosyolojinin kapsamına girmese de sosyal sermaye kavramı afet yönetimi açısından birtakım veriler sunmaktadır. En basit haliyle birey açısından toplumsal normlar, katılım, güven ve dayanışma ağları üzerine kurulu bir “sermayeyi” ifade eden (Coleman, 1988: 96) ve sivil toplumu da merkezine alan (Dalzier, Saunders ve Saunders, 2018) bu kavram, özellikle afet sonrası yönetim aşamalarında afetzedelerin toplumsal yaşama yeniden intibakı açısından işlevsel bir arka plana sahiptir (Nakagawa ve Shaw, 2004; Cox ve Perry, 2011).

birey, gündelik yaşantısını toplumun beklentilerinden soyutlayarak sürdüremez, hatta her bir davranışı kolektif bilincin kendisine sunduğu/dayattığı dışsal etkiye bağlıdır (Burns ve Engdahl, 1998: 68-70). Bireyin davranışlarına etki etmesinin ötesinde, kolektif bilinç işlevselci açıdan hem bireyin toplumsal fayda temelli yönelimlerini belirlemede hem de toplum içerisinde meydana gelen sorun ya da aksaklıklar karşısında bunları telafi etmek adına bir hareket noktası olmaktadır.

Kolektif bilinç kavramının gelişiminde Durkheim'ın mekanik dayanışma olarak nitelediği bir toplumsal örgütlenme biçiminin etkisi mevcuttur. Üyelerinin birbiriyle benzer kültürel arka plana ve beklentilere sebep olduğu ve yapılan/ekonomik aktivitenin benzer formlarla ortaya çıktığı geleneksel toplumlarda benzer davranış kalıpları ortaya çıkmaktadır (Schiermer, 2014: 65, 67). Ancak modern toplumlarda nüfusun artışı, kentleşme, üretimin ve ekonomik işleyişin çeşitlenmesi ve bireyselliğin kapısını aralayan diğer birçok faktörün etkisi ile kolektif bilinçte aşınmalar meydana gelmektedir (Müller, 1994: 79). Bilhassa 19. yüzyılın sonunda Batı Avrupa toplumlarında etkisini hissettiren bu aşınma ve bundan kaynaklı anomi hali, Durkheim sosyolojisinde organik dayanışma kavramının gelişmesine vesile olan temel etmen olarak göze çarpmaktadır. Zira Durkheim'a göre modern toplumlarda iş bölümünün sağlanamaması, toplumsal çözülmenin yaşandığı bir anomi haline işaret etmektedir ve ancak "nerede organik dayanışmaya rastlanırsa, orada işlevlerin karşılıklı ilişkilerini belirleyen yeterince geliştirilmiş bir düzenlemeye ulaşılmaktadır" (Durkheim, 1935'ten akt. Olsen, 1965: 39, 42). Tam da bu düzenlemenin yokluğu anominin başlangıcını temsil etmektedir. Dolayısıyla, yeni türden bir toplumsal birliktelik adına ya da bunun gözlemi sonucunda Durkheim, toplumda farklılaşan bileşenlerin birbirlerine olan (ya da olması gereken) bağı, her uzmanlık alanının ve meslek dalının işlevsel olarak dahil olduğu organik dayanışma kavramıyla açıklamıştır (Merton, 1994: 18). Organik dayanışma, ortaya çıkışı itibarıyla kolektif bilincin (ya da mekanik dayanışma modelinin) modern bir telafisi gibi görülse de aslında yine ortak bir toplumsal şura ve bunun yeniden tesisine vurgu yapmaktadır. Bu beklenti, toplumu ilgilendiren her meselede farklı uzmanlık alanlarının devreye girmesini ve gerektiği takdirde toplumsal telafi mekanizmalarının bu yolla işlerlik kazanmasını ön görmektedir.

Yukarıdaki argümanlar ışığında kolektif bilinç ve organik dayanışmanın bütünleşik afet yönetimindeki önemini birkaç temel noktada incelemek mümkündür. İlk etapta kolektif bilinç kavramına değinmek gerekirse, afet öncesi, afet esnası ve afet sonrası aşamaların yönetiminde toplumsal kurumlar ve aktörler arasında ortak bir bilinç ve buna bağlı eylem gerçekleştirilmesi, kolektif bilincin bir yansıması olarak görülebilir. Örneğin bir yangın anında evi ya da aracı yangından etkilenme ihtimali olmaksızın bir bireyin eline yangın tüpü alarak herhangi bir karşılık beklemezsizin alevlere müdahale etmesi, bazı temel insani ve toplumsal değerlerin o bireyde vücut bulduğunu ve toplumun diğer üyelerinin can ve mal güvenliği adına bir "müdahale"de bulunulabileceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Buradaki odak nokta, bir birey olarak farklı bir insana yardımcı olmak değil, paylaşılan kolektif bilinç aracılığıyla toplumsal yaşamı sekteye uğratabilecek bir acil duruma ya da afete müdahale etmektir. Benzer örnekler afet öncesi yönetim aşamaları için de çoğaltılabilir. Tam da bu noktada Durkheim'ın kolektif bilinçten kaynaklı ve bizzat toplumsal yaşamın sürdürülmesine yönelik toplum üyeleri tarafından içselleştirildiği varsayılan bir ahlak anlayışı ortaya konabilir. Toplumun canlı bir organizma olarak ele alan Durkheim, bu organizmanın ve alt bileşenlerinin işlevlerini yerine getirebilmesini olgu ve değer çatısında inceler, kolektif bilincin oluşturduğu olguların ve değerlerin toplumun yararına bir ahlak ortaya koyduğunu söyler (Durkheim, 1984: 78). Bu durum, afet yönetim süreçlerinde bireyin toplum ve toplumun diğer üyeleri açısından alması gereken alturist pozisyonu bir ahlak temelinde gerekçelendirir. Bireyi harekete geçirici ve kolektif bilinçle bağlantılı bir ahlak nosyonunun eksikliği durumunda "organizma"nın sağlıklı işleyişi mümkün olmayacaktır. Diğer bir ifadeyle, afet yönetim süreçlerinin gerek afet öncesi gerekse afet sonrası dönemde toplum temelli bir ahlaka, bireylerin ötekini dikkate aldığı türden bir ahlaka ihtiyaç olduğu iddia edilebilir.

İkinci olarak, kolektif bilincin bireylerde dışsal olarak var olması ve bireyi toplum lehine eyleme zorlaması, toplumsal hayata yeniden dönüş ve sonraki afetlerde toplumun daha az zarar görmesi gibi hedeflere sahip olan bütünleşik afet yönetiminde bu kavramı hayati bir konuma taşımaktadır. Zira bütünleşik afet yönetiminde kamu kurumları, sivil toplum örgütleri ve

vatandaşlar tarafından geliştirilmesi beklenen afet farkındalığı ve afetle mücadele dinamiği, ortak bir bilinçlilik haline vurgu yapmaktadır. Kolektif bilinçte bireyin topluma işlevsel bir hedefle katılım göstermesi, bütünleşik afet yönetiminde bireylerin afet yönetimi aşamalarında işlevsel bir hedefle sorumluluk alması olarak okunabilir. Sonuç olarak kolektif bilinç, daha çok geleneksel toplumlardaki sosyal yapı ve birey arasındaki örgütlenme, algılayış ve eylem biçimlerine vurgu yapıyor olsa da günümüzde de bireyler açısından bir referans ve meşruiyet noktası olmakta, ortak duygu ve düşünceler açısından bireyleri tetikleyebilmekte ve bu yönüyle bütünleşik afet yönetiminin her bir aşaması, aktörü ve kurumu açısından anlamlı karşılıklar bulabilmektedir.

Modern toplumlarda kolektif bilinç kavramının yerine ya da bu kavram doğrultusunda kullanılan organik dayanışma⁵ ise bütünleşik afet yönetimi aşamalarında gözlenmesi mümkün tecrübeleri doğurmaktadır. Afet öncesi, afet esnası ve sonrasında afetin etkilerini azaltmak ve bir sonraki muhtemel afet(ler)e hazırlıklı olmak adına farklı işlevlere sahip toplumsal aktörler ve kurumlar, farklı iş kolları üzerinden afetle mücadele etmektedir. Bu durum, modern toplumsal yaşantıdaki maddi ve manevi kültürel öğelerin ve ekonomik işleyişin meslekler ve uğraşı alanları üzerinden çeşitlenmesinden kaynaklanmaktadır. Afetlerle öncesi ve sonrası ile mücadele edilebileceğinin fark edilmesi, işte bu farklı meslek ve uğraşı alanlarının afetler karşısında (ve kolektif bir bilinç ile) örgütlenmesi sonucunu doğurmuştur. Örneğin deprem tehlikesi karşısında bütünleşik bir afet yönetimini benimseyen bir toplumsal organizasyonda mühendisler ve mimarlar aracılığı ile binaların dayanıklılığını ölçülür ve tehlike arz eden binalar, gerektiği takdirde hukukçuların kararı ve kolluk kuvvetlerinin müdahalesi ile boşaltılır. Diğer yandan okullarda öğretmenler ve idareciler tarafından deprem esnasında binanın nasıl tahliye edilmesi gerektiğine dair öğrenciler bilgilendirilir. Deprem sonrası toplanma alanları belediye görevlileri ve AFAD ekipleri tarafından belirlenir ve e-devlet sistemi üzerinden ilgili yazılımcılar aracılığı ile vatandaşlara duyurulur. Bu arada elektrik, su ve doğalgaz altyapısının belli bir şiddetteki depreme kadar sağlam kalabilmesi için ilgili meslek dallarının temsilcileri bu yönde sağlama çalışmaları yürütür. Aynı anda kamu kurumlarında istihdam edilen psikolog, sosyal hizmet uzmanı, sivil savunma uzmanı gibi görevlere sahip bireyler depremlere hazırlıklı olma, deprem anında ve sonrasında nasıl hareket edilmesi gerektiği gibi konularda çeşitli bilgilendirme toplantılarına dahil olur ve/ya ulusal kanallarda sunulacak kamu spotlarında kullanılmak üzere içerik hazırlar. Daha farklı meslek gruplarının bütünleşik afet yönetiminin diğer aşamalarındaki dahline dair örnekler çoğaltılabilir. Tüm örneklerdeki ortak nokta, farklı meslek gruplarındaki insanların bir dayanışma hali ile afeti önleme, hafifletme ya da afetin zararlarını azaltma amacıyla hareket etmeleridir. Bu durum, bütünleşik afet yönetimi açısından farkındalığın da ötesinde bir dayanışma ve eylem halinin ortaya çıktığını göstermektedir. Bunun ardında yatan temel sebeplerden biri de yine sosyolojinin kurucularından Durkheim'ın (1984) modern toplumların örgütlenme biçiminde büyük bir önem atfettiği iş bölümünün (*division of labour*) toplumsal aktörler tarafından benimsenen ve uygulanan bir süreç olmasıdır. İş bölümü, yarattığı organik dayanışma ve beslediği kolektif bilinç aracılığı ile bütünleşik afet yönetimi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu önemin daha iyi anlaşılabilmesi açısından kolektif bilincin ya da organik dayanışma pratiklerinin var olmadığı bir bütünleşik afet yönetimini düşünmenin mümkün olmadığı akla getirilebilir. Bir afet sonrasında ya da öncesinde insanların salt bireysel çıkarlarına göre hareket etmesi, organik dayanışma pratiklerini yerine getirmeyerek her bir bireyin yalnızca kendi imkanlarıyla afet yönetimine dahil olması ne kolay kolay gözlenebilecek bir durumdur ne de bu çabalar, modern anlamda bir afet yönetimine işaret etmektedir. Tüm bu sebeplerden ötürü bütünleşik afet yönetimi süreci, sosyolojik olarak kolektif bilinç ve organik dayanışmaya dair veriler sunmasının ötesinde, bu iki kavramdan bağımsız düşünülemez algı, eylem ve toplumsallık uzanımlarına sahiptir. Diğer bir ifadeyle, hangi afete yönelik bütünleşik bir yönetim süreci gözlenirse gözlenir, kolektif bilinç ve organik dayanışmanın çıktılara mutlak surette rastlanılacaktır.

⁵ Organik dayanışma, modern sanayi toplumlarında uzmanlaşma ve bireyselleşme dolayısıyla zayıfladığı düşünülen kolektif bilinci tamamlama ya da bu tür toplumlarda ortaya çıkan kolektif otoriteye bir gerekçe oluşturma açısından işlevsel bir arka planı mevcuttur. Bu konuda Wallace ve Wolf'un (2005: 45-49) çalışmasında kapsamlı bir açıklama mevcuttur.

2.3. Afet Döngüsünde Rasyonalite ve Uzmanlaşma

Geleneksel toplumlardan modern toplumlara geçişin “fotoğrafını çeken” ve bu değişimi teoriler ışığında açıklamaya çalışan kurucu sosyologlar, yeni türden bir toplumsallığa özgü kavramlar ortaya koymuştur. Rasyonalite ya da rasyonelleşme bu kavramlardan biridir. Sosyolojide daha çok Max Weber ile etkisini hissettiren bu kavram, en genel haliyle toplumsal ve ekonomik yaşantının tesisinde temel zihni ve pratik referansların akıl ve akılcı düşünme biçimi olduğunu iddia eder (Weber, 1968’den akt. Ritzer, 1975: 628). Rasyonalizm olarak adlandırılan bu düşünce toplumsal kurumların işleyişinde ve bireylerin toplumsal eylemlerinde akla dayalı verilerden hareketi öngörür. Karmaşıklaşan ve organik dayanışmanın hâkim olduğu modern toplumlarda bu karmaşadan kurtulabilmek, hesaplanabilir ve makul neden sonuç ilişkilerine dayanan eylemlerle mümkündür. Örneğin Weber’in modern toplumların yönetim şekli açıklama için kullandığı yasal/ussal otorite, meşruiyetini akılsal çıkarımlardan ve bu çıkarımların yazılı yansımaları olan kanun ve kurallardan almaktadır (Weber, 2019: 54-56; Beetham, 1991: 38). Geleneksel otoritede var olan din bağlamı kutsallar, modernleşme ile yerini belki de yeni bir kutsal olarak akıl ve mantıksal çıkarım merkezli rasyonel yasalara bırakmıştır.

Uzmanlaşma ise önceki bölümde tartışılan toplumsal iş bölümünün bir gerekçesi, aynı zamanda sonucu olarak sosyolojide ortaya çıkmıştır. Modernleşme ile sosyoekonomik yaşantının çok çeşitli meslek ve uğraşı alanları üzerinden kurulması, kaynakların etkin kullanımı ve toplumun üyeleri arasında dağıtımı için uzmanlık gerektiren bilginin dolaşımını gündeme getirmektedir (Alexander, 1992: 182). Daha basit bir ifadeyle bireylerin sosyoekonomik yaşantıda yer edinebilmesi, toplumun diğer üyelerinin de faydasını gözetilen bir dayanışma ve bu dayanışmaya temel oluşturan uzmanlaşma ile mümkün olmaktadır. Tam da bu noktada uzmanlaşmanın, rasyonel bir eylem olarak birey-toplum ilişkisinin seyrini belirlediğini söylemek gereklidir. Zira her bir alanda uzmanlık akılcı algı, tasarım ve eylemlerle mümkündür.

Rasyonelleşme ve uzmanlaşma konusu, günümüz küresel toplumunda çok daha geniş bir etki alanına kavuşmaktadır. Bu bağlamda, kurucu sosyologların toplumsal yaşantı için yorumladığı bu kavramların, toplumsal sistem, yapı ve işlev konularına kapı aralayan afet ve afetle mücadelede somut karşılıkları olduğu söylenebilir. Çalışmanın temel konusu olan bütünleşik afet yönetimi çerçevesinden bakılacak olursa,

- çeşitlenen ve ne zaman nerede ortaya çıkacağı belli olmayan afetlere karşı alınacak tedbirlerin,
- farklı ölçeklerde tahribata sebep olan afetler sonrasında atılacak müdahale ve iyileştirme adımlarının rasyonel ve uzmanlık gerektiren bilgiyle analizi ve tatbiki önem arz etmektedir.

Bütünleşik afet yönetimindeki etki analizi, tahmin, erken uyarı, engelleme, müdahale, iyileştirme ve hazırlıklı olma aşamalarının her biri rasyonel hesapları, analizleri ve öngörülerini içermektedir. Aynı zamanda bu hesap ve analizler, uzman bilgisini gerektirmekte ya da ortaya koymaktadır. Tekrar deprem örneğini hatırlamak gerekirse, bütünleşik bir deprem yönetiminin hangi aşamasında hangi rasyonel ve uzmanlık gerektiren bilgiye ve eyleme ihtiyaç duyulduğu aşağıdaki tabloda işlenen haliyle özetlenebilir:

Tablo 1. Bütünleşik Bir Deprem Yönetiminde Rasyonalite, Uzmanlaşma ve İş Bölümü Görünümleri

Aşama	Rasyonalite	Uzmanlaşma ve İş Bölümü
Hazırlıklı Olma	Fiziki ve mental olarak toplumun depreme hazırlıklı olması için atılacak akılcı adımlar ve afet sonrasında nasıl hareket edileceğinin önceden planlanması.	Farklı disiplinlerden uzmanların depreme hazırlıkta toplumu bilgilendirmesi ve atılacak rasyonel adımları belirleyerek toplumsal aktörlerin bu adımlara aşına kılınması
Tahmin	Deprem konusunda kümülatif bilimsel bilginin akılcı yorumu ve	Başta yer bilimciler olmak üzere fiziki olarak deprem konusu

	depremin meydana geleceği muhtemel tarih aralığına ilişkin akılcı tahminler.	üzerinde çalışmalar yürüten uzmanların, beklenen depremin tarih aralığına ilişkin tahminde bulunması.
Erken Uyarı	Deprem erken uyarı sistemlerinin üretimi, kurulumu ve uyarının devreye girmesi sonrasında insanlar tarafından binaların tahliyesinin akılcı bir şekilde planlanması ve bunun ilanı.	Erken uyarı sisteminin teknik uzmanlarca üretimi ve test edilmesi.
Engelleme	Depremin fiziki olarak engellenmesi mümkün olmasa da bir afet haline gelişinin engellenmesi adına binaların ya da diğer türden meskenlerin sağlamlığının kontrolü, belli bir şiddetteki depremde yıkılması olası hasarlı binaların tahliyesi.	Binaların ve zeminlerin uzmanlar tarafından etüdü ve dayanıksız binaların tahliye/yıkım kararının onanması.
Etki Analizi	Depremin hemen ardından hasar tespiti, hayatı tehdit eden unsurların belirlenmesi ve depreme müdahalede sağlıklı metotların belirlenmesi için akılcı bir planlama.	Depremin yarattığı jeolojik, psikolojik, biyolojik etkinin bu alandaki uzmanlar tarafından değerlendirilmesi ve müdahalede bulunacak uzmanlara mevcut etkiye dair bilgi verilmesi.
Müdahale	Deprem sonrasında yıkılan binalarda kaç kişinin olduğunu, yıkımın şekline göre göçük altında kalanlara nasıl ulaşılabileceğinin analizi ve ilgili hesaplamalar sonrası afetzedelere ulaşmak adına harekete geçilmesi, hasar görmese de konutuna giremeyenler için temel yaşam malzemelerinin temini için atılacak adımlar.	Profesyonel ve uzman arama kurtarma ekiplerinin göçük altında kalan binalara müdahalesi, afet uzmanları tarafından göçük altında kalmayan afetzedeler için ihtiyaç tespitinin yapılarak yaşamsal malzemelerin bölgeye getirilmesinin sağlanması.
İyileştirme	Acil durum ve kriz anının sona ermesini takiben depremzedelerin toplumsal hayata yeniden intibakı için atılacak adımları hesaplama ve uygulamaya koyma, zarar gören alt yapının rasyonel hesaplamalarla yeniden tesisi.	Afetzedelerin fiziki ya da psikolojik travmalarını tedavi etmek adına hekimlerin ya da psikologların uzmanlık bilgisinden faydalanılması, alt yapının onarımı için ilgili uzmanların teknik bilgisinden faydalanılması.
Hafifletme	Risk analizleri, deprem senaryoları ve hesaplamalar doğrultusunda bir sonraki depremde hangi tür zararlar doğacağını öngörüp buna göre tedbirler alma (Hazırlıklı olma adımı ile benzerlik gösterse de hafifletme daha dar bir çerçevedeyken diğeri afet sonrası eylem planını da içermesi dolayısıyla daha geniş bir uygulama alanına sahiptir)	Depremin muhtemel fiziki, fiziksel ve ruhsal zararlarını azaltacak her türlü adımda yetkin olan uzmanların teknik bilgisinden faydalanılması. Binalara ilişkin tasarrufta yerel ya da merkezi yönetimlerin uzmanları ile koordine halinde olunması.

Yukarıdaki tabloda olası bir depremin bütünleşik afet yönetimi çerçevesinde ele alınışında muhtemel rasyonel/akılcı yaklaşımlar ve bunun uzmanlık bilgisi ile olan ilişkisi incelenmiştir. Her bir aşamada planlama, ölçme, profesyonel yaklaşım, verilerden yola çıkarak akıl yürütme ya da ön görüde bulunma gibi konular ortaya çıkmaktadır. Ayrıca her bir aşamada uzmanlaşmanın ve uzman bilgisinin önemi gözlenebilir. Bu durum, diğer afetler için de geçerlidir. Bu sebeple rasyonalite ve uzmanlaşmanın, tıpkı kolektif bilinç ve organik dayanışmada olduğu gibi bütünleşik afet yönetimi açısından adeta görmezden gelinemez birer yaklaşım ve eylem tarzı olduğu belirtilmelidir.⁶

2.4. Bürokrasi ve Bütünleşik Afet Yönetimi

Modern dönemle birlikte toplumsal yaşamda ortaya çıkan organik dayanışma, uzmanlaşma ve rasyonelleşme gibi süreçler günümüz toplumlarının tecrübe ettiği bürokrasi olgusunu git gide güçlendirmektedir. Weber'in sosyolojik uğraşısında önemli bir yere sahip olan bürokrasi, bizzat kendisi tarafından makama bağlı bir güç, örgütlenmeden gücünü alan kurallar, organizasyonel eylemi belirleyen disiplin sistemi, kuralların kodlanmış ve standardize edilmiş hali, meşruiyetin sınırlarını belirleyen kural ve eylemler, görevlerin işlevsel paylaşımı, otoritenin hiyerarşik temsili, haklar, sorumluluklar, görevler ve zorunlulukların rasyonel belirlenimi, kıdeme ve liyakate göre oluşan hiyerarşi gibi içerikler (Clegg, 2007: 376-377) açısından ele alınmıştır.

Modern toplumlarda gerek devlet kurumlarında gerekse özel sektörde sosyoekonomik yaşantının sürdürülebilmesi ve bireylerin toplumsal kurumlara dahil oluşu, bürokrasinin varlığı ile mümkün olmaktadır. Zira rasyonel bir yaklaşımla işlerlik kazanan modern toplumlarda kayıt tutma, şeffaflık ve hesap verilebilirlik olguları adeta bir zorunluluktur (Balci, 2005: 330). Bireyin doğumundan ölümüne kadar geçen süre içerisinde gerek aldığı eğitim ve sağlık hizmetleri gerekse iş yaşamındaki varlığı sürekli olarak kayıt altına alınmakta, ayrıca siyaset kurumuyla olan asgari bağı dahi yine kayıt ve resmiyet içeren seçme ve/ya seçilme süreçleri ile kurulmaktadır. Bunların yanı sıra bireyler de toplumsal organizasyona dahil olduğu hemen her aşamada bu kayıt, hesap verilebilirlik ve şeffaflık konusuyla muhatap olmaktadır.

Bireyin daha çok formel alandaki toplumsal etkileşimini sürdürürken karşı karşıya kaldığı bürokrasinin, modern toplum açısından adeta bir zorunluluk haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan, tekrar hatırlamak gerekirse toplumsal yaşantının ve toplumsal değişimin seyrine ilişkin hem kamu kurumlarının hem sivil alanın hem de bireylerin alacağı inisiyatifin bürokratik bir kanaldan beslenmesi de kaçınılmaz olmaktadır. Bu sebeple, kitlesel yıkım, kayıp ve zararlara sebep olan, bu yolla toplumsal sistemi ve kurumları etkileyen, bunları değiştiren ve dönüştüren afetlerle mücadelenin bürokrasiden bağımsız olmadığı ifade edilebilir.

Bütünleşik afet yönetimi açısından bakıldığında, toplumsal kurumların ve aktörlerin bu süreçte dahli ve yönetim süreçlerinin en ince ayrıntısına kadar seyri bürokratik bir resmiyete, düzene ve işleyişe sahiptir. Bu işleyiş ve kurallar, bütünleşik perspektif açısından hem afet öncesinde hem de afet sonrasında etkin kılınır ve gerekli görüldüğü durumlarda revize edilir.

Çalışmada sıklıkla başvurulmuş deprem örneğinden devam edilecek olursa, büyük çaplı yıkımlara sebep olan bir depreme müdahale edilirken hangi bürokratik kurumun hangi yasa ya da yönetmeliklere istinaden hangi kamu görevlileri aracılığıyla yetkili ve koordine edici konumda olduğu önceden

⁶ Yine klasik sosyoloji çatısında değerlendirilmesi mümkün olmasa da başta Beck (1992) ve Giddens (1999) olmak üzere çağdaş sosyologların odaklandığı risk toplumu kavramının, bütünleşik afet yönetimi ile neredeyse ontolojik bir bağa sahip olduğu iddia edilebilir. Bütünleşik afet yönetiminin gündemindeki temel hedefler olan afetlere hazırlıklı olma, afetler karşısında dirençli bir toplum yaratma ve afetin zararlarını minimuma indirme, toplumların her an bir afet riski ile karşı karşıya olduğu ya da özellikle yapay afetler söz konusu olduğunda bu riski sürekli olarak ürettiği varsayımından hareket eder. Bu açıdan geç modern dönemde (ya da risk toplumunda) bireylerin her an karşı karşıya kaldığı ekonomik, hukuki, eğitimsel, vb. riskler daha geniş bir çerçevede toplumların ya da toplulukların karşı karşıya kaldığı afet riskleriyle örtüşen bir arka plana sahiptir. Diğer bir açıdan, risk toplumu bireyler açısından muhtemel olumsuzluklara karşı bir teyakkuz halini ifade ederken, bütünleşik afet yönetimi de hem geç modern toplumun hem de afetlerin yarattığı/yaratması muhtemel risklere karşı bir teyakkuz haline işaret etmektedir.

belirlenmiştir. Bu yetki ve koordinasyon, yine kamuya açık yasalar doğrultusunda ve deprem bölgesinde oluşturulan bürokratik mercilerin (Kriz Masası, Afet Koordinasyon Birimi, vs.) kararlarıyla afete müdahale edecek sivil unsurların hareket alanını belirlemektedir. Ayrıca bu sivil unsurlar da bahsi geçen bürokratik süreçlere dahil olarak müdahalesini sürdürmektedir. Afete müdahalede yetki, sorumluluk ve inisiyatif bürokrasinin çizdiği sınırların dışına çıktığında, otorite bağlamı sorunların vücut bulması endişesiyle herhangi bir boşluğa ya da şeffaf/yasal olmayan bir eyleme izin verilmez. Benzer durum, iyileştirme aşaması için de geçerlidir.

Bütünleşik afet yönetiminde bürokrasi, afet öncesi aşamalarda da gözlenmektedir. Yine yasalar, kararlar ve bürokratik merciler aracılığı ile afet öncesi yönetime dahil olacak aktörlerin rolleri ve sorumlulukları belirlenir. Örneğin beklenen İstanbul Depremine ilişkin olarak binalarda hasar tespit çalışmalarının yapılması, önceden rasyonel verilere göre belirlenen standartlara açısından dayanıksız olarak nitelenen binaların hukuki çerçevede tahliyesi/yıkımı ve mal sahiplerine yapılacak kira ödemeleri bürokratik şeffaflık ve meşruiyet ilkesi ile belirlenir. Dolayısıyla hak kaybına ya da mağduriyete sebep olabilecek durumlarda bireyler hukuki yollara yani rasyonel otoriteye başvurabilir. Benzer şekilde, evlerin satın alma ya da kiralanma aşamalarında yapılan deprem sigortaları da afet yönetiminde bürokratik ve yasal bir adımı içermektedir. Bu adım vatandaşların bir afet dolayısıyla maddi kaybının önüne geçmeyi, dolayısıyla bireyin sosyoekonomik yaşantısını güvence altına almayı hedefler.

Ülkelerin afetle mücadelede sorumlu resmi birimleri, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının afetlere hazırlık aşamasında yürüttüğü bireysel ya da koordineli çalışmalar da bürokrasi ve şeffaflık merkezlidir. Özellikle kurumlar arası koordinasyonu sağlayacak ve depremin muhtemel etkilerini azaltmayı amaçlayan protokoller ve anlaşmalar bürokratik süreçlerin birer çıktısıdır.

Bütünleşik afet yönetiminin resmi ve işleyişsel seyrini belirleyen bürokratik adımlar afetler karşısında kolektif bilinç ve dayanışmanın rasyonel bir işleyişe dahil olmasını sağlar ve bunu yasal yollarla garanti altına alır. Her bir toplumsal aktör ve kurumun gerek afet öncesinde gerekse afet sonrasında hangi eylem alanına ve şekline tabi olacağı önceden belirlenmiştir. Afetle mücadelede yer alan gönüllüler açısından dahi bu durum geçerli olmaktadır.⁷ Sonuç olarak modern toplumsal yaşantıya yön veren bürokrasi olgusu, toplumsal değişme ve telafi mekanizmalarının bir uygulama alanı olarak afetlerde ve afetlerle mücadelede varlığını ve etkisini hissettirmektedir.

SONUÇ

Eski çağlardan itibaren toplumların sürekli olarak karşı karşıya kaldığı ve bundan sonra da kalacağı afetler, sosyal bilimlerin, özeldede sosyolojinin gündemini meşgul etmeye devam etmektedir. Afetlerin toplumsallığı, toplumsal değişmeye etkisi ve bireyin toplumsal yaşamına yönelik yıkıcı etkisi, bu meşguliyetin ardındaki temel gerekçelerden biridir.

Afetlerin insan ya da insan hatası merkezli olarak algılanışı vesilesiyle afetlerle mücadelenin de insan odaklı algılanışı ve pratiği güçlenmektedir. Bu sebeple çalışmanın temel konusu olan bütünleşik afet yönetimi, bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu toplumlarda her bir kurumun ve aktörün sürdürülebilir bir şekilde dahil olduğu ya da olması gereken bir süreci ifade etmektedir.

Bu çalışmada, sosyolojinin bazı klasik kuram ve kavramları, bütünleşik afet yönetimi konusu bağlamında ele alınmıştır. Afetlerin hem sonrasına hem de öncesine vurgu yapıp toplumun üyelerinin kolektif bir şekilde katkı sunması beklentisini içeren bütünleşik afet yönetiminin, sosyolojinin kuruluş aşamasında ortaya çıkan kavram ve teorilerle ne kadar iç içe olduğu ortaya konulmuştur. Temel toplumsallaşma süreçlerini destekleyen kolektif bilinç, dayanışma gibi konulara ek olarak modern bir bireyin toplumsal yaşama dahilinde anahtar vazifesi gören bürokrasi ve uzmanlaşma konularının bütünleşik afet yönetimi konusunda hangi olgu, fenomen ve pratiklerle ortaya çıktığı gösterilmiştir. Rasyonalite ve toplumsal organizasyonun rasyonel bir kurgu ve araçlarla şekillendirilmesi de bütünleşik

⁷ Ancak modern toplumlar açısından işlevsel bir arka plana sahip olan bürokrasi, bireyler açısından kimi durumlarda bu işlevini yitirebilmekte, illegal olmasa dahi yasal karşılığı olmayan durumlarda bireysel inisiyatifin önüne geçebilmektedir. Bu durum, afetlerle mücadelede bireysel ve/ya sivil inisiyatifin kimi durumlarda bürokrasinin setine takılması durumunu doğurabilmektedir. Bu durum, Weber'in rasyonel toplumlarda, yine rasyonalitenin etkisiyle ortaya çıkan bürokrasiyi tanımlarken kullandığı "demir kafes" ifadesini akla getirmektedir (Güler Aydın, 2010: 28-29).

afet yönetimi ve klasik sosyoloji ilişkisi açısından bir çatı işlevi görmüştür. Bu kavramlar ve afet yönetim süreçlerindeki karşılıkları aracılığıyla çalışmada toplumsal sistem, toplumsal kurumlar, toplumsal yapı ve toplumsal işlev gibi konuların kapsamına giren örnekler sunulmuştur.

Çalışma vesilesiyle çok spesifik ve teknik bir arka plana sahip olduğu ön görülen bütünleşik afet yönetiminin, afet öncesi ve afet sonrası aşamalar incelendiğinde tıpkı gündelik hayattaki toplumsallaşma ve toplumsal düzeni sürdürme gibi hedeflerin içeriğini karşıladığı ortaya çıkmıştır. Çalışmanın temel bulgusu, günümüzde afetlerin kaynağında insana ve insan hatasına odaklanılması sonucu rasyonalitenin, kolektif bilincin, organik dayanışmanın ve uzman bilgisinin kullanımına daha fazla odaklanıldığı ve bütünleşik afet yönetiminin sosyolojik arka planında afetlere dirençli bir toplum yaratma, toplumların afetleri en az zararla atlattırması ve afetlere hazırlıklı bir toplum tasarımının ön plana çıktığıdır.

Afet sosyolojisi alanı ve afet yönetimi konusunda Türkiye’de uzun bir zamandır çalışma üretilse de bu çalışmaların sosyolojinin diğer alt alanlardaki çalışmalara nazaran “nicelik” itibariyle daha yetersiz olduğu düşünülmektedir. Genelde siyaset bilimi ve kamu yönetimi ve son zamanlarda müstakil bir bölüm olan afet ve acil durum yönetimi anabilim dallarındaki hocaların ya da lisansüstü öğrencilerin odaklandığı afet ve toplum konusu, sosyoloji anabilim dalının da bir an önce odaklanması gereken içerikler sunmaktadır. Nitekim bu çalışmada ortaya konulmaya çalışılan bütünleşik afet yönetimi ve sosyoloji arasındaki organik hatta ontolojik bağ, bir yönüyle de sosyolojinin bu alandaki çalışmaları için hem bir ipucu hem de bir yol haritası sunma iddiasındadır.

KAYNAKLAR

- AFAD (2021a). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü/Afet. <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> (Erişim Tarihi: 24.03.2021).
- AFAD (2021b). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü/Bütünleşik Afet Yönetimi. <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> (Erişim Tarihi: 24.03.2021).
- Alexander, D. (2012). Disasters: Lessons Learned?, *Journal of Geography and Natural Disasters*, 2(1), 1-2.
- Alexander, J . C. (1992). Durkheim's Problem and Differentiation Theory Today. In Hans Haferkamp and Neil J. Smelser (Eds.), *Social Change and Modernity* (pp. 179-205). Los Angeles, CA: University of California Press.
- Balcı, A. (2005). Bürokrasi-Demokrasi İlişkisi ve Hesap Verebilirlik Yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 313-338.
- Baltacı, A. (2019). Sosyal Sistem Kuramı ve Eğitim Örgütlerine Etkileri. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-19.
- Bayhan, V. (2020). Afetlerin Psiko-Sosyal Etkileri ve Psiko-Sosyal Destek Uygulamaları. İslam Can (Ed.), *Afet Sosyolojisi* içinde (ss. 285-303). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Beck, U. (1992). Risk Society: Towards a New Modernity. London: Sage.
- Beetham, D. (1991). Max Weber and the Legitimacy of the Modern State. *Analyse & Kritik*, 13(1), 34-45.
- Burns, T. (2007). System Theories. In George Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encyclopedia Sociology* (11th Edition) (pp. 4922-4928). Oxford: Blackwell Publishing.
- Burns, T., & Engdahl, E. (1998). The Social Construction of Consciousness. Part 1: Collective Consciousness and its Socio-Cultural Foundations. *Journal of Consciousness Studies*, 5(1), 67-85.
- Can, İ. (2020). Giriş Niyetine-Afet Sosyolojisine Alan Açma Çabası. İslam Can (Ed.), *Afet Sosyolojisi* içinde (ss. 15-39). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Carter, W. N. (2008). *Disaster Management-A Disaster Manager's Handbook*. Mandaluyong: Asian Development Bank.
- Clegg, S. (2007). Bureaucracy and Public Sector Governmentality. In George Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encyclopedia Sociology* (11th Edition) (p. 376-378). Oxford: Blackwell Publishing.

- Coetzee, C., & Van Niekerk, D. (2012). Tracking the Evolution of the Disaster Management Cycle: A General System Theory Approach. *Jambá: Journal of Disaster Risk Studies*, 4(1), 1-9.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Cox, R. S., & Perry, K.M. (2011). Like a Fish Out of Water: Reconsidering Disaster Recovery and the Role of Place and Social Capital in Community Disaster Resilience. *Am J Community Psychol.* 48(3-4), 395-411.
- Çakır, E., & Artun, A. A. (2020). Türkiye’de Afete Dirençli Toplum ve Afet Eğitimi. Murat Yaman ve Erkan Çakır (Ed.), *Farklı Boyutlarıyla Afet Yönetimi* içinde (ss. 63-83). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Dalziel, P., Saunders, C., & Saunders, J. (2018). Civil Society and Social Capital. In Paul Dalziel, Caroline Saunders and Joe Saunders (Eds.), *Wellbeing Economics: The Capabilities Approach to Prosperity* (p. 67-87). New York: Springer
- Durkheim, E. (1984). *The Division of Labour in Society*, with an Introduction by Lewis Coser (Translated by W. D. Halls). London: Palgrave MacMillan.
- Ekşi, A. (2016). Afet Yönetiminde Temel Etik İlkeler ve İlkeler. Zerrin Toprak Karaman ve Asuman Altay (Ed.), *Bütünleşik Afet Yönetimi* içinde (ss. 75-100). İzmir: İlkem Yayıncılık.
- Ergünay, O. (2005). Afet Yönetiminde İşbirliği ve Koordinasyonun Önemi. *Afet Yönetiminin Temel İlkeleri* içinde (ss. 1-18). Ankara: JICA Türkiye Ofisi.
- Fidan, T. (2017). Talcott Parsons ve Niklas Luhmann’da Meşruiyet Düşüncesi: Örgütsel ve İşlemsel Meşruiyeti. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (20), 265-282.
- Giddens, A. (1999). *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives?*. London: Routledge.
- Güler Aydın, D. (2010). Kapitalizmde Bireyin Sorgulanması: Yabancılaşma ve Demir Kafes. *Amme İdaresi Dergisi*, 43(2), 17-32.
- Günpay, O. G. (2020). *Bütünleşik Afet Yönetiminde Gönüllü Çalışmalar ve Güvenlik* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kadioğlu, M. (2008). Modern, Bütünleşik Afet Yönetiminin Temel İlkeleri. Mikdat Kadioğlu ve Emin Özdamar (Ed.), *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri* içinde (ss. 1-34). Ankara: JICA Türkiye Ofisi.
- Layder, D. (2008). *Sosyal Teoriye Giriş* (çev: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Küre Yayınları.
- Lindell, M. K. (2013). Disaster Studies. *Current Sociology*, 61(5-6), 797-825.
- Malalgoda, C., Amaratunga, D., & Haigh, R. (2014). Challenges in Creating a Disaster Resilient Built Environment. *Procedia Economics and Finance*, 18(2014), 736-744.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü* (çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Matthewman, S. (2015). *Disasters, Risks and Revelation*. London: Palgrave MacMillan.
- Mayhew, L. H. (1982). *Talcott Parsons on Institutions and Social Evolution*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Merton, R. K. (1994). Durkheim’s Division of Labor in Society. *Sociological Forum*, 9(1), 17-25.
- Mishra, D., Kumar, S., & Hassini, E. (2019). Current Trends in Disaster Management Simulation Modelling Research. *Annals of Operations Research*, 283, 1387-1411.
- Moe, T. L., & Pathranarakul, P. (2006). An Integrated Approach to Natural Disaster Management. *Disaster Prevention and Management*, 15(3), 396-413.
- Müller, H. P. (1994). Social Differentiation and Organic Solidarity: The Division of Labor Revisited. *Sociological Forum*, 9(1), 73-86.
- Nakagawa, Y., & Shaw, R. (2004). Social Capital: A Missing Link to Disaster Recovery.

International Journal of Mass Emergencies and Disasters, 22(1), 5-34

Olsen, M. E. (1965). Durkheim's Two Concepts of Anomie. *The Sociological Quarterly*, 6(1), 37-44.

Özdikmen, T. (2020). *Afet ve Acil Durum Yönetimi* (4. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Parsons, T. (1968). *The Structure of Social Action - Volume I-II*. New York: Free Press.

Parsons, T. (1991). *The Social System* (2nd Edition). New York: Routledge.

Parsons, T. (2007). An Outline of the Social System. Craig Calhoun et al. (Eds.), *Classical Sociological Theory* (2nd Edition) (pp. 421-440). Oxford: Wiley-Blackwell.

Phillips, B. D., Neal, D. M., & Webb, G. R. (2012). *Introduction to Emergency Management*. Boca Raton: CRC Press.

Poloma, M. M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (çev: Hayriye Erbaş). Ankara: Gündoğan Yayınları.

Quarantelli, E. L. (2003). *A Half Century of Social Science Disaster Research: Selected Major Findings and Their Applicability*. University of Delaware Disaster Research Center, Preliminary Paper 336.

Ritzer, G. (1975). Professionalization, Bureaucratization and Rationalization: The Views of Max Weber. *Social Forces*, 53(4), 627-634.

Schiermer, B. (2014). Durkheim's Concept of Mechanical Solidarity-Where Did It Go?. *Durkheimian Studies*, 20(1), 64-88.

Schwanitz, D. (1995). Systems Theory According to Niklas Luhmann: Its Environment and Conceptual Strategies. *Cultural Critique*, 30, 137-170.

Simonovic, S. P. (2015). Systems Approach to Management of Disasters-A Missed Opportunity?. *Journal of Integrated Disaster Risk Management*, 5(2), 70-83.

Stenchion, P. (1997). Development and Disaster Management. *The Australian Journal of Emergency Management*, 12(3), 40-44.

Swingewood, A. (1991). *A Short History of Sociological Thought* (2nd Edition). New York: MacMillan.

Şengün, H. (2018). Afet Yönetimin Kurumsal Yapısı ve Afet Hukuku. Hayriye Şengün, Seçil Gül Meydan Yıldız ve Binali Tercan (Ed.), *Türkiye'nin Afet Yönetimi-Sosyal, Siyasal ve Yönetim Boyutlarıyla* içinde (ss. 133-160). Ankara: Palme Yayınevi.

Tomaszewski, B. (2020). *Geographic Information Systems (GIS) for Disaster Management* (2nd Edition). London: Routledge.

Turner, B. (2005). Durkheim, Emile. Kimberly Kempf-Leonard (Ed.), In: *Encyclopedia of Social Measurement Vol I (A-G)* (pp. 699-704). Cambridge, MA: Elsevier.

Turner, B., & Pidgeon, N. (1997). *Man-Made Disasters* (2nd Edition). London: Butterworth-Heinemann.

Wallace, R. A., & Wolf, A. (2005). *Contemporary Sociological Theory: Expanding the Classical Tradition*, 6th Edition. London: Pearson.

Weber, M. (1978). *Economy and Society: A New Translation*, edited and translated by Keith Tribe. Boston, MA: Harvard University Press.

Wortmann, S. (2007). Collective Consciousness. In George Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (11th Edition) (pp. 581-583). Oxford: Blackwell Publishing.

Yıldırım, A. (2020). Örgüt Teorisinde Parsons'cu İşlevselcilik ve Gerilim Yönetimi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 153-167.

EXTENDED ABSTRACT

The history of humanity has witnessed many disasters. These catastrophic events had generally been classified into two separated areas until the 2000's: natural disasters and man-made disasters. Natural disasters are identified with the results of destructive natural events that occur spontaneously. Earthquake, tsunami, flood, and drought are the most prominent types of natural disasters. On the other hand, man-made disasters refer to the devastations in which human (mistake) plays the leading role. Nuclear explosions or nuclear wastes, water pollution, terrorist attacks, etc. are the common man-made disasters that are issued in scientific research.

After the 2000's, it has been observed that the strict distinction between natural and man-made disasters has been disappearing. The main reason behind this is the effect of human (mistake) on natural destructive events. For example, although climate change reflects the consequences of nature on the surface, the main reason for such a global natural disaster can be traced back on the over-consumption habits of people and industrial production that does not care about the "nature". On the other hand, regardless of the background/type, it is also a well-known fact that disasters strikingly and suddenly change societal life in terms of economic, cultural, organizational, and even political situation. This change lets us consider disasters as one of the sub-branches of sociology due to social impact, social consequences, and social change of society caused by any type of disaster.

The literature on the sociology of disaster has been formed by the facts mentioned above. Sociological perspectives on disasters, especially putting human (mistake) at the centre when dealing with disasters generate a new research area inside the discipline of sociology of disaster: disaster management. This area/concept mainly focuses on the struggle with the undesirable consequences of natural or man-made disasters to minimize the negative effects of disasters on society by considering the precautions and actions on pre-disaster and post-disaster phases. Integrated disaster management, which foresees more comprehensive understanding and practice regarding social effects of disasters, requires the participation of each social institution and actor in the fight against disaster. In this struggle, the professional steps, solidarity, mutuality, and favour of society are taken into consideration on the agenda. This point is actually the meeting point of integrated disaster management and classical sociology, which was developed in the late 19th and early 20th century. Despite contemporary sociological perspectives on integrated disaster management, initial touches of the founders of classical sociology on social life can lead us to the outputs of this concept.

In this study, the theory of social system, social structure, social function, and some of the concepts such as solidarity, division of labour, specialization, bureaucracy, and rationality, which are the classical and basic research areas of sociology, are examined in the light of their status within integrated disaster management. It is asserted that the aim of protecting social order against the negative consequences of disasters in integrated management is attributed to social system theory, which considers social processes from a functionalist insight. In relation to this, Emile Durkheim's concepts, collective consciousness and organic solidarity are highlighted by considering the scope of integrated disaster management that foresees mutual thinking and acting to protect social system against natural or man-made calamities. In addition to this, due to the complexity of official and civil actors and their relationships in the face of disasters, it is demonstrated that rationalization and bureaucracy -mainly discussed by Max Weber- in the process of disaster management are the useful starting points to understand the struggle and management before and after disasters.

These theories and concepts that are rooted in classical sociology can be observed in each phase of integrated disaster management, which are disaster moment, response, recovery, mitigation, risk reduction, prevention, preparedness. Sociological theories and concepts can be applied to each phase. For example, recovery as a post-disaster phase requires social solidarity and collective consciousness to compensate the destructive effects and consequences of any disaster. On the other hand, preparedness, which refers to pre-disaster period, would require rational estimations and specialized knowledge in order to protect people and society by taking professional precautions.

To conclude, in this "disasters age", sociology of disaster becomes a contemporary sub-discipline and integrated disaster management has been one of the most recent research areas of sociology of disaster. Their relationship has a comprehensive frame that would keep them together due to the fact and reflex of keeping society alive, compensating harms due to both natural and man-made disasters, providing people with collective consciousness by both encouraging them to respond to and being prepared for disasters. That is why, this article also asserts that classical sociology carries many tools, arguments, concepts, theories, etc. regarding contemporary disaster management processes.

Sosyal Bilgilerde İdeal Vatandaşlık Eğitimi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme*

Mehmet Şimşir

Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler, Konya Türkiye, msimsir@erbakan.edu.tr

Ali Çetiner

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler, Konya Türkiye, ctinerali70@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 27.04.2021

Kabul: 08.06.2021

Yayın: 30.06.2021

Anahtar Kelimeler:

Vatandaşlık,
İdeal Vatandaşlık,
Vatandaşlık Eğitimi.

Araştırmanın amacı, ideal vatandaşlık ve ideal vatandaşlığın öğretimi ile ilgili kavramsal bir çözümleme yapmaktır. Bu bağlamda vatandaş, vatandaşlık ve ideal vatandaş kavramları literatüre dayandırılarak açıklanmıştır. Bununla birlikte ideal vatandaşlık öğretiminde öğretmenin görev ve sorumluluklarının neler olduğu konusu da detaylandırılarak açıklanmıştır. “İlgili Vatandaş” ve “vatandaşlık” kavramları irdelendiğinde ilk olarak Antik Yunan Çağı’nda ortaya çıktığı, modern anlamda ise ilk kez Fransa’da ele alındığı görülmektedir. Vatandaşlığın; devlet iradesiyle kişiler arası oluşturulan bağ, devlet ya da millet tarafından bireye verilen statü, bireyin bağımsız bir devlete aidiyeti şeklinde tanımlandığı görülmektedir. İdeal vatandaş, ulusal anlamda vatanını seven ve hizmet eden, evrensel anlamda ise iktisatlı, adaletli ve insan haklarına saygılı, haklarını ve sorumluluklarını bilen bireylerdir. Vatandaşlık eğitiminin ise; bireye eğitim öğretimle kazanacağı temel becerilerin yanında temel hak ve özgürlüklerinin farkında olma, hakların ve sorumlulukların öğretimi, eşitlik, özgürlük, hak, sosyal katılım gibi bilgilerin kazandırılması, yerel, ulusal ve uluslararası ilişkilerini kapsayan evrensel bir eğitimin verilmesi ve bireylerin vatandaş olarak kendi rollerinin ve sorumluluklarının farkındalığını sağlayacak şekilde yapılandırılmasıdır. Gerek ulusal ve gerekse uluslararası alanyazında vatandaşlık eğitimi tanımının temel noktası bireye hak ve özgürlüklerinin öğretilmesi şeklinde olduğu görülmektedir.

A Conceptual Evaluation on Ideal Citizenship Education in Social Sciences

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 27.04.2021

Accepted: 08.06.2021

Published: 30.06.2021

Keywords:

Citizenship,
Ideal Citizenship,
Citizenship
Education.

The purpose of this study is to make a conceptual analysis of ideal citizenship and teaching of ideal citizenship. In this context, the concepts of citizen, citizenship and ideal citizen are explained based on the literature. In addition to this, the subject of what the teacher's duties and responsibilities are in teaching ideal citizenship has also been explained in detail. When the relevant Citizen and citizenship concepts are examined, it is seen that it first appeared in the Ancient Greek Age, and was discussed for the first time in France in the modern sense. It is understood that citizenship is defined as the bond between individuals created by the state will, the status given to the individual by the state or the nation, and the individual's belonging to an independent state. Ideal citizens are individuals who love and serve their homeland in the national sense, and who are economical, just and respectful of human rights, and know their rights and responsibilities in the universal sense. Citizenship education, on the other hand, provides the individual with the basic skills that he/she will acquire through education, awareness of his/her fundamental rights and freedoms, teaching rights and responsibilities, equality, freedom, rights, social participation, providing a universal education that includes local, national and international relations and is structured in a way to ensure awareness of its roles and responsibilities. It is discovered that the basic point of the definition of citizenship education in both national and international literature is to teach the rights and freedoms of the individual.

Atıf/Citation: Şimşir M. Çetiner A. (2021). Sosyal Bilgilerde İdeal Vatandaşlık Eğitimi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5(1), 35-47.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

* Bu çalışma Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı hazırlanmakta olan ve Doç. Dr. Mehmet Şimşir tarafından yürütülen “Sosyal Bilgiler ve Sınıf Öğretmenlerinin İdeal Vatandaşlık Algısı ve Sınıf İçi Uygulamaları” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

AMAÇ VE ÖNEM

Eğitim, bireylerin gelişiminde ve gerekli donanıma sahip olmasında önemli bir dinamiktir. Toplumların gelişmesi ve ilerlemesi de her bakımdan donanımlı bireylerle mümkündür. Eğitimli ve donanımlı bireylerin yetişmesi için geçmişten günümüze farklı yollar (bilişsel, davranışsal vb.) denenmiştir. Buradaki asıl amacın kalıp bir insan tipi yetiştirmek yerine toplumla uyumlu ve onu ilerletecek vatandaşların yetiştirilmesi olduğu söylenebilir. Nitekim Türk Millî Eğitiminin amaçları incelendiğinde nihai amacın, iyi vatandaşlar yetiştirmek, Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak, Türk Milletini çağdaş medeniyetin yapıcı, yaratıcı ve üstün bir ortağı haline getirmek olduğu görülmektedir (MEB, 1973).

MEB'in (1973), genel amaçları incelendiğinde yetiştirilmek istenen bireylerde bazı özelliklerin arandığı görülmektedir. Bu özellikler; bireylerin bedensel ve zihinsel yönden sağlıklı olmasının yanında ruhsal ve duygusal açıdan da dengeli ve sağlıklı olması, özgür düşünme gücünü benimsemesi, bilime değer vermesi, toplum içinde uygun davranışlar sergilemesi, topluma karşı sorumluluk hissetmesi, insan haklarına saygı göstermesi, geniş bir dünya görüşüne sahip olması, kişilik ve teşebbüse önem vermesi, yapıcı ve yaratıcı olmasıdır (Ülger, 2013; Acun, Demir ve Göz, 2010; Keskiner, 2003).

Temelde eğitimin amacı iyi vatandaşlar yetiştirmek olduğundan, dersler de buna göre tasarlanmıştır. Şüphesiz nesillerin yetiştirilmesindeki en büyük pay öğretmenlerindir. Onların yetiştirdiği bireylerde; kültürlü, insan haklarına saygılı, özgür düşünceye değer veren, topluma karşı sorumluluklarını bilen ve benliğine değer veren özellikler aranır. Aranan bu nitelikler ancak bir program aracılığı ile verilebilir. Vatandaşlık eğitimi ve vatandaşlık öğretim programı bu açıdan büyük bir öneme sahiptir. Ülkemizde 2004 yılından önce vatandaşlık eğitimi ders bazında verilirken sonrasında disiplinler arası yaklaşım benimsenerek verilmeye başlanmıştır. Bu durum öğretmenlere büyük bir sorumluluk yüklemiştir. Vatandaşlık eğitiminin disiplinler arası yaklaşım benimsenerek verilmesinden ötürü vatandaşlık eğitimi birçok araştırmaya konu olmuştur (Öztürk ve Yesilbursa, 2021; Dere, 2019; Dere, Kızılay ve Alkaya, 2017; Durmuş, 2017; Akdö, 2016; Eroğlu, 2016; Atasoy, 2015; Çolak, 2015; Çevik, 2015; Arslan, 2014; Bulandere, 2014; Kılınç ve Dere, 2013; Kab, 2012; Toraman, 2012; İpek, 2011; Baştürk, 2011; Güven, 2010; Çelik, 2009; Civek, 2008; Alkın, 2007; Başaran, 2007; Mulhan, 2007; Candan, 2006; Gürbüz, 2006; Aras, 2000). Yapılan incelemeler sonucunda "ideal vatandaşlık" ile ilgili müstakil ve kapsamlı bir çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Bu yüzden araştırmada; vatandaşlık ve ideal vatandaşlık kavramları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bundan dolayı çalışmanın önemli olduğu ve alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın amacı, ideal vatandaşlık ve ideal vatandaşlığın öğretimiyle alakalı literatür incelemesi yapmaktır. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Vatandaş ve vatandaşlık kavramı nedir?
- İdeal vatandaşlık kavramı nedir ve boyutları nelerdir?
- İdeal vatandaşlık öğretiminde öğretmenin görev ve sorumlulukları nelerdir?

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Vatandaş ve Vatandaşlık Kavramı

Vatandaş; Türk Dil Kurumu (TDK)'nın Büyük Sözlüğünde; yurttaş kelimesinin karşılığı olarak kullanılmış, yaşadıkları yer ve memleketleri aynı olan yurttaşlar (tdk.gov.tr) olarak tanımlanmıştır. Longman Çevrimiçi Sözlük'te ise belirli bir kasaba, ülke veya eyalette yaşayanlardan biri; belirli bir ülkede yaşıyor olsa da olmasa da yasal olarak oraya bağlı ve orada bazı hak ve sorumluluklara sahip olan birey olarak tanımlanmıştır (Longman, 2003). Oxford Çevrimiçi İngilizce Sözlük'te ise vatandaş;

yasal olarak tanınmış, bir eyaletin ulusal ya da federal yerli ya da doğal bireyi olarak tanımlanmıştır. Bir başka tanımda ise vatandaş kavramı, toplumsal bir statü ve güç ilişkisi olarak yer almıştır (Lagos, 2014).

Vatandaş kavramı, geleneksel Antik Yunan döneminde *city* (kent/şehir) sözcüğünden türetilen *citizen* kelimesine denk gelmektedir. Söz konusu bu kelime İngilizcede *citizen*, Fransızcada *citoyen*, *cite*'den ya da *cite*'de oturan ve buradaki bazı haklardan faydalanan kişiler olarak nitelenmektedir (Kadioğlu, 2008, 22). Antik Yunan'da şehir; ekonomik, dinî, askerî ve siyasal bir birim olarak ortaya çıkan, kanunlarla yönetilen bir toplum ve hukuk devletinin başlangıcı olarak görülmektedir. Bundan dolayı vatandaş ya da vatandaşlık düşüncesinin de başlangıcı buradan geldiği düşünülmektedir (Ignatief, 1995, 25).

Crick (2007, 243) “vatandaşın, bir devletin yönetiminde hayatını devam ettiren, kanunlarla hakları ve sorumlulukları olan kişi” olduğunu ifade etmiştir. Töre (2017)'ye göre, vatandaş, devletin kanuna uyan ve düzene karşı gelmeyen kişidir. Buna karşın devlet ise kendi sınırları içerisinde yaşayan vatandaşını korumak ve siyasal haklarını vermekle yükümlüdür.

Vatandaşlık

Vatandaşlık geçmişten günümüze üzerinde çalışılan, farklı açılardan incelenen ve açıklanan bir kavram olmuştur. Türk Dil Kurumu “vatandaşlık”ı, “vatandaş olma, bir vatan doğup büyüme veya hayat sürmek durumu” şeklinde açıklamıştır (tdk.gov.tr). Kepenekçi'ye göre vatandaşlık, bireyi devlete bağlayan uyrukluktur. Uyrukluk ise birey ile devlet arasındaki bağı temsil eder ve kişinin etnik kökenine göre değişmez (Kepenekçi, 2014). Aybay (2010) vatandaşı “devletin vazgeçilmez kurucu unsurlarından biri” olarak görmüş ve kaynaklarda vatandaş için ulus (millet), halk, ahali, tebaa, nüfus gibi çeşitli söylemler olduğunu belirtmiştir. Vatandaşlığı devletle birey arasındaki hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini düzenleyen hukuksal bağ olarak tanımlamıştır.

Güngör (2017) vatandaşlığın sosyal, politik hakların kazanıldığı sosyolojik bir olgu süreç ve sosyal bir kurum olan eğitimi de etkileyen sosyolojinin konularından birini oluşturduğunu belirtir. Aydın ve Çelik (2017) vatandaşlığın kişi ve devlet arasında hukuki olarak bağ oluşturduğunu ve devletin vatandaşlarından taleplerinin olduğunu, bu taleplerden bazıları ise vatan aidiyeti, toplumsal değerlere ve tarihine sahip çıkma, devletiyle amaç birliği içinde olmaktır. Devletin vatandaşlarına yüklediği yükümlüklerinin yanında bazı haklarda sunduğunu ve kişilerin sorumluluklarını yerine getirmede gönüllü ve istekli olmalarının, sadakat ve aidiyet duygularını önemseyerek hareket etmelerinin devlet ve vatandaş arasındaki düzeni koruyacağını belirtir.

Vatandaşlık, hukuki, siyasi ve sosyal unsurların yanında farklı ve çakışan değer temelindeki çalışmayı içeren bütüncül bir kavramdır. Tully (2008, 18) vatandaşlığın, hak ve sorumluluklar ve devlet temsilciliği olarak iki unsuru kapsadığını ifade etmiştir. Bunun da demokrasinin gereği olarak meydana geldiğini belirtmiştir.

İnsan hakları çerçevesinde değerlendirilebilecek vatandaşlık, hareketli ve diyalektik bir yapıya sahiptir. İnsanlığın dinamik, ilerici bir gelişme ve değişimin temelinde yer almasının en büyük nedeni toplumsal yaşam bağlamında gereksinimlerinin ortaya çıkması ve ihtiyaçların karşılanması için dinamiklerin toplumu değiştirmesidir. Zaman bağlamında çeşitlenen bu ihtiyaç ve istekler beraberinde insan onuruna yaraşır bir yaşam prensibinden hareketle insan haklarının da gelişimini ortaya çıkarır. İnsan haklarının gelişimi ona göbekten bağlı vatandaşlık olgusunun da ilerici bir biçimde kapsam olarak gelişimini ortaya çıkarır. Bu durum vatandaşlık olgusu ve görünür kılınan haklar bakımından geri dönülmez bir süreci de betimler (Özbek, 2017).

İdeal (Makbul) Vatandaş Kavramı ve Boyutları

Gerek makbul ve gerekse ideal vatandaş tanımları incelendiğinde her iki tanımın da benzer ve

ortak noktaları olduğu ve aynı özellikleri anlattığı görülmektedir. Bundan dolayı çalışmada “makbul” vatandaş kavramından ziyade “ideal” vatandaş kavramı kullanılacaktır.

İdeal vatandaş; dinî sorumluluklarını yerine getiren, milliyetini tanıyan ve seven, eğitilmiş, aydın ve vatansever vatandaşdır (Üstel, 2004). Günümüz toplumlarının ana hedefi; globalleşen dünyada çağın gereklerine uygun olarak iyi, sorumlu, vatanperver ve ideal vatandaşlar yetiştirmektir. Bu amaç doğrultusunda yetiştirilmesi amaçlanan iyi, sorumlu ve aktif birey, aynı zamanda ideal vatandaş da temsil etmektedir. İdeal ve etkin vatandaş Barr, Barth ve Shermis (1978), *Sosyal Bilgilerin Doğası* isimli kitapta kendisinden nelerin beklendiğini bilen ve bu beklentileri yerine getiren kişi olarak tanımlamış devlete ve millete karşı görev ve yükümlülük boyutunda açıklamıştır.

Öztürk ve Dilek (2005) ise; ideal ve etkin vatandaş, düşünen, duyarlı ve yeterli olarak nitelendirmiş; düşünen vatandaş, yaşama ilişkin temel kavram ve genellemeleri anlamış ve bu kavram ve genellemeleri yaşam içerisinde karşılaştığı problemlerinin çözümünde ve karar almada kullanan kişi olarak, duyarlı vatandaş, yardımlaşma, dayanışma gibi temel demokratik değerlere sahip ve yaşadığı ortamda bu değerleri uygulayabilen vatandaş olarak, yeterli vatandaş ise bulunduğu toplum içerisinde yaşamını etkin bir biçimde devam ettirebilmek için bir beceriler birikimine sahip ve bu becerileri aktif bir şekilde kullanabilen vatandaş olarak tanımlamışlardır.

İdeal vatandaş olabilmek için önce iyi insan olmanın gerekliliği üzerinde duran Foerster (1995) iyi insanı: bencillikten uzak, bireysel istek ve çıkarlarını arka planda tutan; yaşamını, güvenini, çalışma saatini, uzak ve yakın binlerce insanın fedakârlığına ve sadakatine borçlu olduğunu bilen birey olarak tanımlamıştır. Hocoğlu (2001) da yapmış olduğu nitelemede ideal vatandaş benzer şekilde kendisine ve içinde yaşadığı topluma güvenen, sadece kendisi için çalışmayan; yaşadığı topluma ve kendisinden sonra gelecek olan nesillere hizmet eden, ülkesindeki problemlere bilinçli bir şekilde çözüm arayan ve bu sorunları düzeltme çabası sergileyen kişi olarak nitelendirmiştir.

Kızılay (2015) ise ideal vatandaş: vatanını seven ve koruyan, önce ailesine daha sonra da topluma ve etrafına karşı görev ve sorumluluklarını yerine getiren, eleştirel düşünebilme yeteneğine sahip ve mantıklı kararlar verebilen, empati kurma yeteneğine sahip, iyi iletişim kurabilen, toplumun huzur ve refahı için gayret sarf eden, dürüst olan, toplumsal problemlere karşı duyarlı olan ve güncel olayları yakından takip eden birey olarak tanımlamıştır.

Tupper ve Cappello'ya (2012) göre ideal vatandaşlar milliyetçilik ve milli gurur duygusu sergiler, ideal vatandaşlar ilişkilere saygı gösterir ve toplumsal bir ahlak sergiler, çevre için sosyal açıdan onaylanmış bir kaygıyı benimser ve resmi çok kültürlülüğü benimser.

Tay'a göre ülkemizde ideal vatandaşın özellikleri şöyle sıralanmaktadır: Demokrasinin yapıcı bütünlüğüne inanmış, hak, hukuk ve adalet yolundan gitmiş, vatandaş olarak sorumluluklarını üstlenmiş, ülkesini her türlü tehlikeden korumaya çalışmış, Atatürk ilke ve inkılaplarını kendine rehber edinmiş, anayasanın korucu bütünlüğünü kavramış, özgürlük duygusu gelişmiş, laik ve sosyal hukuk devleti olma bilincini öğrenmiş, Türkiye Cumhuriyeti Devletini koruyup sonsuza kadar yaşatan kişidir (Tay, 2013).

İdeal vatandaş kavramının tanımında ön plana çıkan özellikler yapılan çalışmalarda (Alazzi, 2009; Martin, 2008) şu şekilde ifade edilmiştir;

- Kurallara uygun hareket etmek
- Diğer insanlara yardım etmek
- Sosyal faaliyetlere aktif katılım sağlamak
- Diğer bireylere saygı göstermek
- Oy vermek

- Güncel problemlerin farkına varmak
- Demokratik bir toplumda sabırlı olmak
- Hoşgörü sergilemek
- Bireysel ve toplumsal gereksinimleri ilişkilendirmek
- Yıkıcı ve ölçsüz faaliyetleri kaçınmak
- Çözümler geliştirmek
- Ülkesine karşı sevgi beslemek

İlgili literatür incelendiğinde ideal vatandaşın boyutları; bilgi, beceri ve değerler olmak üzere üç farklı şekilde yorumlandığı görülmektedir (Eurydice, 2012; Hoge, 2002; Martorella,1998; Branson, Branson 1998).

İdeal vatandaşlık bilgisi okullarda öğretmenler aracılığıyla öğrencilerin sınıf seviyelerine göre verilmelidir (Zarrillo, 2004). İdeal vatandaşlık becerisi bireyin sahip olduğu ve kullanılmasına fırsat verilmesi gereken becerilerdir. Bu beceriler çok sayıda olmasına rağmen özellikle; sivil beceriler; sosyal beceriler, iletişim becerileri, kültürlerarası beceriler birey için çok önemlidir (Eurydice, 2012). Branson'e (1998) göre ideal vatandaşlık değerleri; bağlılık, sorumluluk, saygı, katılma isteği, demokrasinin değerlerini benimseme ve sürdürme isteği şeklindedir.

İdeal Vatandaşlık Öğretiminde Öğretmenin Görev ve Sorumlulukları

İnsanın yaratılışından günümüze bilim her alanda önümüze çıkar. Bilim üzerine farklı çalışmalar yapılmış ve dünyanın yaratılış amacı da bilim yoluyla açıklanmaya çalışılmıştır. Günümüzde bilim, günlük hayattaki konuşmalardan akademik camiadaki çalışmalara kadar uzanan geniş bir kavramdır (Koroğlu ve Koroğlu, 2016).

Sıradan bir problemi çözmek için bilimsel bilgiye ihtiyaç olabileceği gibi yeni olguları açıklamak için de bilime ihtiyaç vardır. Bilim özellikle aydınlanma çağından günümüze hızlı bir gelişime göstermiş ve son yıllarda çeşitli başlıklar altında da ele alınmıştır. Buna Sosyal Bilimler, Sayısal Bilimler, Fen Bilimleri gibi bilimler örnek olarak gösterilebilir. Bilgi insanın zihninde var olan ya da var olabilen kuram, yasa veya ilkelerin bütünüdür. Bilgi bilimin alt başlığı olabileceği gibi ana başlık halinde de ele alınabilir. Örneğin; Sosyal Bilgiler, Sosyal Bilimlerden ayrılan veya içinde sosyal bilimleri barındıran ve bünyesinde çeşitli bilgi ve öğrenme alanlarını içeren bilgi alanıdır (Koroğlu ve Koroğlu, 2016).

Uzun yıllardır eğitim-öğretim programları devletlerin geleceğini belirlemiştir. Bir milletin geleceğinde söz sahibi olan eğitim-öğretim çalışmaları çeşitli dersler vasıtasıyla kendisini göstermiştir. Amaçlarından bazıları üretken, yaratıcı, etkin, hak ve ödevlerini bilen, ülkesinin bağımsızlığı için çalışan bilinçli insan tipleri ve iyi insan, ideal vatandaşlar yetiştirmek isteği olan Sosyal Bilgiler dersi bu derslerin en önemlisidir (Akpınar ve Kaymakçı, 2012). Günümüzde akıl almaz bir hızla değişen ve gelişen dünyada birçok problem de beraberinde ortaya çıkmaktadır. Toplumların beklentileri ve istekleri de bu değişim ve gelişimle artmakta ve devletlerin ideal vatandaşa olan ihtiyacı da hızlanmaktadır. Bu hususta Sosyal Bilgiler dersi disiplinler arası bir yaklaşımla bu sorumlulukları üstlenmektedir. Sosyal Bilgiler dersi tüm dünyada eğitimin başlıca amacı olan sosyal etki yaratma ve ideal vatandaş yetiştirme noktasında büyük öneme sahiptir (Dönmez, 2003).

İdeal vatandaş algısının ortaya çıkmasında başta sosyal bilgiler dersi olmak üzere çeşitli dersler ve disiplinler de etkili olmaktadır. Bunların hiç şüphesiz en başında Sosyal Bilgilerin içinde de bulunan tarih ve coğrafya dersleri gelmektedir. Yeni Sosyal Bilgiler eğitimi programında ideal vatandaşlık

eğitimine ve değerlere özel önem verilmiştir. Bu durumun şekillenmesinde kuşkusuz Sosyal Bilgilerin muhtevasının iyi insan, ideal vatandaş yetiştirme amacı önemli rol oynamaktadır. Devletin ve toplumun ideal vatandaştan beklediği bazı özellikler vardır. Bu yargıya ideal vatandaşın; vatanının her karış toprağını sevmesi, insanlara sevgi ve saygı göstermesi, ülkesinin çıkarları doğrultusunda kültürel mirasına saygılı olması, farklılıklara saygı duyması ve barış ekseninde hareket etmesi örnek gösterilebilir. Tüm bu özelliklerin bireye kazandırılmasında Sosyal Bilgilerin içinde yer alan tarih ve coğrafya disiplinleri önemli rol oynamaktadır (Karatekin ve Sönmez, 2016). Bir toplumun sosyal ve iktisadi açıdan kalkınmasının en önemli yolu o ülkenin eğitime ve eğitim vizyonuna yüklediği anlam ile mümkündür. Bu noktada ideal vatandaş yetiştirmenin ülkenin refah seviyesinin artması ve gelişmesi açısından önemi oldukça büyüktür.

Programın okullarda uygulayıcısı ve yürütücüsü konumunda olan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin niteliği arttıkça eğitimin ürünü olan nitelikli bireylerin ve ideal vatandaşların da yetiştirilmesinin kolaylaşacağını belirten Tonga (2012: 783), “İyi öğretmen yetiştirmeden, iyi insan, iyi vatandaş yetiştirmeyi beklemek, bozuk bir tezgâhtan düzgün ürünü çıkarmaya benzer ki bu da mümkün değildir” ifadelerini kullanmıştır. Sosyal Bilgiler dersi öğretmenin rolü, öğrencilerin bilinçli kararlar alarak onların ideal vatandaş olmalarına yardımcı olmaktadır (Farris, 2007).

İçinde bulunduğumuz bilim ve teknoloji çağında nitelikli, bilgi ve becerilere sahip bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Bilgi birikimine sahip, nitelikli bireyler yetiştirmenin öneminin giderek arttığı günümüz dünyasında önemli görev, eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten öğretmenlere düşmektedir. Çünkü öğretmenler öğrencileri hayata hazırlama, onlarla devamlı etkileşim halinde olma ve toplumsal kültürü ve değerleri öğrenciye aktarma sorumluluğunu taşımaktadırlar (Gençtürk ve Sarpkaya, 2015).

İdeal vatandaşlık öğretiminin etkisini belirleyen en önemli unsurlardan biri öğretmenlerdir. Öğretmenler yalnızca programın uygulayıcısı değil, davranış ve tutumları ile de öğrenciler üzerinde etkilidirler. Dolayısıyla öğrenciler, öğretim metodu kadar öğretmenlerin kişiliğinden de etkilenmektedirler (Kuscher, 2001: 161). Ayrıca başarılı eğitim uygulamaları konusundaki tartışmalarda araştırmacılar, öğretmenlerin kendi öğretim metotları ve öğrencileri hakkındaki görüşleri ile ilgili çalışmalara yönelmektedirler (Russel ve Munby, 1992).

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin mesleği ile ilgili yeterlikleri bu noktada büyük önem kazanmaktadır. Sosyal bilgiler öğretmenleri için belirlenen özel alan yeterlikleri şunlardır (Talism Terbiye Kurulu, 2008):

Öğretim sürecini planlama ve değerlendirmede;

- Eğitim-öğretim süreci ile ilgili uygun kaynakları kullanabilme,

Öğrenme-öğretme sürecinde;

- Türk tarihini ve kültürünü iyi derecede bilme, bu mirası koruma ve geliştirme bilincine sahip olma,

- Sorumlu olduğu öğrencilerinin, bireylerle ve çevre ile etkileşimini geliştirme,

- Özellikle ekonominin toplumlar ve bireyler üzerindeki etkisini öğrencilerine anlatma ve belletme konusuna önem verme,

- Dezavantajlı bireyler için ihtiyaç duyulan eğitime yönelik faaliyetlerde bulunma,

İzleme ve değerlendirmede;

- Ölçme ve değerlendirme konusunda hedeflerini saptama,

- Ölçme ve değerlendirme araçlarını-tekniklerini öğrenme ve uygulama,

- Öğretim sürecinde sağladığı istatistiksel verileri hesaplayabilme,
Aile, okul ve toplumla iş birliği yapmada;
  - Öğrencilerin gündelik yaşamda gereksinim duyacağı konular ile ilgili ebeveynleri ile iletişime geçerek gelişmelerini sağlama,
  - Öğrencilerini özellikle ulus için önemli olan günlerde yapılabilecek törenler için hazırlama ve onların aktif bir şekilde katılımlarını sağlayabilme,
  - Ulusal bayram ve törenleri düzenleyebilecek yetkinde olma ve bu konuda kendini geliştirme,
  - Okulun kültür ve öğrenme açısından bir üs olabilmesi için ebeveynlerle ortak çalışabilme,
  - Toplumsal öncülük yapmaya gayret gösterme,
- Mesleki gelişimi sağlamada;
- Mesleki yeterliklerini saptayabilme,
  - Sosyal bilgiler öğretimine yönelik olarak kendini mesleki olarak geliştirme,
  - Mesleki gelişimine katkı anlamında özellikle bilimsel araştırma, yöntem ve tekniklerinden faydalanabilme.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin çoğunluğu sosyal bilgiler dersinin aktarımı ile ideal vatandaş yetiştirme arasında sebep-sonuç ilişkisi olduğunu düşünmektedirler. Öğretmenlere göre asıl hedef iyi insan, ideal vatandaş yetiştirmektir. Sosyal bilgiler ile ideal vatandaşlık arasında ilişki kurulurken vatandaşlık ödevleri, öğrenme alanları, beceriler, değerler, kazanımlar ve sosyal bilimlerin gün yüzüne çıkmaktadır. Sosyal bilimlerin sayesinde farklı alanların bakış açısını ele alarak Sosyal Bilgiler dersinde öğretmenler ideal vatandaşlık üzerine yoğunlaşabilmektedirler (Kuş ve Aksu, 2017).

SONUÇ

İdeal vatandaşlık eğitimi tanımları ve uygulamaları ülkeden ülkeye farklılıklar göstermekle birlikte hedeflerin ortak olduğu gözlemlenmektedir. İdeal vatandaşlık eğitiminde haklar, görevler ve sorumluluklar, ülkenin yönetim yapısı ve tarihi geçmişi gibi temel bilgilerin kazandırılmasının yanı sıra bazı beceri, değer ve tutumlar da verilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte ideal vatandaşlık yeterlilikleri de söz konusu olmakla birlikte bu kavramın karşıladığı anlam da farklılık gösterebilir.

Global olarak ortaya konan vatandaşlık ortak özelliklerine vatandaşlık eğitimi ile erişilmesi zor bir süreçtir. Çünkü her toplumun hedefleri, düşünceleri ve rejimleri farklılık gösterebilir. Bundan dolayı da ideal vatandaş profili her toplumda farklı biçimde tanımlanır. Her ne kadar tüm toplumların ideal vatandaşlık anlayışında farklılıklar olsa da asgari ortak olarak birleşilen ve üzerinde fikir birliği sağlanan ana başlık demokrasiyle birlikte demokratik vatandaşlardır. Buradan hareketle uygulanacak vatandaşlık eğitiminde ideal vatandaşın en temel özelliği olarak demokratik vatandaş anlayışına değinilmelidir.

İdeal vatandaşlık tanımlaması, içinde bulunduğu şartlara göre değişkenlik gösteren dinamik bir kavramdır. İdeal vatandaşlık kavramı, insan hakları ve demokratik toplumun sürekliliği ile temel anlamını elde eden bir özelliğe sahiptir. İdeal vatandaşlık eğitimi ile kişi sahip olması gereken bilgi, yetenek, davranış ve değerleri öğrenir. İdeal vatandaşlık gibi çok boyutlu ve dinamik bir kavramın eğitimi bütün boyutları ile kapsamlı olmayı gerektirir. İdeal vatandaşlık öğretiminin, bilgi, beceri ve değerler olmak üzere üç boyutu vardır.

İdeal vatandaşlık öğretiminin bilgi boyutunda kişilerin vatandaşlık, demokrasi ve temel insan hakları ile ilgili öğrenmeleri neticesinde gerçek yaşamda pozitif davranış ve tutumlar ortaya koymasına ve bunları içselleştirmesine yol açar.

Kişi bulunduğu toplumda yaşamını devam ettirebilmesi için küçüklüğünden beri bazı yetenekler edinir ve bu yetenek edinme faaliyeti yaşamı boyunca devam eder. Eğitiminin en önemli hedeflerinden biri kişiye yetenek kazandırmaktır. Her disiplinin kendi özel alanına ait yetenekler vardır. İdeal vatandaşlık öğretiminin de kendine has, kişiye kazandırmak istediği yetenekler vardır. Kişinin etkin bir vatandaş olarak kamusal alanda varlık gösterebilmesi ve sahip olduğu hak ve özgürlüklerden faydalanması için ideal vatandaşlık yeteneklerine sahip olması gerekmektedir.

Kişi tüm yaşamı boyunca bir öğrenme faaliyeti içindedir. Fakat bu öğrenmelerin çoğu sistematik ve doğru bilgi kaynağından beslenememektedir. Okul yaşamı kişinin bütün hayatı boyunca edineceği öğrenmelerden daha büyük bir öğrenme alanı sağlar. Okul hayatı içinde edinilen öğrenmeler bilgi, yetenek ve değer boyutu içermesi ile diğer öğrenmelerden ayrılmaktadır.

Sosyal bilgiler öğretmenleri ideal vatandaşlığın öğretiminde büyük rol oynamaktadır. Öğretmenlerin özellikle bu becerilere sahip olmaları ideal vatandaşlık eğitimi açısından da oldukça önemlidir. Çünkü sosyal bilgiler öğretmenlerinin etkili bir ideal vatandaşlık öğretimi verebilmeleri için mesleğini iyi yaparak öğrencilere örnek olmaları gerekir. Buna göre öğretmenlerin öğretimi planlama ve değerlendirmede, öğrenme-öğretme sürecinde, izleme ve değerlendirmede, aile, okul ve toplumla iş birliği yapmada, mesleki gelişimi sağlamada yukarıda belirtilen yeterliliklere ulaşmaları öğrencilerin vatandaşlık anlayışlarını da olumlu düzeyde etkileyecektir.

KAYNAKLAR

Acun, İ., Demir, M. & Göz, N. L. (2010). Öğretmen adaylarının vatandaşlık yeterlilikleri ile eleştirel düşünme becerileri arasındaki ilişki. *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 107-123.

Akdü, Ö. (2016). *Ortaokul 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersinin Demokrasi Kültürüne Katkısının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi: Burdur İli Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.

Akpınar, M. ve Kaymakçı, S. (2012). Ülkemizde Sosyal Bilgiler Öğretiminin Genel Amaçlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20 (2), 605-626.

Alazzi, K. (2009). Youth perceptions and conceptions of citizenship: a study of Jordanian middle and high school students. *Journal of Social Studies Research*, 33, 2, 197-212.

Alkın, S. (2007). *İngiltere ve Türkiye’de İlköğretim Programlarındaki Vatandaşlık Eğitiminin Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Aras, H. (2000). *Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersinde Öğrencilere İnsan Hakları İle İlgili Tutumların Kazandırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Arslan, S. (2014). *Çok Kültürlü Topumlarda Vatandaşlık Eğitimine Yönelik Öğretmen ve Öğrenci Düşüncelerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Atasoy, T. (2015). *Coğrafya Öğretiminin Aktif Vatandaşlık Eğitimindeki Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.

Aybay, R. (2008). *Vatandaşlık hukuku*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aydın, M., Çelik, T. (2017). Ortaokul Öğrencilerinin Etkin Yurttaşlık ve Hukuk Kuralları Kavramlarına Yönelik Metaforik Algılarının İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42 (42), 29-43.

Barr, R., Barth, L. J. ve Shermis, S. S. (2013). *Sosyal Bilgilerin Doğası*. (C. Dönmez, Çev. Ed.). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Başaran, T. (2007). *İlköğretim Okullarında Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programının Uygulanışına İlişkin Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Baştürk, N. (2011). *İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Konya İli Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Branson, M. S. (2004, 20-21 Mayıs). *Education for citizenship and the teaching of democracy in schools*. Uluslararası Demokrasi Eğitimi Sempozyumu içinde sunuldu, Çanakkale.

Bulandere, V. (2014). *Öğrencilerin Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Kazanımlarını Elde Etme Düzeyleri ve Derse Yönelik Görüşleri (Erzurum İli Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Candan, R. (2006). *İlköğretim 2. Kademe 7. ve 8. Sınıfta Okutulan Vatandaşlık Ve İnsan Hakları Eğitimi Dersinin Öğretimi ve Öğretiminde Karşılaşılan Güçlükler (Ardahan Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Civek, B., D. (2008). *Yeni Sosyal Bilgiler 4. ve 5. Sınıf Programlarında Vatandaşlık Eğitimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Crick, B. (2007). Citizenship: the political and the democratic. *British Journal of Educational Studies*, 55, 3 235-248.

Çelik, H. (2009). *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Vatandaşlık Eğitiminin Bugünkü Durumu Ve Geleceğine İlişkin Görüşleri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Çevik, Kansu, C. (2015). *İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinde Etkin Vatandaşlık Eğitiminin Etkililiği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.

Çolak, R. (2015). *Kavram haritalarının sosyal bilgiler eğitimi çerçevesinde tarihsel kavramların öğretiminde kullanılması: kavram haritası ile yapılan öğretim ile tutum, başarı ve kalıcılık arasındaki ilişkinin incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Dere, İ. (2019) Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ‘iyi vatandaş’ kavramı hakkındaki metaforik Algıları. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 434-456.

Dere, İ., Kızılay, N. ve Alkaya, S. (2017). ‘İyi Vatandaş’ Kavramı, Ailede ve Okulda ‘İyi Vatandaşlık’ Eğitimi Hakkında Velilerin Görüşleri ve Algıları. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 8,30, pp. (1974-1993).

Dönmez, C. (2003). *Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler*. C. Şahin (Ed.). Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu Sosyal bilgiler. (İçinde s. 31-41). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Durmuş, G. (2017). *Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Küresel Vatandaşlık ve Çok kültürlü Eğitime Yönelik Tutumlarının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya.

Eroğlu, E. (2016). *Farklı Milli Kimliklere Sahip Öğrencilerin Vatandaşlık (Eğitimi) Algılarının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.

Eurydice. (2005). *Citizenship education at school in Europe*. Belgium: European Commission.

Farris, P. J. (2007). *Elementary and middle school social studies: an interdisciplinary, multicultural approach*. (5th edition). Illinois: Waveland Press, Inc.

Foerster, F. W. (1995). *İyi İnsan, İyi Vatandaş*. (3. Baskı) İstanbul: Doğan Kardeşler Yayıncılık.

Gençtürk, E. ve Sarpkaya, G. (2015). *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Yeterlikleri*. M. Safran (Ed.). Sosyal Bilgiler Öğretimi (İçinde s. 49-66). Ankara: Pegem Akademi.

Güngör, M. (2017). Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:13 (2), s.438-464.

Gürbüz, G. (2006). *İlköğretim 7. ve 8. Sınıflarda Vatandaşlık Bilgisi Dersinde Demokrasi*

Eğitimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Güven, S. (2010). *İlköğretim Birinci Kademedeki Vatandaşlık Eğitimi Üzerine Bir Durum Çalışması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

<http://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-kurul-kararlari/icerik/152> Erişim Tarihi: 24.12.2020

<https://www.tdk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12.02.2020

Hocaoğlu, D. (2001). *Gençlik, İyi İnsan, İyi Vatandaş*. Gülemdam, 6 (2), 24-25.

Hoge, J. D. (2002). Character education, citizenship education, and the social studies.

The Social Studies, 93(3), 103-109.

Ignatieff, M. (1995). *The myth of citizenship*. Ronald Beiner (Ed.) Theorizing citizenship. Albany: State University of New York Press.

İpek, İ. (2011). *İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Vatandaşlık Eğitiminin Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Hedeflere Uygunluğu Yönünden Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Kab, İ. (2012). *Türkiye'deki Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Almanya'daki Tarih, Coğrafya Ve Vatandaşlık Eğitimi Ders Kitaplarıyla Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kadioğlu, A. (2008). *Vatandaşlığın dönüşümü: üyelikten haklara*. İstanbul: Metis Yayınları.

Karatekin, K. ve Sönmez, Ö. F. (2016). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Neden Coğrafya?*. D. Dilek (Ed.). Sosyal Bilgiler Eğitimi (İçinde s.151-175). Ankara: Pegem Akademi.

Keskiner, E. (2003). Türkiye'de Din Derslerinde Vatandaşlık Eğitimi, *Değerler Eğitimi Merkezi*, 1 (3), 38-42.

Kepekçi, Y. (2014). *Eğitimciler İçin İnsan Hakları ve Vatandaşlık*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kılınç, E. ve Dere, İ. (2013). "Lise Öğrencilerinin 'İyi Vatandaş' Kavramı Hakkındaki Görüşleri", *Journal of Social Studies Education Research*, 4 (2): 103-124.

Kızılay, N. (2015). Sosyal Bilgiler Öğretmenim: Bana Göre İyi Vatandaş, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/11.

Köroğlu, C. Z. ve Köroğlu, M. A. (2016). Bilim kavramının gelişimi ve günümüz sosyal bilimleri üzerine. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 1-15.

Kuscher, M. P. (2001). Can teacher's personality influence development of identity in pupils? A.Ross (Ed.), *Learning for a Democratic Europe*. (295-301). London: CiCe Publication.

Kuş, Z. (2017). Vatandaşlık Ve Vatandaşlık Eğitimi Hakkında Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin İnançları, *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5 (8), 1-24.

Lagos, T. G. Gloval citizenship- towards a definition 15 Mart 2020 tarihinde

<http://depts.washington.edu/gcp/pdf/globalcitizenship.pdf> sayfasından erişilmiştir.

Longman (2003), *Dictionary of Contemporary English*. UK: Pearson Longman.

Martin, L. A. (2008). Elementary and secondary teacher education students' perspectives on citizenship. *Action in Teacher Education*, 30(3), 54-63.

Martorella, P. H. (1998). *Social studies for elementary school children: Developing young citizens*. (2nd edition). New Jersey: Prentice-Hall Inc.

MEB, (1973). Milli Eğitim Temel Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

Mulhan, M. (2007). *İlköğretim 7.Sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi Kavramlarının Öğrenilmesinde Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Faktörler İle Eğitim-Öğretim Uygulamalarının Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özbek, R. (2017). Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi ders amaçlarının gerçekleştirme düzeyi.

İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 18(1), 359-371. DOI: 10.17679/inuefd.302771.

Öztürk, F. ve Yesilbursa, C. (2021). İdeal Vatandaşlık Hikâyesi: Farklı Devlet Üniversitelerinden Öğretmen Adaylarının Anlatı Sorgulaması, *Eğitim ve Bilim*. 1-30. DOI: 10.15390/EB.2021.9214

Öztürk, C. ve Dilek, D. (2005). *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programları*. s. 53-96. 5. Baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Polat, E. G. (2011). Osmanlıdan günümüze vatandaşlık anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 127-157.

Russel, T. ve Muby, H. (1992). *Teachers and teaching: From classroom to reflection*. London: Falmer.

Tay, B. (2013). *Sosyal Bilgiler Öğretiminin Dünü Bugünü ve Yarını*. R. Turan ve K. Ulusoy (Ed.). s.1-17. Ankara: Pegem Akademi.

Tonga, D. (2013). *8. Sınıf Öğrencilerinin Vatandaşlık Bilinci Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tully, J. (2008). *Two Meanings of Global Citizenship: Modern and Diverse*. *Global Citizenship Education Philosophy*. Alan Britton And Harry Blee (Ed.) Theory and Pedagogy s. 15-41. Netherlands: Sense.

Tupper, J. A. ve Cappello, M.P. (2012). (Re)creating citizenship: Saskatchewan high school students' understanding of the 'good' citizen. *Journal of Curriculum Studies*, 44 (1), 37-59.

Toraman, Ç. (2012). *İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı'nın (2010) Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Töre, N. (2017). Değişen dünyada vatandaşlık. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 5 (10), 553-595.

Ülger, M. (2013). İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi Ara Disiplin Alanı Uygulamasının Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri Bağlamında Değerlendirilmesi, *Turkish Journal of Education*, 2 (3), 14-29.

Üstel, F. (2008). *Makbul vatandaşın peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zarrillo, J. J. (2004). *Teaching elementary social studies principles and applications*. New Jersey: Pera.

EXTENDED ABSTRACT

Education is an important dynamic in the development of individuals and in having the necessary equipment. The development and progress of societies are possible with individuals who are well-equipped in all respects. To raise educated and equipped individuals, different ways (cognitive, behavioural, etc.) have been widely investigated throughout the years. The main purpose here is to train citizens who are compatible with the society and will advance it, instead of raising a human type. As a matter of fact, when the objectives of the Turkish National Education are examined, it is seen that the ultimate aim is to raise good citizens, to increase the welfare and happiness of the Turkish society, and to make the Turkish Nation a constructive, creative and distinguished partner of contemporary civilization (MEB, 1973).

When the general objectives of the MEB (1973) are examined, in individuals who want to be raised; balanced and healthy in terms of body, mind, morals, spirit and emotions, adopting the power of free and scientific thinking, having a broad world view, respecting human rights, valuing personality and enterprise, and being responsible for society; constructive and creative features are sought (Ülger, 2013; Acun et al., 2010; Keskiner, 2003).

Besides the power of freedom and scientific thinking, having a broad world view, respecting human rights, valuing personality and enterprise, being responsible for society; raising bodily, intellectually, morally, spiritually, emotionally balanced and healthy individuals are the general objectives of MEB (1973).

Since the main purpose of education is to produce good citizens, the lessons are designed accordingly. Undoubtedly, the most important role in educating generations belongs to the teachers. In the individuals raised by them; cultured, respectful to human rights, valuing free thought, knowing their responsibilities towards society and valuing themselves are sought. These required qualifications can only be given through a program. Citizenship education and citizenship education program have great importance in this respect. In Turkey, before 2004, citizenship education was given on a course basis, and then it started to be given by adopting an interdisciplinary approach. This situation imposes a great responsibility on teachers. Since citizenship education is given by adopting an interdisciplinary approach, citizenship education has been the subject of many studies (Öztürk & Yesilbursa, 2021; Dere, 2019; Dere et al., 2017; Durmuş, 2017; Akdö, 2016; Eroğlu, 2016; Atasoy, 2015; Çolak, 2015; Çevik, 2015; Arslan, 2014; Bulandere, 2014; Kab, 2012; Toraman, 2012; İpek, 2011; Baştürk, 2011; Güven, 2010; Çelik, 2009; Civek, 2008; Alkın, 2007; Başaran, 2007; Mulhan, 2007; Candan, 2006; Gürbüz, 2006; Aras, 2000). As a result of the examinations, it has been determined that there is no independent and comprehensive study on "ideal citizenship". Therefore, in this article, the concepts of citizenship and ideal citizenship are discussed in detail. Accordingly, it is thought that the study is important and will contribute to the field.

The main aim of the study is to make a conceptual analysis of ideal citizenship and its teaching. In order to achieve this aim, the following questions are answered:

- What is the concept of citizen and citizenship?
- What is the concept of ideal citizenship and what are its dimensions?
- What are the duties and responsibilities of the teacher in teaching ideal citizenship?

As a result of the relevant literature, the following conclusions were reached in the study:

Although the definitions and practices of ideal citizenship education differ from country to country, the objectives are common. In the ideal citizenship education, besides gaining basic information such as rights, duties and responsibilities, administrative structure and historical background of the country, some skills, values and attitudes are tried to be given. However, although there are ideal citizenship qualifications, the meaning of this concept may also differ.

It is a difficult process to reach the common features of citizenship revealed globally with citizenship education. Because the goals, thoughts and regimes of each society may differ. Thus, the ideal citizen profile is defined differently in every society. Although there are differences in the ideal citizenship understanding of all societies, the main topic that is defined as a minimum and agreed upon democratic citizens together with democracy. From this point of view, the understanding of a democratic citizen should be the most basic feature of the ideal citizen in the citizenship education to be applied.

The definition of ideal citizenship is a dynamic concept that varies according to the conditions. The concept of ideal citizenship has a feature that acquires its basic meaning with the continuity of human rights and democratic society. With ideal citizenship education, the person learns the knowledge, abilities, behaviors and

values to possess. Teaching a multidimensional and dynamic concept such as ideal citizenship requires being comprehensive in all dimensions. Ideal citizenship education has three dimensions: knowledge, skills and values.

A person is in a learning curve all his life. However, most of these learnings cannot be fed from systematic and accurate information sources. School life provides a greater learning space than the learnings one will acquire throughout one's entire life. The learning acquired in school life differs from other learning in that it includes knowledge, ability and value dimensions.

Social studies teachers play a major role in teaching ideal citizenship. It is also very important for teachers to have these skills in terms of ideal citizenship education. Because social studies teachers should be an example to students by doing their job well in order to teach effective ideal citizenship. Accordingly, teachers' attainment of the above-mentioned competencies in planning and evaluating instruction, in the learning-teaching process, in monitoring and evaluation, in cooperating with family, school and society, and in providing professional development will positively affect students' understanding of citizenship.

On Dokuzuncu Yüzyıl Türk Romanında Acıma veya Merhamet Uyandıran Bir Durum Olarak Yoksulluk*

Ahmet Ferhat ÖZKAN

Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya, Türkiye
afozkan@erbakan.edu.tr

Makale Bilgileri	ÖZ
<p>Makale Geçmişi Geliş: 13.11.2020 Kabul: 07.04.2021 Yayın: 30.06.2021</p> <p>Anahtar Kelimeler: Merhamet, Acıma, Yoksulluk, On Dokuzuncu Yüzyıl Türk Romanı.</p>	<p>İlk Türk romancıları, kadının toplumdaki konumu veya Batılılaşma gibi konularda birbiri ardına tezli romanlar yazmışlarsa da gündelik hayattaki yoksulluk, bu dönem yazarları için başat bir problem olamamıştır. On dokuzuncu yüzyılda Türk romancılığının hem eser sayısı hem de okur üzerindeki etkisi bakımından en önemli yazarı Ahmet Mithat, yoksulluğu Osmanlı coğrafyasından daha çok Avrupa'ya veya Osmanlı coğrafyasındaki gayrimüslimlere yakıştırır. Ekonomiye dair Türkçedeki ilk kuramsal iktisat metinlerini de yazan Ahmet Mithat, açlıkla ve evsizlikle sonuçlanan bir yoksulluk yerine orta sınıf bireyin daha çok para kazanması ile ilgilenir. Halit Ziya ise realist tavrının da bir sonucu olarak yoksulluğu daha çarpıcı bir şekilde işler. Yoksulluk ve Türk romanı bağlamındaki ikinci bir tespit ise yoksulluğun birey ve toplum üzerindeki olumsuz etkileri konu edildiğinde, bu durumun okurda uyandırdığı duygunun saiklerinin sorgulanmasının gerekliliğidir. Bu noktada merhamet ve acıma duyguları arasında bir ayırım yapılması hem romanların tasnifi hem de bu dönemin düşünsel nitelikleri bakımından oldukça önemlidir. Bunun ardından, on dokuzuncu yüzyıl Türk romanında yoksulluk karşısında doğan duygunun kaynağını dinden alan bir merhameti mi yoksa Aydınlanma değerlerine dayanan bir acıma duygusunu mu doğurduğu sorusu sorulmalıdır. Bu nedenle, bu çalışmada öncelikle politik bir tavır da işaret eden bu iki duygu arasındaki farka odaklanılacak, bu iki duygunun toplumsal tarihleri incelenecek, daha sonra ise on dokuzuncu yüzyıl Türk romanında yoksulluk ve bu yoksulluğun hangi duyguya, başka bir deyişle hangi değerler dizgesine tekabül ettiği sorusunun cevapları aranacaktır.</p>

Poverty As a Pity or Compassion Evoking Matter in the 19th Century Turkish Novel

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History Received: 13.11.2020 Accepted: 07.04.2021 Published: 30.06.2021</p> <p>Keywords: Compassion, Pity, Poverty, 19th Century Turkish Novel.</p>	<p>First Turkish novelists had written “novels with thesis” one after another on social statues of women, or Westernisation. However, poverty in daily life could not become a primary matter for those writers. Ahmet Mithat, who is the most important author in terms of numbers of his publications and also of his effect on society, associates poverty with Europe or non-muslim people of Ottoman lands, rather than the Ottoman people who live in Istanbul. As an author of fist theoretical books on economy in Turkish, he is more interested especially in middle class men earning more money instead of poverty that ended with hunger and homelessness. On the other hand, in the novels of Halit Ziya, as a consequence of his realist attitude, there can be found poverty scenes written in a more striking way. As for the second observation on the context of Turkish novel and poverty when the negative effects of poverty on a single person or on a society are covered in the story, it is then necessary to question what motives and reasons evoke feelings in readers. At this point, a distinction between pity and compassion is important not only for the categorisation of the novels but also understanding the intellectual characteristics of this period. Subsequently, the question rises whether the emotion evoked by poverty is the compassion based upon religious virtues or the pity based upon the values of Enlightenment. Therefore, this study will focus primarily on social histories and the differences between these both emotions whose each one indicates a political attitude. Afterwards the answers to the questions of the poverty in 19th century Turkish novel and with which emotions and set of values this poverty is corresponded will be sought.</p>

Atıf/Citation: Özkan AF. (2021). On Dokuzuncu Yüzyıl Türk Romanında Acıma veya Merhamet Uyandıran Bir Durum Olarak Yoksulluk, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5(1), 48-65.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

*Bu makale, Doç. Dr. Ertan ENGİN danışmanlığında tamamlanan “Türk Romanında Duygular (1872-1901)” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

GİRİŞ: ACIMA VE MERHAMET AYNI DUYGULAR MIDIR?

Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde (2008) yeni bir ahlakın doğuşunu Ahmet Mithat'ın *Letâif-i Rivâyat*'ında yer alan *Mihnetkeşan*'ını örnek vererek gösterir. Ona göre, *Mihnetkeşan*'da yazar, hayat kadınlarını devrin “görenek”lerine uyup yargılamak yerine onlara acıma duygusuyla yaklaşır ve böylece “Acıma hissi, kökünü dinden alan bir ahlakın ötesine geçer” (s. 266). Aynı şekilde, Mehmet Kaplan da (2000), Samipaşazade Sezai'nin “Pandomima”sını tahlil ederken bu hikâye ile Batı'dan bir duygu ithal edildiğini söyler: “Günlük hayatta rastlanılan alelade bir insana karşı duyulan beşeri alaka ve acıma duygusu da Türk edebiyatına Batı'dan gelmiştir” (s. 24–25). Bu iki alıntıya dayanarak Türk edebiyatında yeni türlerle birlikte yeni bir duygunun da görülmeye başladığını söylemek mümkün görünse de acıma ve merhamet duyguları arasındaki ontolojik fark üzerine yoğunlaşmak hem yukarıdaki yargılarının kapsamını daha anlaşılır kılacak hem de on dokuzuncu yüzyıl Türk romanında görülen yoksulluk durumlarının anlamlandırılması için yararlı olacaktır.

“Acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütf” (Çağrı, 2004, s. 184) anlamındaki merhamet, kaynağını Tanrı'dan alır. “İslâmî kaynaklarda merhamet kavramı genellikle ‘rahmet’ kelimesiyle ifade edilir. Ancak Türkçede merhamet hem Allah'a hem insanlara, rahmet ise özellikle Allah'a nisbet edilerek kullanılır” (s. 184). Bu nedenle merhamet dinî bir erdem olarak görünür ve “acıma” duygusunun saf halinden ötesini ifade eder. Aristoteles'te ise acıma duygusu (*eleos*) birtakım koşullara bağlıdır. “Acıma, yıkıcı ve acı verici bir kötülüğün, bunu hak etmemiş bir kişinin başına geldiğini gördüğümüzde, bizim ya da bir arkadaşımızın başına da gelebileceğini, dahası bunun çok yakında olabileceğini beklediğimizde duyduğumuz acı hissi olarak tanımlanabilir.” (Aristoteles, 2000, s. 116). Antik Yunan'daki bir diğer acıma eylemi ise *oiktos*'dur. David Konstan, antik Yunan metinlerinde acıma duygusunun izini sürdüğü kitabı *Pity Transformed*'da (2001) bu iki eylemin birbirleriyle eş anlamlı sayılacak kadar yakın anlamlı olmasına rağmen, ikincisinin anlamının “yas”a daha yakın olduğunu, daha şiirsel ve daha seyrek bir kullanımının olduğunu belirtir (s. 53). Konstan, Yunancada bu iki kelimeyle karşılanan “acıma”nın Latince karşılığının *misericordia* olduğunu ekler (s. 5). Diğer yandan Yunancanın ön eklerinden sun- (zamanla sym- haline dönüşmüştür) önüne geldiği fiile “birlikte yapmak” anlamı katmaktadır ve Yunancanın klasik döneminden itibaren *sumpatheia* bugünkü anlamına benzer bir kullanımla dolaşıma girmeye başlamıştır (s. 58). “*Pathe*'yi birlikte hissetmek” anlamı veren ve modern İngilizcedeki *sympathy* (sempati) kelimesine öncülük eden bu kelimenin Latince karşılığı, yine “birlikte yapmak” anlamını veren *com-* öneki ve *pathos*'un Latince karşılığını (*-patheia*) oluşturarak İngilizcede *compassion* (merhamet) kelimesini doğurmuştur (s. 13). Latince bu kelimenin ikinci yüzyılda Hıristiyanlık savunucusu Tertullian tarafından tanıtıldığını söyleyen Konstan, fiil olan *compati* sözcüğüne (merhamet etmek) Yeni Ahit'in Latinceye ilk çevirisi sırasında rastlandığını ifade eder (s. 58). Böylece, merhametin tıpkı İslam literatüründe olduğu gibi Batı'da da dinsel bir temeli olduğu görülmektedir. Diğer yandan, “sempati” kelimesiyle anlam yakınlığı bulunan “empati” sözcüğü ise yapma bir kelimedir. “Sanat eseriyle bütünleşme” anlamındaki *einfihlung*'a karşılık olarak *empathy* kelimesini Vernon Lee'nin ilk kullanımından (Lee ve Anstruther-Thomson, 1912) sonra anlam kaymasını uğrayarak “ötekinin tecrübesinin hayali inşası” anlamında dolaşıma girmiştir (Ratcliffe, 2008, s. 8). Ratcliffe'in Nussbaum'dan alıntılıdığı ifadeyle, bu yapma kelimedede “deneyimin özel bir değerlendirilmeye tabii tutulmadan inşa”sı (2001, ss. 301–302) mevcutken, sempati (*sympathy*) kavramı acıma duygusunun yoğunlukla hissedildiği bir deneyimi işaret eder (Ratcliffe, 2008, s. 8).

Acıma ve merhamet sözcükleri arasındaki köken ve kaynak bakımından farklılık, kavramların anlamsal derinliklerine de yansımıştır. Spelman (1997), merhameti (*compassion*), “başkaları ile” acı çekmek, acımayı ise “başkaları için” acı çekmek olarak ayırır (aktaran Ahmed, 2015, s. 58). Hannah Arendt, Amerikan ve Fransız Devrimleri üzerinden devrim fikrinin öncü değerlerini tartıştığı kitabı *Devrim Üzerine*'de, (2017) acıma ve merhamet arasındaki ontolojik farka da değinir. Arendt, acımanın

saf bir duygu/duygulanım, merhametin ise bu duygulanımın etkisiyle eylemi zorunlu kılan başka bir duygu olduğunu savunur. “[A]cıma bir etkilenim, merhamet ise bir duyarlılıktır” (Arendt, 2017, s. 115). Fakat Arendt’e göre acımanın yol açması gereken etkinlik merhamet değil, dayanışmadır. “Merhamet, acımanın başka bir yola sapmış hali olabilir; fakat onun alternatifi dayanışmadır” (s. 114). Arendt, merhameti yukarıdan aşağıya doğru hareket eden bir duygu olarak görür ve ona göre bu durum eşitlikçi bir devrim fikriyle uyumsuz. Arendt’in görüşleriyle birlikte “acıma”nın sadece kişisel bir duygu veya duygulanım olmakla kalmayıp sosyal bir yönü olduğu biraz daha belirginleşir. Nitekim bireyin, öteki ile niçin ilgilendiği, eğer ilgileniyorsa kendisini neden ilgilenmek zorunda hissettiği, bireyin dünya görüşü/algısına dair önemli veriler sunacaktır.

Tanpınar’ın ve Mehmet Kaplan’ın acıma hissini bir yenilik olarak görmelerine bu nedenle tekrar dönmek gerekir. Elbette Divan edebiyatında da acıma duygusu vardır. Sevgili karşısında kendisini kul, geda veya sevgilinin eşiğinde yatan köpek gibi düşkün şekilde konumlandıran âşığın bir yandan kendisine acıdığı bir yandan da merhamet dilendiği bir gerçektir. Fakat âşığın çoğunlukla isteyerek kendisine biçtiği rolden dolayı yine kendisine acıması, deyim yerindeyse, bir tür mazoşizm olarak da değerlendirilebilir. Divan edebiyatında mâşuğun acımasızlığının ve âşığın kendisine duyduğu acımanın (veya kendisini acıyacak durumu düşürmesinin) ekonomik şartlardan veya toplumsal statüden dolayı oluşan acıma duygusundan çok farklı olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte, Tanzimat romanının en önemli düşünsel ve kültürel kaynağı olan İslam dininin “merhamet dini” şeklinde kültürel kodlamasını destekleyen pek çok referans bulunmaktadır. Kuran’da merhamet kavramının yüz on dört kez tekrar edilmesinin yanı sıra Allah’ın “rahman” ve “rahim” sıfatları iki yüz altmış ayette hatırlanmıştır (Çağrı, 2004). Hadisler, merhameti destekleyen ve teşvik eden bir başka önemli kaynaktır (Ardıç, 2002). Bu bakımdan Osmanlı gündelik hayatında ve şer’i hukukta baskın öge olan İslam dininin merhamete bakışı oldukça açıktır.

Jale Parla’nın Tanzimat romanının epistemolojik temellerini incelediği kitabı *Babalar ve Oğullar*’da (2003) vurguladığı üzere epistemolojisi İslam ahlakı üzerinde yükselen Tanzimat romanında görülen acıma duygusu, eğer bu anlayış temel alınır, dinî bir vecibe olarak kabul edilecek ve bir duygudan değil, bir görevden bahsedilecektir. Ne var ki Tanzimat’la birlikte bu *episteme*’nin sınırları daha geçirgen bir hale gelmiş, toplum yeniden yapılanmış ve acıma duygusunun “Allah rızası” ile açıklanmadığı; Aydınlanma değerlerinden beslenen, insan merkezli bir yapılanma doğmuştur. Bu anlamda, Osmanlı düşünsel hayatı sekülerleştikçe merhametin yerini saf bir acıma duygusuna bırakıp bırakmadığı, merhametin sekülerleşip acımaya dönüşüp dönüşmediği incelenmeye değer bir konudur. Arendt (2017); Rousseau ve Robespierre sayesinde “acıma”nın Fransız Devrimi’nin temel değerlerinden biri haline geldiğini ve “bir inayet dini olan Hıristiyanlığın” iktidarındaki Kilise dışında merhametin toplum dinamiği olamadığını belirtir (s. 90). Bu anlamda, Tanzimat romanında acıma uyandıran durumlar ve bunların merhamete hangi kaynaklardan hareketle dönüştüğü veya dönüşmediği önemli bir soru olarak belirir. Örneğin, Osmanlı esaret sistemine en güçlü eleştiriye getiren *Sergüzeşt*, acıma/merhamet duygularının dinî bağlamdan kopmasına dair sunduğu önemli verilerle dikkat çeker. Kötü muamele gördüğü evden kaçan Dilber’i saklayan yaşlı kadın, Dilber’i satın almak için her ne kadar “Cenab-ı Hak çocukların günahlarını affettiği gibi, hanımları da kusurlarını affetmelidir” (Sezai, 2017, s. 37) diyerek Dilber’i satın almayı teklif etse de, tüm dinî atfı bundan ibarettir. Yaşlı kadın, Dilber’in gördüğü muameleyi önlemek, onun azat edilmesini sağlamak için başka herhangi bir dinî referans kullanmaz. Anlatıcı ise bu konuda daha keskindir: “İhtiyarlara tazim, kadınlara hürmet, çocukları himayet, insaniyetin, medeniyetin vicdana tevdi ettiği bir vazife-i mukaddese olduğunu bilmeyen bu murdar vahşi [...]” (s. 38). Bu cümle, Aydınlanma değerlerinin veciz bir ifadesi olarak da okunabileceği, Todorov’un Aydınlanma felsefesinin temelinde bulunduğu eşitlik ilkesini açıkladığı cümle ile kıyaslandığında daha anlaşılır hale gelir. Todorov’a göre (2019) Aydınlanma ile ortaya çıkan evrensellik fikri, kutsaldan arınmış bir insan haklarını da doğurur: “Kadınlar, yasa karşısında erkeklerle eşit olmalıdır; bir insanın özgürlüğünün devredilmesi asla meşru olamayacağı için kölelik ortadan

kalkmalıdır; yoksullar nüfuz sahibi olmayan kişiler, marjinaler onurlu bir şekilde tanınmalı ve çocuklar birey olarak görülmelidir” (s. 15).

On dokuzuncu yüzyıl romanında acımanın saiklerindeki değişimi gösteren diğer bir örnek, devrinde oldukça popüler olan ve romanlarında hep acıma duygusunun baskın olduğu olaylar ve acınası karakterler yaratan Mehmet Celal’in en bilindik romanlarından *Bir Kadının Hayatı*’nda (2001) bulunabilir. Romanın baş karakterlerinden Ziya Bey, babasının on dört yaşındaki Nilüfer’i odalık almasını kabullenemez. Ziya Bey, “artık Allah’tan bile imdat talep etmeye cesaret edemiyor” (s. 62) dediği Nilüfer’e yardım etmek ister. Bu motivasyonun sebebi ve sonucu ise dikkate değerdir: “İnsaniyetin ulviyetini muhafaza etmek için, icap ederse, babama da isyan ederim!” (s. 62). Ziya Bey, babasının Nilüfer’i odalık alma isteği karşısında Nilüfer’e duyduğu “acıma”yı “merhamet”e dönüştürmek için “Allah rızası”nı referans gösteremez. Engellemek istediği eylemin İslam’a uygunsuzluğundan da bahis açamaz, çünkü cariyelik ve odalık sistemi, köklerini şer’i uygulamalara dayanan örfi ahlaktan almaktadır. Bu durumda, acımanın edebî türlerde etkisini gösteren Batılı bir tema olmakla kalmayıp yeni bir duyarlık olduğu gerçeği de belirginleşmiş olur. Bu duyarlığın kaynağı ise Tanzimat sonrası Batılılaşmayla Osmanlı düşünsel hayatına giren tüm yenilikler gibi Tanzimat’ta aranmalıdır.

Her ne kadar Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi Jön Türkler Tanzimat’la birlikte şeriatın esaslarından uzaklaşıldığına ve şeriatın esasları uygulansa zaten bir tanzime gerek duyulmayacağını söyleseler de onlara rahatsızlık veren hususlar, bu ikiliği daha görünür kılmaktadır. Namık Kemal *İbret*’teki bir yazısında¹ “Biz ne zamana kadar...” diye başladığı bir tiratta erkeklerin karılarını dövmesinden, annelerin kızlarını esir kız gösterir gibi bir görücüye gösterdikten sonra kızın onayını almadan evlendirmelerinden yakınır (Aktaran Fındıkoğlu, 1999, s. 652). Namık Kemal, bu sorulardan sonra bir uyanış çağrısı yapar. “İntibah! İntibah! İçinde bulunduğumuz sefine-i arzın arası kesilmez intizamsız hareketlerle bizi mehleke-i iğtiraka düşüyoruz, sonra rüzgâra kabahat buluyoruz” (s. 652). Namık Kemal’in “İntibah” çağrısının, -her ne kadar *İntibah* romanında olmasa da- Tanzimat romanında karşılığını bulduğu, kişisel hürriyete, (yeni) haklara ve böylece acıma dair yeni bir bilincin geliştiği açıktır. Elbette bu bilincin kökenleri edebi alanda Şinasi’ye dek uzanır. Şerif Mardin (2013), Şinasi’nin Batı düşüncesinin derinliklerini anlayabilmiş ve o düşüncenin laikliğini kavrayabilmiş ilk düşünür olduğunu söyler (s. 85). Mardin’e göre Aydınlanma ile birlikte doğan “hürriyet” kavramı, “kitap kültürü” ile yakından ilişkilidir. “Matbaanın icadından sonra, kitap, eskiden hâkim olan ‘şahıstan şahısa geçen bilgi’ sürecinin yerine kaim olduğu oranda, ‘tenkid’, kurallarını otoritenin yerine ‘sebebe vererek anlatma’ kültürünü yerleştirmiştir” (s. 84). Şinasi’nin *Tasvir-i Efkâr*’ı kurmuş olmasını bu sebebe bağlayan Mardin’in bu fikrine, Şinasi’nin ve ardından gelen isimlerin, edebi dili halk diline yaklaştırma ve böylece kitabı (yazıyı) halkın dolaşıma sokmak için gösterdikleri çabayı da eklemek gerekir. Mardin’in yukarıda alıntılanan ifadesini destekleyen temel kaynaklardan biri olarak gösterilebilecek, Marshall McLuhan’ın *Gutenberg Galaksisi* (2014) adlı çalışması, “yeni insan”ı kitap kültürünün yaratmış olduğunu ayrıntılarıyla anlatır. Matbaa, sadece kitapların çoğalmasını değil, kozmik bütünlükten kopuşu yeni değerlerin yayılmasını hızlandırmıştır. Başka bir ifadeyle “matbaanın Avrupa’da kullanılmaya başlanmasıyla birlikte ortaya çıkan yazılı kültürün taşıdığı mekanist, modern dünya görüşü ise insanı kozmik bütünlüğünden koparmış, farklı bir varlık yapısına uygun değer yapıları geliştirmeye başlamıştır.” (Kalın, 2016, s. 75) İnsan bilgisinin üretimi olan kitap ile birlikte insanlık tarihinde, Foucault’nun “Kartezyen an” olarak adlandırılan kırılma, matbaa ile birlikte yaşanmış ve “evvelden kendilik kültüründen neşet etmiş olan değer yapıları yeni baştan tasarlanmıştır” (s. 85). Bu kozmik kopuşun, duygular –ve acıma/merhamet bağlamında- sonucu ise etikte yarattığı merkez kaymasıdır. “Kartezyen an”dan sonra “insanla hakikatin bilgisi arasında etik bir dolayım yoktur; hâlihazırda verili insan doğası nesnenin hakiki bilgisini hiçbir ahlakî/ruhani dolayım maruz kalmadan

¹ *İbret*, 1872 Teşrin-i Sani 19, No. 56. Aktaran: Fındıkoğlu, a.g.y., s. 652.

kazanıp deneyimleyebilecek teçhizatla donatılmıştır” (s. 90).

Acıma ve merhamet bağlamında asıl önemli olan, Şinasi'nin Aydınlanma değerleri ile ilişkisidir. “Aydınlanma devri düşüncelerinin kişisel ‘hürriyet’le ilgili olduğundan şüphe edilmez. Şinasi'nin de ‘hürriyet’ konusundaki düşüncelerini Fransa’da geçirdiği devrede Aydınlanma devri yayınlarından ve kişiye özellikle önem tanıyan romantizmden aldığını tahmin ediyoruz” (Mardin, 2013, s. 85). Bedri Mermutlu (2004) ise Şinasi'nin “akıl” kavramı üzerinde yükselen fikirlerini açıklarken “epistemolojik kopuş” (1985, s. 356) sonucu oluşan yeni değerler manzumesine değinir. “Bilgisizlik, taassup, zulüm, esaret, birbirini doğuran şeylerdir. Bunların zıddı olan bilgi, medeniyet, hüsn-i tedbir, özgürlük ise yine birbirine bağlı değerler manzumesidir” (s. 240). Münif Paşa gibi bir devlet adamının da girişimiyle kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Batı'daki sadece teknik değil beşeri gelişimini de yakından takip etmektedir ve Aydınlanma devri yazarlarının makalelerinden oluşan tercüme bir araya getirir: *Muhaverat-ı Hikemiye* (Mardin, 1991, s. 48). Böylece, Tanzimat'ın kabaca “Gâvura gâvur denmeyecek” gibi bir genelleştirmeye özetlenen haklar ve özgürlük bahsinin, gayrimüslimlere eşitlik vadeden bir sistem getirmekten daha çok, insanın dünyadaki varoluşuna ve devlet karşısındaki duruşuna dair yeni bir duyarlık eklediği de somutlaşmış olur. Bu nedenle, Hannah Arendt'in Fransız Devrimi ve acıma duygusu arasında kurduğu bağlantıya Osmanlı siyasi ve düşünsel hayatında bir devrim niteliğinde sayılan Tanzimat ile acıma arasındaki bağlantıyı da eklemek gerekir. Bu noktada Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun (1999) Tanzimat'ın doğurduğu zihinsel yarılmaya dair söylediklerini hatırlamak yerinde olacaktır. Ona göre, Tanzimat'ın “kanun” mertebesine ulaşamamış yarı-sekülerliğine rağmen sonrasında görülen “beşeri bir illiyet esası”nın temelleri, Tanzimat'ta ve Tanzimat döneminde tecrübe edilen değişimlerde (s. 657). Bu anlamda, insanın kaderi ve böylece yoksulluk ilahi bir takdir olarak görülmek yerine “beşeri bir illiyet esası”na göre yeniden değerlendirilmiş, hürriyetinin temel bir hak olduğu kabul edilmeye başlanmış ve refahının eşitsiz dağılımı romancıların –zaman geçtikçe- daha önemli hale gelen bir sorunu haline gelmiştir. Tüm bunlar, “acıma”nın dinî epistemolojiyle merhamete dönüşümünden daha fazlasını ifade etmiş ve acıma duygusunun yeniden keşfini beraberinde getirmiştir. Diğer yandan, bu keşif, Batı düşüncesinde sekülerleşen acıma duygusunun, hatta duygudaşlığın (sempati) keşfidir.

Natan Sznajder, merhametin tarihsel ve sosyolojik boyutlarını incelediği “The Sociology of Compassion” [Merhametin Sosyolojisi] adlı makalesinde (1998) Orta Çağ boyunca Kilise'nin kontrolünde olan merhametin, tıpkı Hannah Arendt'in söylediği gibi, siyasi veya toplumsal bir boyutu olmadığını ifade eder. Ona göre, “Orta Çağ'da merhamet düzenli bir yardımlaşmayı sağlayamamıştır. Başkalarına yardım etmek bir Hıristiyanlık prensibi olan *agape* temelinde yükselmiştir” (s. 122). *Agape*'nin doğaçlama, koşulsuz ve gerekçesiz bir sevgi olduğunu söyleyen Sznajder, Hıristiyanlığın temel düsturlarından olan “Komşunu da kendini sevdiğin gibi sev” ilkesinin “toplumsal bir merhamete ve insanoğluna dair sevginin [insan sevgisi] seküler görünüşü”yle karşılaştırılamayacak denli farklı olduğunu ifade eder. Orta Çağ hayırseverliği tüm insanlara yönelik değildir ve herkesin mutluluğunu sağlamaya çalışmaz. Bu yönüyle modern “humanism”den ayrılır. “Acıyı hafifletir, fakat onu sonlandırmayı aklına bile getirmez. “Düşüş”ün ve insanoğlunun günahkârlığı gereği bu dünyada acının kaçınılmazlığını ve adaletini bir ön kabul olarak varsayar. Bu yüzden, toplumsal merhametin temel dayanağı olan bir Aydınlanma prensibi olarak ‘insan sevgisi’, ‘komşu sevgisi’nden ayrılmalıdır” (s. 123). Bu nedenle, Mehmet Kaplan'ın merhametin Batı'dan alınan bir tema olduğu yönündeki ifadesini yerli yerine oturtmak şarttır. Orta Çağ Batı'sından veya Hıristiyan etiğinden değil, kozmolojik kopuşu gerçekleştiren Batı'dan alınan modern değerlerin bir parçası olarak alınan duygu, merhametten daha çok acıma olarak adlandırılmalıdır.

Aydınlanma düşüncesinin temel özelliğinin dışsal bir otorite tarafından dayatılan vesayetin yok edilmesi olduğunu söyleyen Todorov, böylece insanın belirli bir özerklik ve özgürlükle birlikte yeni bir erek de kazandığını belirtir. Özgürleşmiş beşerî eylemlerin ereği de dünyevileşmiştir: “Artık Tanrı'yı değil insanları hedefler. Bu anlamda Aydınlanma düşüncesi bir hümanizm veya başka bir deyişle insan

merkezciliktir. İlahiyatçıların istediği gibi artık Yaratıcı'nın aşkı uğruna yaratıklara duyulan aşkın feda edilmesi gerekmez: Başka insanları sevmekle yetinilebilir” (Todorov, 2019, s. 15). Böylece, başka bir insanın durumunu önemsemenin, Hıristiyanlıkta *caritas*'tan İslam'da ise hayırseverlik ile Allah'ın rızasını kazanmak arasında uzanan bir yelpazeden uzaklaşıp daha dünyevi bir nitelik kazandığı görülür. Todorov, Aydınlanma ile birlikte insan sevgisinin artık ilahi bir gerekçeye ihtiyaç duymadığını söyleyerek *caritas*'ın yok oluşunu şu örnekle açıklar: “Bir konukseverlik edimini hayal ederken Franklin şöyle bir yorumda bulunur: ‘Evimi size İsa’ya sevgim dolayısıyla değil, size sevgim dolayısıyla açıyorum’” (s. 74).

“Bir insanın hadd-i zatında ne salahiyeti olabilir ki diğerini kendisine hizmetkâr addedebilsin?”² (Sarıdoğan, 2014, s. 285) diyen Ahmet Mithat'ın bu sorusunun, bu nedenle, Aydınlanma düşüncesinin doğal sonuçlarından biri olduğu söylenebilir. Yine Todorov'un Rousseau'nun *Yeni Heloise*'sindeki Julie'sinden ödünç aldığı ifade, Ahmet Mithat'ın sözleriyle anlamlı bir paralellik arz eder: “İnsan, sadece başkalarına bir araç olarak hizmet etmek için fazlasıyla asil bir varlıktır” (s. 74). Her ne kadar Ahmet Mithat'ın yazı hayatının ilk yıllarında dile getirdiği bu görüşü zamanla yumuşayıp değişse de Tanzimat romanında insanın yeryüzündeki konumu yeni bir sorunsal olarak belirir. Bu sorunsal bireyin “öteki” ile kurduğu duygu ortaklığı temelinde yükselir.

ACIMANIN KAYNAKLARI

Türk romanının ilk örneklerinde acıma duygusu uyandıran başlıca üç konu bulunur. Bunlardan ilki esaret meselesi, diğeri yoksulluk ve onun yol açtığı sorunlardır. Acıma uyandıran üçüncü durum olan “kötü yola düşme” ise karakterlerin hayatında yeni ve kötü bir sayfa açar ve bu felaketi yaşayan kadın kahramanlar dilencilik yapmak zorunda kalma, aileden ve sosyal çevreden kopuş, toplum tarafından aşağılanma gibi acıma doğuran diğer durumları yaşarlar. Tüm bunlar, Tanzimat romanında ve dolayısıyla bu romanların alımlayıcılarında duygudaşlık doğurur. Fakat bu durumların fenalığına veya mevcudiyetlerine dair ortak bir görüş bulmak zordur. Örneğin, Tanzimat romanının en gözde konularından olan “esaret”, Servet-i Fünun romanında âdeta çözülmüş problem gibi gözükür. Odalıklar ve cariyeler yine var olsalar da yoğunluklarını kaybetmişler ve bazıları mürebbiyeler ve kalfalarla yer değiştirmiştir.³ Yoksulluk ise Tanzimat romanında, *katharsis*'e yol açmayacak denli sıradan bir gerçeklik olarak sunulur. Bu durum, Ahmet Mithat romanında yoksulluğun olmadığı anlamına gelmez. Onun tüm ideal tipleri, yoksulluk derdini yok etmeye çalışsalar da sefaletе düşmek yerine sermaye biriktirmeye uzanan macera içinde ilerlerler. Toplumsal gerçeklikten uzak olmakla suçlanan Halit Ziya romanlarında ise fakirliğin yol açtığı durumlar daha belirgin bir şekilde işlenir. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'in sınıfsal konumunun sebep olduğu durumların yanı sıra onun kenar mahallelere uğramak zorunda kaldığında gördükleri, Türk romanında acıma duygularını uyandıran sahnelerin başında gelir. *Ferdi ve Şürekası*'nda İsmail Tayfur'un ve babasının çalışma koşulları neredeyse sosyal gerçekçiliğe

² Ahmet Mithat, *Dağarcık*'ın yedinci sayısındaki “Fakr u Gına” yazısında, dünyada servetin eşit olması durumunda zaten kimsenin kimseye hizmet edemeyeceğini ve bu yüzden servet farklılığının doğal olduğunu savunan geleneksel görüşe iki noktadan itiraz eder. İlk önce “Ekonomi politik ilmiyle perverşeyab olan bu fikir şu itikade gülecek olsa tayin edilir mi?” diyerek bu fikri, her şeyden önce bir iktisatçı olarak gülünç bulur. Fakat asıl itiraz “eşitlik” fikri üzerinden yapılır: “Bir insanın hadd-i zatında ne salahiyeti olabilir ki diğerini kendisine hizmetkâr addedebilsin?” (s. 284). Bu anlamda, Ahmet Mithat, *Dağarcık*'taki “fazla Aydınlanmacı” bu yazılarından ötürü çıktığı sürgünün dönüşünde bu tür düşüncelerle meşgul olmamayı tercih eder.

³ Selçuk Çıkla (2004), Servet-i Fünun romanlarında cariyeye, odalık vb. Servet-i Fünun romanlarında ne ölçüde görüldüklerini ayrıntılarıyla incelediği çalışmasında şu tespitte bulunur: “Osmanlı İmparatorluğu'nda köleliliğin kalkış yıllarına rastlayan Servet-i Fünun romanlarının çoğunda dadı, kalfa, halayık, uşak ve hizmetçi sıfatlarını taşıyan kişilere, az bir kısmında da köle mesabesindeki uşak ve halayıklar ile cariyeye ve müstefreşelere rastlanmaktadır.” (s. 338). Halit Ziya'nın hikâye ve romanlarında esaretin görünümüne dair önemli bir kaynak için bk. (Çağın, 2016).

varan bir somutlukla anlatılır. *Sefile*'nin açılış cümleleri bile yoksulluğu Tanzimat romanında hiç olmadığı kadar görünür hale getirir. Kuşkusuz, acıma doğuran durumların kimi zaman göz ardı edilip kimi zaman vurgulanmasında, insan hallerine dair dünya görüşünün yanı sıra politik nedenlerin de bir etkisi bulunmaktadır.

YOKSULLUK HALLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Kuşkusuz ekonomi bilimine ve toplumun iktisadi meselelerine oldukça meraklı olan Ahmet Mithat'ın “yoksulluk” ve “yokluk” kavramlarının –kendisince- felsefi sorgulamalara girişecek denli farkında olduğu muhakkaktır. Sürgün öncesi romanlarından olan *Firkat*'te (2001) yoksul bir insanın toplum tarafından küçümseme (istihfaf) ile karşılaşacağını söyledikten asıl fakir olanların fakirliğin farkında olmayanlar olduğunu ifade eder.

“Evet, ama fakir insan için medar-ı istihfaf olamaz. Filan fakirdir diye tayip edilemez. Zira fakir u fakranın keyfiyat ve derecatından haberi yok gibi görünenler daha ziyade fakirdir. Çünkü bir fakirin havayic-i zaruriyesi onlardan az olup onlar tatad ve tarife sığmayan havayic-i zaruriyeleri altında ezilip kalmıştır. Fakir, insan için medar-ı iftihar dahi olabilir. Zira fakir, insanlığa daha yakındır. Efkâr-ı felsefeye daha muvaffıktır” (s. 117).

Ne var ki sürgün sonrasında Ahmet Mithat'ın ilgisini fakirliğin fakirlik halleri değil orta sınıfın zenginleşme macerası daha çok çeker. Ahmet Mithat'ta yoksulluğun merhamet uyandıracak bir vaka olarak görülmesine dair ise belirgin bir görünüm mevcuttur: Yoksulluğun yol açtığı sefalet daha çok Avrupa'da geçen romanlarında görülür. Şüphesiz İstanbul'da da yoksulluk vardır, fakat Osmanlı vatandaşları sefaletle uğramazlar ve Ahmet Mithat'ın ideal tiplerine verdiği reçeteye uydukları takdirde varsılığa doğru ilerlerler. Bu noktada, Deniz T. Kılınçoğlu'nun (2017) Ahmet Mithat romanlarındaki iktisadi örüntüye dair tespitlerini hatırlamak yararlı olacaktır. Kılınçoğlu'na göre, Ahmet Mithat romanlarında baş karakterler hiçbir zaman toplumun dip tabakasından gelmez.

“Ahmed Midhat'ın Felatun Bey ile Rakım Efendi, “Bahtiyalık” ve “Para!” adlı roman ve öykülerinde bu temayı andıran örnekler varsa da, Ahmed Midhat'ın iktisadi başarı öyküleri “sıfırdan” yani aşırı yoksulluktan (*rags* - paçavralar) başlamaz. Onun öykülerindeki başarılı karakterler genelde “orta sınıf” diye tabir edebileceğimiz, çok zengin olmasa da çocuğunu iyi okullarda bir şekilde okutabilecek maddi durumu olan ailelerden gelirler” (s. 252).

Kılınçoğlu, bu tespitinden sonra aşırı yoksulluktan zenginliğe geçiş hikâyesi olarak Mehmed Tahir'in *Netice-i Say*'ini verir. Bu romanın baş karakteri olan kimsesiz çocuk dilencilik yapar fakat kazandığı bu parayı sermaye olarak kullanır. Devrin kanonu dışında kaldığı açık olan bu roman on dokuzuncu yüzyıl Türk romanında neredeyse bir istisna konumunda kalır.⁴ Acıma uyandıran yoksulluğa dair daha zengin malzeme, Hüseyin Rahmi'de, bir ara nesil şairi olarak ün kazanan Mehmed Celal'in romanlarında ve toplumdaki kopuk olmakla suçlanan Halit Ziya'nın eserlerinde görülür. Ahmet Mithat çizgisinde ilerleyen Fatma Aliye de İstanbul'da yoksulluk ve sefaleti konu edinmese de ablası Emine Semiye için yokluk, yoksulluk, eşitsizlik temel bir problemdir. Yazarın 1896 ve 1898 yılları arasında tefrika edilen fakat 1924'te kitap olarak basılan romanı *Sefalet*'in adı ve ara başlıkları bile bu sorunsalın yazar için ne denli öncelikli olduğunu gösterir: “Açlık, Sefalet İçinde İsmet – Nefret İçinde Muhabbet, Sada-yı Vicdanî, Sabite, Zaruret, Soğuk, Sabite'nin Âhı, Ulûv-i Himmet, İnsan Şeklinde Bir Melek, İzdivaç, Hayati'nin Düğün Hediyesi, Vasiyet ve İstirahat-i Kalb”.

Servet-i Fünun dergisinde yoksulluğun yansımalarına dair yapılan bir araştırmada⁵ gezi yazısı, mektup, haber gibi kurgu dışı metinlerde yoksulluğun görünümünün baskılanmış olduğu, fakat öykü, şiir ve roman gibi türlerin bu sorun karşısında daha ifşa edici bir tavır takındıkları vurgulanır. Buna rağmen, sunum ve üslup farkından öteye geçen bir algılayış ikiliğinin de olduğu muhakkaktır. “Fakat

⁴ *Netice-i Say*, ancak 2019 yılında Latin harflerine aktarılabildiği. Bk. (Mehmet Tahir, 2019)

⁵ 115K608 nolu "Osmanlı Kültür Tarihinde Servet-i Fünun Dergisi" adlı TÜBİTAK projesi kapsamında hazırlanan bu yazı için bk. (Y. İ. Kaplan, 2018)

kimisi fakirliği ve fakirleri aşırı duygulanım içerisinde anlatırken, ötekisi meseleyi modernliğin önlerine sunduğu bir arıza olarak görebilmekte, bir başkası da durumu iktisadî-sınıfsal katmanlaşmanın bir sonucu olarak algılamaktadır.” (Y. İ. Kaplan, 2018) Bu anlamda, bir ara nesil yazarı olmasına rağmen Mehmet Celal’in romanları ilk gruba, Halit Ziya’nın özellikle *Ferdi ve Şürekası* romanı ikinci gruba örnek olarak gösterilebilir. İlkinde yoksulluk her ne kadar cemiyet-i beşeriyenin sebep olduğu bir durum olsa da duyguları tahrik için bir araçtır, ikincisinde ise yoksulluğun doğurduğu duygular, toplumsal boyutlarıyla nedensellik içinde verilir.

AHMET MİTHAT EFENDİ: YOKSULLUKTAN VARSILLIĞA

Ahmet Mithat Efendi’de merhamet/acıma doğuran yoksulluğun görünümünü incelemeyen önce, Ahmet Mithat’ı şekillendiren kültürün varsıl-yoksul anlayışını ve Ahmet Mithat’ın bu anlayış karşısındaki tavrını incelemek gerekir. Ahmet Mithat, *Dağarcık*’ın yedinci sayısında yer alan “Fakir u Gına” yazısı bu bahis için oldukça yararlı malzemeler sunmaktadır. Ahmet Mithat, yazının başlangıcında zenginlik ve fakirlik arasında bir fark olmadığını söyleyen geleneksel görüşü şu şekilde özetler: Zengin ve fakir diye bir ayrım yoktur. İki de yaşamaya devam ettiğine göre gerekli olan gıdayı almaktadır ve bu durumda zenginlik ve fakirlik gibi bir ayrımdan bahsedilemez. Fakat Ahmet Mithat, bu görüşe itiraz eder ve fakirlik ve zenginlik arasındaki farkı dramatize ederek anlatmaktan çekinmez. Verdiği birçok örnek, iki grup insan arasındaki tezatı vurgulamak üzere kurgulanmıştır ve kısaca şu alıntının duygusal tonunu paylaşır: “Fakir vardır ki illet-i cev’aya takat gösteremeyen maddesini aldatmak için üzerine sınıksız taş bağlar. Buna mukabil ganî, artık hazme-i takati kalmayan maddesine vüsat vermek için kuşağını gevşetir” (Saridoğan, 2014, s. 282). Ne var ki Ahmet Mithat’ın romanlarında bu türden “midesine taş bağlayan fakir” örneğine pek rastlanmaz. Oysa Ahmet Mithat’a göre romanın görevlerinden biri de okura dünya bilgisi vermek ve okuru hayatın tüm durumlarına dair bilgilendirmektir. Hatta *Taaffüf*’te (2018) anlattıklarını “sosyoloji denilen ve insanların usul-i maiyetlerindeki kavaid ve hikmete müteallik olan dakik ve vasi bir ilmin mesail-i esasiyesi” (s. 26) olarak görür. Ona göre, eğlence için roman okuyanlar bu ilmin “mukayese ve muhakeme”sini yapmakla görevli değillerdir. Yine de, “[r]oman karileri ise okudukları şeylerden alabilecekleri ibreti almakta ve hatta almamakta dahi muhtar olarak, onlar yalnız kendi eğlencelerine bakarlar” (s. 26). Roman türünün “insanların daire-i medeniyet içinde hakikat-ı bahtiyarisi ile hakikat-ı bedbahtisini mertebeye-i tahakkuka vardır[an]” sosyoloji ile eş tutulduğu açıktır. *Hayret* (2000) romanında ise yine bu konuyu oldukça ayrıntılı bir şekilde “anlatıcı sesi” ile ele alan Ahmet Mithat romanın görevini şöyle açıklar: “İnsanlara her hakayık ve hafayasıyla beraber hayatı göstermelidir ki o hayat âleminde işte böyle fenalar olduğunu dahi anlayarak terakkilerini medar olsun” (Ahmet Mithat, 2000a, s. 188). Romanın ilerleyen sayfalarında bu husus bir kez daha vurgulanır. “Roman okumaktan maksat, masal dinlemekten ziyade ahval-i cihana vukuf peyda eylemek”tir (s. 258). *Dürdane Hanım*’da ise sevgilisi Mergub Bey tarafından türlü şekillerde kandırılan Dürdane Hanım’ın haline üzülen Ulviye Hanım, haline acıdığı kadının hiç roman okumadığını itiraf etmesi üzerine kendi kendisine şöyle der: “Eğer son romanları okumuş, hem de kemal-i dikkat ve itina ile okuyarak erkeklerin kadınların ahvalini layıkı veçhile öğrenmiş olsaydın kendini bu vartaya düçar etmezdin” (2017a, s. 139). Ne var ki Ahmet Mithat romanlarında hayatın bir tarafı, “daire-i medeniyet içindeki hakikat-i bedbahti”si hep eksik kalır. Sefalet, Ahmet Mithat romanlarına bakılacak olursa, Osmanlı topraklarında hiç görülmez, görülse bile gayrimüslimlerin başına gelir.⁶ Hatta Osmanlı’da fakirliği sergilemenin oryantalist bir tavır olduğunu bile söyler. *Paris’te Bir*

⁶ Ahmet Mithat’ta fakirlik gibi, fuhşun da coğrafyası vardır. *Henüz On Yedi Yaşında* (Ahmet Mithat, 2017c) romanında Rum Kalyopi’yi kötü yola düşüren yine Rumlardır. Nitekim roman boyunca Müslümanlar hep iyi niteliklerle, gayrimüslimler ise felakete yol açan eylemlerle ilişkilendirilmiştir. Öyle ki, geneleve gelen Türk müşteriler bile övülür. Sohbet sırasında Kalyopi, tercih ettikleri müşterileri “efendilerden beylerden” olduklarını söyleyince Ahmet Bey “Niçin mösyölerden dahi demiyorsun?” sorusunu yöneltir. Kalyopi, “yerli Hıristiyanlar”ı bile tercih etmediğini peşinen belirtip “Aman aman! Allah yine Türklere zeval vermesin. Bize

Türk romanındaki karikatürize bir tip sayılabilecek İngiliz Mister James, karakalem bir resim yapar ve arkadaşı Fransız Autrans “Şu kıyafette gördüğünüz resmin altına şu ibare yazılacak: ‘Şarkta bir fakir. Ressam-ı meşhur İngiliz Mister James tarafından resmolunmuştur.’” James, bu alt yazıyı coşkuyla onaylasa da Nasuh, “İyi! Lakin böyle fakir olmaz!” (Ahmet Mithat, 2017b, s. 36) diyerek itiraz eder. Aldığı cevap, zaten kendisi de karikatürize bir tip olan İngiliz Mister James’in görmediği bir fakirliği mübalağa ederek karikatürize bir şekilde resmettiğini itiraf etmesiyle sonlanır. Ahmet Mithat’ta fakirlik, Batılı karakterlerin maruz kaldığı durumlardır veya yoksulluğa dair gündelik tespitler hep Avrupa’ya mahsustur.

Orhan Okay, *Ahmet Metin ve Şirzad*’daki “Avrupa ahalisinin yüzde sekseni o kadar fakirdir ki bu fakir u zaruret netayici ilcaatından hükema bihakkın endişe ediyorlar.” (Ahmed Midhat, 2011, s. 496) cümlesini de alıntılı olarak Osmanlı’da sınıfsal bir toplum yapısının olmamasından dolayı Ahmet Mithat’ın Osmanlı ve Batı farkını bu karşılaştırma üzerine kurduğuna değinir. Ona göre, Ahmet Mithat, *Avrupa’da Bir Cevelan*’da Avrupalıların evlerinin olmayışı karşısında İstanbul halkının yüzde seksenin kendi evlerinde oturduklarını belirtir (Okay, 2017, s. 196). Romanlarda ise Avrupa’da sefaletin örneklerini bulmak zor değildir. *Diplomalı Kız*’da Julie’nin anne ve babasının ne tür yokluklar çektikleri okurda güçlü bir acıma uyandıracak şekilde verilir. Oysa Ahmet Mithat’ın ideal tiplerinden sayılabilecek Resmî Efendi de görece zor koşullardan gelmiştir. Babası ölmüş, babasından kalan parayı ise ağabeyi içki illetine dalarak tüketmiş, hatta sonunda delirerek ölmüştür.⁷ Böylece Resmî ve annesi, “fakir u zaruret içinde” kalır. Fakat bu yokluğa rağmen, annesi “büyücek bir haneyi” satıp parasını aylara taksim eder ve her ay bir kısmını harcayarak Resmî’nin para kazanacağı zamanlara ulaşırlar. Ahmet Mithat’ın İstanbul’da “fakir u zaruret”ten anladığı işte bu türden bir yoksulluktur. *Felâtn Bey ve Râkım Efendi* (2000b) romanında, henüz bir yaşındayken babası, oğlu Râkım’a ve eşine Salıpazarı civarında üç odalı çürük bir ev ve bir Arap cariye bırakmıştır. Ev çürük olsa da nihayetinde üç kişiyi rahatça barındırır ve Fadayi isimli Arap cariye, evin geçimi için büyük çaba harcar. Ahmet Mithat’ın Osmanlı’ya özgü sosyal dayanışma örgütlenmesine bir örnek teşkil eden bu durumun da sayesinde Râkım Efendi, Hariciye Kalemî’ne girmesine olanak sağlayacak bir eğitim alır. Dolayısıyla, Ahmet Mithat Efendi’nin romanlarında yoksulluk, acıma duygusu uyandıracak denli güçlü bir sosyal durum olmaktan uzak bir görünüm sergilemektedir. Bu bakımından, Şerif Mardin’in Ahmet Mithat’ın eserlerinde, “[içinden] çıktığı küçük esnaf çevresinin etkisiyle ‘küçük adam’ın dertlerini ortaya döken bir tarafı” (Mardin, 1990, s. 74) olduğu fikri de tartışmaya açık olduğu söylenebilir. Ahmet Mithat’ın eserleri, ansiklopedik bilgi bakımından onca zenginliğine rağmen şehir hayatının kenar mahallerine dair manzaralar ve bilgiler bakımından oldukça yetersizdir. Örneğin Hüseyin Rahmi’de bir bakkal dükkânın tasvirine yakın bir tasviri Ahmet Mithat romanında bulmak oldukça güçtür: “Bakkal, tavandan hevenk hevenk sarkan hasır çalı süpürgeleri, varakları sinek tersiyle kararmış güllaçlar, sucuklar, çamaşır ipi turaları, tahta fırçaları, o mahallece vüs’at-i sermayesine delalet eden bu muallakat-i ticariyesi altına oturmuş yağlı bir tahta masa üzerine mevzu defter-i kebirini karıştırıyor[...].” (Gürpınar, 2015, s. 178). Aynı şekilde, *İffet* (2018) romanında İffet’in evine ulaşmak için “hâl-i hayatlarında mükemmel bir iskelet dersi göstermeye yarayacak kadar zayıf ve dermande olan” (s. 50) hayvanların çektiği köhne arabalarla gidilen kenar semtleri de Hâce-i Evvel’in romanlarında bulmak zordur. İffet’in annesini tedavi etmeye giden doktorun ve arkadaşının bu yolculukları, aynı zamanda İstanbul’da fakirliğin canlı anlatımlarını da verir. “Köşesinde camları sararmış harap bir kahve bulunan” sokaklardan sapıp “çirkefler akıtılmış ve kümes

en güzel muamele eden yine Türklerdir.” (s. 133) cevabını verir. Kalyopi’nin bu yola düşmesine neden olan başlıca etken onun ailesi ve Rum toplumdur. Halit Ziya’nın *Sefile*’si bu politik tutumu tersine çevirir. “Açıkgası bu roman [Sefile], romantik özellikler taşıyan *Henüz On Yedi Yaşında* romanının bir antitezi ve dolayısıyla Ahmet Mithat’ın roman anlayışına verilmiş bir cevaptır” (Huyugüzel, 2015, s. 11)

⁷ Resmî Efendi’nin ağabeyinin, babasından kalan serveti bu şekilde tüketmesi, Ahmet Mithat’ın “defolu ideal tip” olarak tanımlayabileceğimiz kahramanlarından Resmî’nin daha sonra Madam Hamparson’a tutularak ideal çizgiden uzaklaşmasında bu tür bir genetik yatkınlık altyapısı oluşturmak istemesi ile de açıklanabilir.

kadar küçük, harap hanelerin önünde murdar entarili [birtakım etfal]’in önünden geçerler. “Bazı evlerin önünden geçerken hissolunan mayıs kokusu ve arada bir işitilen inek sedaları insana kendinin İstanbul’dan uzak bir köyde bulunduğunu” düşündürür. Bir yerden sonra ise İstanbul’un sokaklarını dolduran köpeklerden bile eser kalmaz.⁸ “İnsanların doyunca [doyacak kadar] ekmek bulamadıkları bu sokaklardan onlar da çekilmişlerdi[r]. (Gürpınar, 2018, 57–58). Tüm bu sefalet sahnelerinden sonra ulaştıkları evde ise İffet’in annesi, gördüğü yardım karşısında doktora ve arkadaşına şöyle der: “Her ikinizin tenezzülen teşrifinize teşekkür ederim. Fukaraya acıyanları Cenabıhak mükâfatsız bırakmaz. Sizi bana gönderen Allah elbette sizi maksudunuza eriştirir” (s. 64). Görüldüğü gibi, İffet’in annesi acıma duygusunu dinî bir referansla kullanıp onu “merhamet”e dönüştürür. Fakat bu dil, tıpkı *Sergüzeşt*’te olduğu gibi ikincil önemdeki karakterlere özgüdür. Anlatıcı veya anlatıcı rolünü üstlenen karakterlerin acıma uyandıran durumlar karşısında farklı bir tavır takındıkları görünür. İffet’in annesi tarafından fukaraya acıdığı için dua edilen anlatıcı, gördüğü yoksulluk manzaraları karşısında Tanrı’ya sığınmak veya ondan yardım istemek yerine beddua eder. “Rızkı verenin Allah olduğu” veya Allah’ın muhtaçları ödüllendireceğine vb. yönelik bir dini söylem yerine Tefvik Fikret’in “Ey her açılan rahnesi bir vak’a sayıklar / Viraneler, ey mekmen-i pür-hâb-ı eşirrâ” isyanını andıran bir sitemle İstanbul’a seslenir:

“İstanbul... Ey koca şehr-i İstanbul! Şu dört makhur talihi nerende saklıyorsun? Amik, muzlim kuyularında mı? Harap, garibane mezarlarında mı? Yoksa bî-vayegâna meva olan virane kulübelerinde mi? Yüz binlerce nüfusa mesken olan la-yuad hanelerinden bu mazlumlar için bir odacık bulunamadı mı? Gümrükler, hanlar, mağazalar, dükkânlar almayan bunca ithalat zahairinden bu dört açın nafakası neden istisna ediliyor?” (Gürpınar, 2018, s. 115).

Ahmet Mithat için ise sokak, ancak gündelik hayatın kurguya renk katacak bir ögesidir. Orada yaşanan acılar görmezden gelinir. Tanpınar, Ahmet Mithat’ın kurgusunun türlü helva sohbetinin tarifi, Edirne’de geçen bir vakanın hikâyesi, buradan hareketle şer’i mahkeme kayıtlarının önemi, Balat’taki içki faslının mukaddimesi, Yahudilerin zevkleri ve yaşam tarzları, bu vesileyle Yahudi kayıçının anlattığı fikra vb. şeklinde anekdotlar, fıkralar ve malumatlarla ilerleyen çizgisinden bahsettikten sonra, onun okur kitlesiyle arasındaki anlaşmayı şöyle açıklar: “O, bu kadar biçare şekilde canı sıkılan insanlara, daha doğrusu her ağzını açışta meselelerini yutmaya alışmış bu can sıkıntısının kendisine hitap ediyordu. Çünkü esnaf kahvesinde konuşma can alacak hiçbir noktaya basmayacaktır. İstrap, sefalet, insan talihinin acı tarafları ‘saye-i şahenede’ çoktan halledilmiştir” (Tanpınar, 2008, s. 416). Hâce-i Evvel, türlü sosyal meseleler etrafında gelişen romanlarında İstanbul’un yoksulluğuna değinmemiş, bu konuyu Hüseyin Rahmi’ye, ara nesil olarak tasnif edilen Mehmet Celal gibi yazarlara ve toplumdan uzak olmakla suçlanan Halit Ziya gibi Servet-i Fünun yazarlarına bırakmıştır. Diğer yandan, şehir mektupçusu Ahmet Rasim’in romanlarında toplum hayatından sunulan izlerin, gazete yazılarının aksine, çok da güçlü olmadığı görülür. Elbette, Ahmet Rasim’in romanlarında sosyo-ekonomik yansımalar ayrı bir çalışmayı hak etmektedir. Bununla birlikte, Ahmet Rasim romanlarında zorluk, hayat endişesi veya sefalet kavramlarının bağlamları Halit Ziya’nın “hakikiyyun” anlayışı ile uyuşmamaktadır. Ahmet Rasim’in *Meşakk-ı Hayat* başlıklı romanında “hayatın zorlukları”ndan kastı, kocasının çiçek bozuğu yüzüne tahammül edemeyen kadının evi terk ettikten sonra yaşadığı zorluklardır. *Mehalik-i Hayat*’ta “hayatın tehlikeli yerleri/işleri” ile ifade etmeye çalıştığı gerçek, bir zamanlar “hayat-ı sefilane”ye

⁸ Ekrem Işın’ın on dokuzuncu yüzyıl İstanbul sokaklarında köpekler üzerinden yaptığı tespitler (“Dört Ayaklı Belediye ya da İstanbul Köpekleri”) göz önüne alındığında “köpeklerin bile olmadığı İstanbul sokakları”nın “merhamet”ten ne denli soyutlandığı daha görünür hale gelir. Köpekler, “[...] Müslüman dünyasında kurumlaşmış merhamet duygusu tarafından güvence altına alınmıştı. Her ne kadar ulema sınıfı, köpeği, mekruh bir hayvan saymış ve evde beslenmesini şiddetle yasaklamışsa da dinsel inancın sokağa çıkmış biçimi olan hurafe kültürü, merhamet duygusunun kapsamını yasak sınırının ötesine doğru genişletebilmişti.” Yabancı gezginlerin hayretle kaydettikleri köpeklere gösterilen yakın ilgi, bu kurumlaşmış duygunun koruyucu kanatları altında gelişerek, mahalle aralarında küçük barınakların ve çeşmeden su içebilmeleri için özel yalıkların yapılmasına yol açtı.” Bk. (Işın, 2014, s. 221).

bulaşmış bir kadının ve kıskançlık krizine tutulmuş kocasının, başka bir kadının fesadına uğramasıdır. *Endişe-i Hayat*'taki endişe, karısını kıskanıp bir adamı öldüren adamın karısından mektup alamayan adamın, kocası hapisaneyken “hamisiz kalan bir kadının mutlaka sefil olacağını”n (Ahmet Rasim, 2019, s. 314) somut bir örneğini teşkil eden bir kadının ve o kadına hamilik eden gencin endişeleridir. Dilenci karakterler bile İstanbul’da yaşamının ekonomik olarak ne kadar zor olduğu fikrine değil, kaderin bir cilvesine işaret eden didaktik ve ahkaki bir fikre hizmet eder. Bu romanlarda toplumda özellikle kadınların yaşadıkları zorlukların sıkça vurgulandığı ve bir cezaya müstahak karakterlerin sefaletleri anlatılsa da, sıradan insanın geçim derdine veya yoksulluk problemine güçlü bir şekilde değinilmediği görülür.

SERVET-İ FÜNUN: YOKSULLUKTAN SEFALETE

Agâh Sırrı, *Edebiyat Tarihi Dersleri*'nde (1938) Halit Ziya'nın hikâyelerini küçük birer romana benzeterek şu yargıda bulunur: “Bu hikâyeler, keskin bir zekânın hemen bir adese kudretiyle yakalayıp çok defa merhametsizce tespit ettiği reel vakaları değil, belki insanda acıma hissini uyandıran hazin mevzuları taşır.” (aktaran Aslan, 2019, s. 24). Gerçekten de, Halit Ziya'nın hikâyeleri, Aslan'ın da belirttiği üzere⁹; yoksul, sakat, umutsuz ve çaresiz insanları konu edinir. Yaşlı bir kadın çocuğunun ihtiyacı olan ilacı almak için eczaneye gider, fakat elindeki tek para olan kâğıt banknot yırtıktır (“Bir Hazin Hatıra”). Hikâye, bu yokluk ve insanın bu yokluk karşısındaki ezilmişliği üzerine kuruludur. Ahmet Mithat'ın hiçbir zaman bu denli dramatize etmeyeceği türden kurguları barındıran hikâyelerin yanı sıra, Halit Ziya'nın romanları da acıma ve merhamet hisleri bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. Diğer taraftan, Halit Ziya'nın sosyal hayata verdiği önemi Mehmet Rauf'ta bulmak güçtür. Rahim Tarım (2000), Mehmet Rauf'un kaleme aldığı hikâyelerin 143 hikâyenin konularına göre tasnifini yaparken sadece “Buhran”, “Ayşe Kadın”, “Girdap” hikâyelerinin bu konuyu işlediğini belirtir (s. 136). Bu çalışmada ise, bu iki yazarın on dokuzuncu yüzyılda yayımladıkları romanlarına odaklanılacak ve acıma duygusu uyandıran yoksulluğun kapsamları, bu duygunun ne ölçüde merhamete dönüştüğü ve epistemolojik niteliği üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Halit Ziya'nın ilk romanı *Sefile*¹⁰ şu cümlelerle açılır: “Düşündü, tereddüt etti... Mahzunane gözlerini indirerek zayıf vücudunu nim setr eden paçavraları, çamurlar içinde mülevves olan ayaklarını süzdü” (2015, s. 15). Bu cümlelerin öznesi sokaklarda dilencilik etmek zorunda kalan Mazlume'dir. Henüz bir yaşında babasını kaybeden Mazlume'nin hatırlayabildiği parçalı hatıralarından her biri, bir sefalet dekorunun başka bir parçasını oluşturur: Evleri küçük ve basıktır, öyle ki yağmurlu havalarda odaları karanlığa bürünür. Dahası, annesi hastadır. Mazlume, annesinin derin iniltileri ve acı feryatlarıyla büyür ve sonunda bir gece annesinin ölümüne de şahit olur. Yine de Mazlume, tümüyle yalnız değildir. “Merhameti ifrat derecesinde bir kadıncağız olan” (s. 28) ve bu özelliği isim sembolizasyonu ile da vurgulanan Rahime Hanım, Mazlume'yi evine alır ve onu en azından ekonomik zorluktan uzak tutar. Bu açıdan, sefalet karşısında “merhamet”in hiç vakit kaybetmeden devreye girdiği görülür. Fakat bu küçük ölçekli merhametin süresi de kısadır. Mazlume on iki on üç yaşına geldiğinde Rahime Hanım ölür. Anlatıcı bu ölümü şu cümleyle açıklar: “Lakin kader, Rahime Hanım gibi biçare kıza validesizliğini, pedersizliğini unutturacak derecelerde ibzal-i şefkat eden bir hamiyi de çok gördü” (s. 29). Böylece, Mazlume'yi başka bir kötülükle karşı karşıya bırakan gücün kader olduğu vurgulanır. Mazlume'nin yaşadığı zorluklarda hiçbir hatası yahut payı yoktur ve onu bu hale sokan güç “doğüstü”dür. Bu anlamda Mazlume, merhameti sonuna kadar hak eder. Fakat toplum da kaderle iş

⁹ “Halit Ziya'nın hikâyelerinde merhamet duygusu da üzerinde en çok durulan tema ve konulardan birisidir. Hikâyelerinde merhamete konu olan kişiler genellikle zayıflar ve çocuklardır. Bu hikâyelerinde yoksul, sakat, umutsuz, çaresiz insanları anlatır.” (Aslan, 2019, s. 276).

¹⁰ “*Nemide*, Halit Ziya Uşaklıgil'in tefrika halinde kalan *Sefile*'sinden sonra yazdığı ikinci romanı olmasına karşılık, kitap olarak basılan ilk romanıdır” (Sağiroğlu, 2005, s. 5).

birliği içindedir. O güne dek yalnız yaşayan Rahime Hanım'ın mirasçıları birdenbire ortaya çıkarlar ve Mazlume evsiz kalır. “Müracaat edecek hiçbir ev, merhametinden emin olacak hiçbir kimse tanımıyordu” (s. 30). Böylece Ahmet Mithat'ta hiçbir zaman göremediğimiz, yersiz yurtsuz kalan kız çocuğunu Halit Ziya'nın ilk romanında ortaya çıkarır. Sosyal dayanışma, sadece kısa süreli ve güçsüz tek bir halka olarak belirebilmiş, kötülükler kader tarafından yağdırılmış ve insanlar on üç yaşındaki bir çocuğun sokaklara atılmasına sebep olmuştur. Mazlume için “merhametinden emin olabileceği” tek bir insan bile yoktur. Çaresizlikle bir komşusunun kapısını çalan Mazlume, burada ancak on beş gün misafir kalır ve hiçbir komşu onu evine almak istemez. Böylece sosyal dayanışmanın hiç var olmadığı bir toplum portresi çizilir. On beşinci geceyi Beyazıt Camisi'nin avlusunda geçirmek zorunda kalan Mazlume'nin başına gelenleri hak etmeyişi, birilerinin ona acıma/merhamet duymasına ne denli muhtaç olduğu ve toplumdaki dışlanmışlığı birkaç kez vurgulanır. “On üç yaşındaki bir çocuğa pedersizlik, validesizlik gibi azim bir bedbahtlık kâfi değil mi ki Mazlume'yi himaye edecek bir sahib-i merhamet bulunmuyor” (s. 31). Cami avlusunda uzun bir gece geçiren Mazlume'ye hiçbir el uzanmamıştır. Hatta Mazlume, on gün boyunca cami avlusunda bir hasırın üzerinde yatmış olmasına rağmen “müshfik, merhametli bir çehre” görememiştir. Ahmet Mithat'ın, merhameti dinî literatüre dayandırdığı ender sahnelerden biri olsa da, *Dürdane Hanım* romanında, Sohbet Bey'in neden camide olduğunu açıkladığı sözleri hatırlatmak yerinde olacaktır. Yaşam tarzı itibarıyla camide olduğuna şaşırılan Sohbet Bey, “Orası Cenab-ı Allah'ın merhamet hanesidir. O haneye merhamete en ziyade ihtiyacı olanlar başvurur ve vurmaldır” (Ahmet Mithat, 2017a, s. 146) der. Ne var ki bu durum *Sefile*'de geçerli değildir. *Sefile*'de anlatıcı, Mazlume'ye sadece bir kez yardım edildiğini bildirir: Mazlume ne yapacağını bilemez bir halde, caminin dışına çıkıp Mercan Yokuşu'nda bir fırının önünde açlık çekerken eline ekmek almaya yetecek kadar para tutuşturulur. Ona uzanan ikinci el ise Mihriban Hanım'ın eli olur, fakat bu el onu yoksulluktan sefaletle götürecektir. “Mazlume'nin sabır ve metaneti son dereceye varmıştı ki Mihriban Hanım'a müsadif oldu. Hanım ettiği teklif kızacağız tarafından pek mütehalikane, pek mesrurane kabul olunmalıydı. Fakat Mazlume sefaletten müthiş bir felaketin kendisine muntazır olduğunu cezmediyordu.” (s. 33) Bu nedenle, Halit Ziya'da acıma duyulan karakterlerin maceraları, Ahmet Mithat'ta olduğu gibi hafif bir yoksulluktan refaha doğru değil, sert şartlardan daha sert şartlara, başka bir ifadeyle yoksulluktan sefaletle doğru bir ilerler.

Bu ilerleyişte dikkati çeken bir diğer husus, “merhamet” uyandıran durumların “acıma” ile karşılaşmasıdır. Aristo'nun acıma uyandıran üç şartından en az ikisini sağlayan karakterler (kötülüğü hak etmeme, kötülüğün ciddiyeti, başkalarının da başına gelebileceği) hiçbir dinî referansla yardım görmezler. Her ne kadar anlatıcı “bir merhamet eli” için çağrıda bulunsun da, bu çağrı karşılıksız kalır. Mazlume, cami avlusunda on gün on gece geçirmesine rağmen, onun haline acıyan bulunmaz. Ekmek parası caminin dışında verilir ve onu kötü yola sürükleyecek olan Mihriban Hanım, onu caminin önünden alır. Bu durum, Mazlume'nin, müşkül durumdaki bir çocuğa Allah rızası için iyilik yapılmayan bir toplumda yaşadığı izlenimini uyandırır. Mazlume, ona merhamet edildiği duygusunu yaşamaya fırsat bulamadan, onu felaketlere daha da çekecek olan İkbâl Hanım'a merhamet duyar. “Genç kız anlayamıyordu, fakat İkbâl Hanım'a kalbinde bir eser-i merhamet hissediyordu” (s. 35). Böylece, - Mehmet Celal'de de görülen- “cemiyet-i beşeriye”nin insanı felaketten kurtaran değil, felakete sürükleyen niteliğinin yansıması Halit Ziya'nın henüz ilk romanında görülür. Kuşkusuz, Halit Ziya'nın, romanını daha “acıklı” hale getirmeyi tercih ettiği ve bu nedenle kurguyu dramatize etmek adına acıma duygusunu dinden uzak tutmak için özel bir çaba sarf ettiği de düşünülebilir. Fakat bu iddiaya karşılık olarak öncelikle, Halit Ziya'nın *Sefile*'nin yayıma “şerait-i İslamiyeye mugayir”liğinden dolayı uygun bulunmamasına dair söylediklerine dikkat etmek gerekir.

“Şerait-i İslamiyeye mugayir görünen, romanın başlıca kahramanı Mazlume ismindeki Türk kızının fuhşun çamurlarına düşmüş olmasıydı. Encümen azası mezarlarından başlarını kaldırıp da bugünün haline bir baksınlar. Hatta o gün İstanbul'un bütün tenha sokakları o zavallılarla dolu idi” (aktaran Sağıroğlu, 2005, s. 11).

Halit Ziya'nın, bu çalışmanın süre kapsamı içine giren romanları arasında, yoksulluğun bir acıma kaynağı olarak en belirgin görüldüğü ikinci romanı *Ferdi ve Şürekası*'dır. Bu roman, çalışan haklarına dair önemli veriler barındırması yanında, sınıf çatışmasını ve yaşamda kalma mücadelesini merkeze alan bir yapıdadır. Roman, başkarakteri İsmail Tayfur'un babası Abdulgafur'un -arkadaşı Hasan Tahsin'in anlatılan- hikâyesiyle açılır. Hasan Tahsin, "ismini ne vakit ansam kalbimde bir damarın sızladığını hissederim" dediği Abdulgafur'un, bir başkasının sermayesinin artması uğrunda harcadığı ömrüne acımaktadır. "Abdulgafur, benden on iki gün evvel alınmıştı... Ona da dört lira veriyorlardı." (Ziya, 2006., s. 20) Zamanla işverenin sermayesi gerçekten de çoğalır, fakat Abdulgafur hiçbir sosyal haktan yararlanamadan hayatını kaybeder. "[B]u servet, bir ejder-i müthiş gibi şiştikçe şişti. Biz kurudukça kuruduk, bir gün Abdulgafur, ciğerlerinin kanını defterinin üzerine kusarak hayatını sarf ettiği rakamların içine ruhunu da boğup gitti" (s. 21). Görüldüğü gibi, yoksulluk çeken bir karakterin, çalışarak bu yoksulluktan kurtulma gibi bir şansı yoktur. Dahası, oğlu İsmail Tayfur da onunla aynı kaderi paylaşacaktır. Babası ölünce, onu okutma imkânından yoksun bir toplumda yaşayan genç olarak, babasının izini takip etmek zorunda kalır. Babasının eski iş yerine gittiği zaman kapıda duraklar, fakat Hasan Tahsin Efendi, "otuz senelik arkadaşının yetimini gördüğü vakit kalbinin en saf, en ulvi bir noktadan kopan bir hiss-i azim-i merhametle onun elinden tut[ar]" ve Ferdi Efendi'ye, babasının hak ettiği ödülü, oğulunu işe alarak vermesi gerektiğini söyler. Bu ödül, oğlunun da babası gibi, merhamet uyandıran bir yaşam sürmesine sebep olacak koşullardır.

Mai ve Siyah romanı ise (Uşaklıgil, 2015b) Ahmet Cemil ve Hüseyin Nazmi arasındaki sınıf/ekonomik güç farkı merkezinde gelişen olayların periferisinde yine kenar mahallelere uğrar. Babasının ölümüyle annesinin ve kız kardeşinin sorumlulukları omuzlarına binen Ahmet Cemil'in ızdırabı ve çalışma gayreti Ahmet Mithat'taki Resmî Bey'in ve Rakım Efendi'ninkilerden çok daha sahicidir. Ahmet Cemil, "Duyduğu nefretle beraber ona acımdan nefsinin alıkoymadığı" meslektaş Raci'ye kinini unutup ona yardım eder. Raci'nin hastaneye yatırılması sırasında hastane manzaraları, İstanbul'un "beşer hayatının mücessem bir sefalet muhassalası" olan fakir mahallelerinden geçişi sırasında gördükleri ve Raci'nin karısının sefaleti, kaçmak istediği gerçekliğin acı görünüşleridir. Ahmet Cemil, böyle anlarda hasetinden dolayı utancını hisseder ve anlatıcı bu ruh halini şu sözlerle aktarır: "Bir el çelikten tırnaklarıyla kalbini sıkıyor, bir ses: 'Bak bir de bu hayata; bu sefalet sahnesine bak' diyordu" (s. 354).

SONUÇ

Roman türü ile birlikte Türk edebiyatının sokağa indiği, romanın toplumsal meselelerle ilgilendiği ve hatta onu yönlendirmeye çalışan bir mecra olduğu açıktır. Ne var ki yoksulluk –özellikle Ahmet Mithat'ta- başlı başına yazmaya değer bir konu olarak görülmemiş ve bir başka konuya açılmak için bir vasıta olmaktan öteye gidememiştir. Ahmet Mithat'ta asıl ilgi çekici olan, girişimcilik faaliyetleriyle Müslüman-Türk bir burjuva sınıfının oluşmasıdır. Bu açıdan yoksulluk acıma uyandıran bir konu olmaktan uzaklaşmış ve bu özelliğini ancak Hüseyin Rahmi ile ve -daha belirgin bir şekilde- Halit Ziya ile kazanmıştır. Bu anlamda, roman türünün imkânları sayesinde sokağa inen Tanzimat romanının sosyo-ekonomik koşullara dair bir acıma duygusu beslediğine dair örneklerin azlığı dikkat çekicidir. Toplumsal meselelerden uzak olarak kabul edilmesine rağmen Halit Ziya'nın daha ilk romanlarından itibaren parasızlık ve kimsesizlik nedeniyle "kötü yol"a düşen karakterlere rastlanır. Özellikle *Sefile*, yoksullukla birlikte toplumsal dayanışmanın olmadığı bir "cemiyet-i beşeriye" içinde yaşamak zorunda kalan bir genç kızın düştüğü durumları realist sayılabilecek tablolarla okura sunar. Bu iki örnek, acıma duygusu perspektifinden bakıldığında Ahmet Mithat ve Halit Ziya arasındaki politik tavır farkını da somutlaştırır. Ahmet Mithat'ın acıma uyandıran yoksulluğu -tam da herhangi iktidarın isteyeceği şekilde- topluma açmama veya onu görünür kılmama çabasına karşılık, Halit Ziya toplumsal bir sorunu eserlerine realist bir tavırla taşımıştır. Tüm bunlardan sonra edebî eserde "acıma"nın estetik bir duygu halinden fazlası olduğu ve hele hele yoksulluk bağlamında politik bir veçheye de sahip olduğu

sonucu çıkmaktadır.

Bu çalışmanın ilgilendiği diğer bir sonuç yoksulluk karşısında uyanan duygunun merhamet mi yoksa acıma olarak mı adlandırılması gerektiğine yönelik bulgular temelinde yükselir. Merhamet duygusu kaynağını dinî referanslardan alır ve bu duygunun bir eylemle tamamlanması gerekir. Diğer yandan acıma duygusu, bu duygunun daha seküler ve hümanist saiklere sahip hali olarak tanımlanabilir. Bu bakımdan, bu çalışmada ayrıntılı bir şekilde gösterilmeye çalışıldığı üzere, Batı literatüründe de acıma ve merhamet duygularının tarihsel izlerini sürebilmek mümkündür. On dokuzuncu yüzyıl Türk romanı odağında ise, Tanpınar'ın *Mihnetkeşan*'ındaki acıma duygusunu "Acıma hissi, kökünü dinden alan bir ahlakın ötesine geçer" (s. 266) şeklinde tanımlaması ve Kaplan'ın acıma hissini Batı'dan ithal edildiğine dair tespitlerini bu bilgilerin ışığında okumak gerekir. İslam epistemolojinde önemli bir yeri olan merhametin varlığını inkâr etmeksizin Batı'dan ithal edilen bir tür olan romanda, bu nedenle, bir duygunun ithal edildiğini, bu iki duygu arasındaki varoluşsal farkı gözeterek yerli yerine koymak büyük önem taşımaktadır. Türk romanının ilk durumlarında "Allah rızası" gözetilerek uyanan bir acıma duygusundan daha ziyade, kaynağını Aydınlanma değerlerinden alan bir duygunun uyandığı görülür. Özellikle Halit Ziya'nın *Sefile* romanında Mazlume'nin cami avlusunda günlerce aç kalması, ona uzanan tek yardımın caminin dışındayken gelmesi ve Mazlume'nin kötü yola düşmesi, Mazlume'ye karşı alımlayıcı düzeyde uyanan duygunun merhametten daha çok acıma olarak nitelendirilmesi gerektiği sonucunu doğurur. Elbette on dokuzuncu yüzyıl Türk romanında yoksulluk sahneleri bu çalışmada adları anılan başka romanlarla zenginleştirilebilir. Ne var ki bu sahnelerin acıma veya merhamet başlıklarından hangisi altına yerleştirilmesine dair bir şablonun oluşması, bu çalışmanın en önemli sonuçlarından birisidir. Yoksulluğun uyandırdığı duyguya dair yapılacak bu türden bir tasnif, sadece romanların anlaşılması için değil, on dokuzuncu yüzyıl roman yazarlarının yenilik ve gelenek arasındaki ikilemelerinin somutlaştırılması, bir duyguya dair saiklerinin değişip değişmediğinin izlenmesi için de yararlı bir enstrüman olacaktır.

KAYNAKLAR

- Ahmed Midhat. (2011). *Ahmet Metin ve Şirzad*. (S. Ayhan ve L. A. Çanaklı, Haz.). Bursa: Dörtrenk.
- Ahmed, S. (2015). *Duyguların Kültürel Politikası*. (S. Komut, Çev.). İstanbul: Sel.
- Ahmet Mithat. (2000a). *Hayret/Bahtiyarlık*. (N. Sağlam, Haz.). Ankara: TDK.
- Ahmet Mithat. (2000b). *Felâhî Bey ile Rakım Efendi*. (K. Yetiş, F. Andı ve N. Birinci, Haz.). Ankara: TDK.
- Ahmet Mithat. (2001). Firkat. F. Gökçek (Haz.), *Letâif-i Rivâyat* içinde . İstanbul: Çağrı.
- Ahmet Mithat. (2017a). *Dürdane Hanım*. (M. F. Andı, Haz.). Ankara.
- Ahmet Mithat. (2017b). *Paris'te Bir Türk*. (E. Ülgen, Haz.). Ankara: TDK.
- Ahmet Mithat. (2017c). *Henüz 17 Yaşında*. (N. Sağlam, Haz.). Ankara: TDK.
- Ahmet Rasim. (2019). Endişe-i Hayat. Ö. İldeş (Haz.), *Hikâye ve Romanları-II* içinde . Ankara: Kurgan.
- Ardıç, B. (2002). *Hadislerde Merhamet Kavramı*. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Arendt, H. (2017). *Devrim Üzerine*. (O. E. Kara, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Aristoteles. (2000). *Retorik*. (M. H. Doğan, Çev.). İstanbul: YKY.
- Aslan, H. (2019). *Halit Ziya Hikâyesine Tematik Bir Bakış*. İstanbul: Kurgan.
- Çağın, Ş. (2016). Halit Ziya Uşaklıgil'in Eserlerinde Esaret. *Yeni Türk Edebiyatı*, (14), 25–42.
- Çağrı, M. (2004). Merhamet. *İslam Ansiklopedisi*. TDV. <https://islamansiklopedisi.org.tr/merhamet> adresinden erişildi.
- Çıkla, S. (2004). *Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünun*. Ankara: Akçağ.

- Fındıkoğlu, Z. F. (1999). Tanzimat'ta İçtimai Hayat. *Tanzimat* içinde (ss. 619–659). Ankara: MEB.
- Gürpınar, H. R. (2015). *Tesadüf*. (C. Yalvarı, Haz.). İstanbul: Papersense.
- Gürpınar, H. R. (2018). *İffet*. (E. Tombul, Haz.). İstanbul: Dergâh.
- Huyugüzel, Ö. F. (2015). Sefile Romanına Dair. Ö. F. Huyugüzel (Haz.), *Sefile* içinde . İstanbul: Özgür.
- Işın, E. (1985). Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim.
- Işın, E. (2014). Dört Ayaklı Belediye ya da İstanbul Köpekleri. *İstanbul'da Gündelik Hayat* içinde . İstanbul: YKY.
- Kalın, Y. (2016). İletişim Teknolojileri ve Dünya Görüşleri/Değer Yapıları. *Değerler Bilançosu: Beyaz Kitap* içinde . Konya: Çizgi.
- Kaplan, M. (2000). *Hikâye Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh.
- Kaplan, Y. İ. (2018). Asır Sonu Edebiyatında Yoksulluğun İzlerini Aramak. 11 Mayıs 2019 tarihinde <https://t24.com.tr/k24/yazi/serveti-funun-ve-yoksulluk,1850> adresinden erişildi.
- Kaymaz, K. (2008). *İlk Türk Kadın Yazarlarından Emine Semiye Hanım, Hayatı Ve Eserleri*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Kılınçoğlu, D. T. (2017). İktisadi Düşünce Kaynağı Olarak Edebiyat. *İktisat ve Diğer Bilimler* içinde (ss. 231–266). İstanbul: İletişim.
- Konstan, D. (2001). *Pity Transformed*. London: Duckworth.
- Lee, V. ve Anstruther-Thomson, C. (1912). *Beauty & Ugliness and Other Studies in Psychological Aesthetics*. London: John Lane.
- Mardin, Ş. (1990). Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1938-1918). *Makaleler 2: Siyasal ve Sosyal Bilimler* içinde . İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (1991). Tanzimat ve Aydınlar. *Türkiye'de Din ve Siyaset* içinde . İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2013). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim.
- McLuhhan, M. (2014). *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*. (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: YKY.
- Mehmed Celal. (2001). *Bir Kadının Hayatı*. (A. Özalp, Haz.). İstanbul: Anka.
- Mermutlu, B. (2004). *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi*. İstanbul: Kaknüs.
- Mithat, A. (2018). *Taaffüf*. (A. Ş. Çoruk, Haz.). Ankara: TDK.
- Nussbaum, C. M. (2001). *Upheavals of Thought: The Intelligence of the Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orhan, O. (2017). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh.
- Parla, J. (2003). *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim.
- Ratcliffe, S. (2008). *On Sympathy*. Oxford: Clarendon Press.
- Sağiroğlu, B. (2005). Nemide'ye Dair. B. Sağiroğlu (Haz.), *Nemide* içinde . İstanbul: Özgür.
- Sarıdoğan, K. (2014). *Dağarcık Dergisinin Çeviri Yazısı, Sistematik İndeksi ve Tahlili*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezai, S. P. (2017). *Sergüzeşt*. (Y. Çavdar, Haz.). Konya: Palet.
- Sırrı, A. (1938). *Edebiyat Tarihi Dersleri*. İstanbul: Kanaat.
- Spelman, E. V. (1997). *Fruits of Sorrow: Framing Our Attention to Suffering*. Boston: Beacon Press.
- Sznaider, N. (1998). The Sociology of Compassion : *Cultural Values*, 2(1), 117–139.
- Tahir, M. (2019). *Netice-i Sa'y ve Kayınvalide*. (Ç. Günay-Erkol, Haz.). Konya: Palet.
- Tanpınar, A. H. (2008). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: YKY.
- Tarım, R. (2000). *Mehmet Rauf'un Hayatı ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Akçağ.

- Todorov, T. (2019). *Aydınlanma Zihniyeti*. (A. N. Bingöl, Çev.). İstanbul: BGST.
- Uşaklıgil, H. Z. (2006). *Ferdi ve Şürekası*. (S. Öz, Haz.). İstanbul: Özgür.
- Uşaklıgil, H. Z. (2015a). *Sefile*. (Ö. F. Huyugüzel, Haz.). İstanbul: Özgür.
- Uşaklıgil, H. Z. (2015b). *Mai ve Siyah*. (E. Doğan, Haz.). İstanbul: Özgür.

EXTENDED ABSTRACT

Turkish literary critic and academic Jale Parla states that defining the Tanzimat culture as a “dilemmatic culture” has become a *cliché*. According to Parla (2003), “Until Beşir Fuad, it cannot be said that the Tanzimat writers were seriously affected by this kind of dilemma, and that they went back and forth between the poles of the dilemma” (p. 11). Parla explains why Orhan Okay's definition of “*mülemma*”¹¹ is more appropriate for the dilemma of East and West in the Tanzimat by quoting: “One of the characteristics of the Tanzimat period is the mixing of the cultures, customs and traditions of Eastern and Western civilizations. Rather than a synthesis, it would be more appropriate to define it as a *mülemma*” (Orhan, 2017, p. 343). However, that the new genres that came after the classical Turkish poetry [*divan*], express not only an aesthetic preference but also an epistemological break and I argue that in the first literary works of the Turkish novel, the affect or emotion of pity cannot be explained by the “will of Allah” [*Allah rızası*]; but with the values of Enlightenment. This fact embodies the epistemological break mentioned above.

In this sense, as the Ottoman intellectual life became westernised, it is worth examining whether the “compassion” transformed into “pity”. Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* [History of the 19th Century Turkish Literature] (Tanpınar, 2008), shows the emergence of a new morality by giving an example of Ahmet Mithat's *Mihnetkeşan* novella in *Letaif-i Rivayat*. According to Tanpınar, in *Mihnetkeşan*, Ahmet Mithat approaches the sex worker with a feeling of pity instead of judging them following the customs of his time, and thus “[t]he pity goes beyond a morality rooted in religion” (p. 266). Moreover, Mehmet Kaplan, argues that feeling of pity was imported from the West for the first time in the short story of Samipaşazade Sezai titled “Pandomima”: “The human interest and pity felt towards an ordinary person also came to Turkish literature from the West” (Kaplan, 2000, pp. 24–25). Based on the two quotations above, it is possible to say that a new emotion of pity has begun to appear in Turkish literature along with the new genres, however, focusing on the ontological difference between the feelings of pity and compassion would make the above judgments more comprehensible.

The difference between the words pity and compassion in terms of origin is also reflected in the semantic depths of these concepts. Spelman (1997) distinguishes compassion as suffering “with others” and pity as suffering “for others”. Hannah Arendt also touches on the ontological difference between pity and compassion in her book *On Revolution* (Arendt, 2017), in which she discusses the pioneering values of the idea of revolution through the American and French Revolutions. Arendt agrees that pity is a pure emotion/affection, and compassion is another emotion that necessitates action under the influence of this affect. “[C]ompassion is one of the passions, and pity is a sentiment.” (p. 115).

In addition, there is a feeling of pity in classical Turkish poetry. The lover, who degrades himself in the lowest position in the face of his beloved such as a servant, a dead man, or a dog lying on the threshold of his beloved, feels self-pity on the one hand and begs for mercy on the other. However, the lover's pity for himself due to the role he has voluntarily assigned to himself can also be considered as a kind of masochism.

Poverty is one of the most important sources that arouse pity along with slavery of women [*esaret*] in 19th century Turkish novels. However, Ahmet Mithat, who is the most important author of this period in terms of both the effect and the number of works, focuses on the middle class, not the poverty of poor people but the adventure of enrichment of the middle class. In Ahmet Mithat's fiction, the misery caused by poverty is mostly seen in his novels which take place in Europe or Ottoman lands among its non-Muslim community. Abundant material on pity-arousing poverty is generally found in Hüseyin Rahmi, in the novels of Mehmed Celal, who is very popular at his time but neglected today, and in the works of Halit Ziya, who is accused of being socially isolated. For example, the homeless Turkish girl we never saw in the fiction of Ahmet Mithat, appears in Halit Ziya's *Sefile* [*The Miserable Girl*] for the first time. For Mazlume, there is not a single person she can be sure of his “compassion”. Mazlume, who knocked on the door of a neighbour in desperation, stays here for only fifteen days but afterwards no other neighbour wants to take her into her home. “Isn't it enough for a thirteen-year-old child to suffer such misfortune as not having a father or a mother?” (p. 31). Moreover, no hand reached Mazlume, who spent a long night in the courtyard of the mosque after her two weeks of accommodation. Even though Mazlume had slept on a mat in the courtyard of the mosque for ten days, she could not see a “benevolent, merciful face”. These poverty and economic problems which arouse pity are at the center of Halit Ziya's other novels (*Ferdi ve*

¹¹ 1. It refers to a mixed situation. “(A poem) composed half in one language and half in another. 2. party-gilt, party-coloured (Redhouse, 1978, p. 948).

Şürekasi, Mai ve Siyah) and his short stories as well.

Another point that draws the attention to this pattern is that situations that arouse “compassion” correspond with “pity”. Characters who fit for at least two of Aristotle’s three conditions for feeling pity which explained in *Rhetorics* (Aristoteles, 2000, p. 116) -not deserving evil, the seriousness of evil, a misery that can happen to others- are not supported by any religious references. The feeling of compassion takes its source from religious references and this feeling must be complemented by an action. On the other hand, the feeling of pity can be defined as the more secular and humanist motives of compassion. In this respect, it is possible to trace the historical background of pity and compassion in Western literature, as it is shown in detail in this study. In the focus of the 19th century Turkish novel, Kaplan's abovementioned argument that the pity was imported from the West should be read regarding Tanpınar’s claims on the pity which “goes beyond a morality rooted in religion” (p. 266). Without denying the existence and repeated emphasis on compassion and social solidarity in the religion of Islam, it is of great importance to put emotion in 19th century Turkish novel in its place by considering the existential difference between pity and compassion. In the first literary works of the Turkish novel, it is seen that the emotion or affect of pity takes its source from the values of Enlightenment rather than a compassion motivated by religious motivations.

Yeni Çağın Hammaddesi Veri Madenciliğinin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi

Emine ERDAL

Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji
Anabilim Dalı, Konya, Türkiye, Eminerdll8@gmail.com

Türkan PAPUŞCUOĞLU

Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji
Anabilim Dalı, Konya, Türkiye, papuscuogluturkan@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 16.03.2021

Kabul: 30.06.2021

Yayın: 30.06.2021

Anahtar Kelimeler:

Büyük veri,
panoptikon,
simülasyon, veri, veri
güvenliği, veri
madenciliği, toplum
5.0.

Gelişen teknolojilerle birlikte her geçen gün dijitalleşen hayatın temel unsurları da değişip dönüşmektedir. Bugünün şartları göz önünde bulundurulduğunda internet üzerindeki her bir hareketi ifade eden veri, merkezi bir konuma gelmekte ve bu doğrultuda önemi açığa çıkmaktadır. Bunun için artan verilerle birlikte büyük veri ortaya çıkarken, verilerin kullanılıp analiz edilmesiyle de veri madenciliği gelişmiş ve hemen her alanda kullanılmaya başlanmıştır. Veri madenciliğinin kullanımı her ne kadar teknoloji temelinde gerçekleşse de etkileri sosyolojik boyutlar içermekte ve meseleyi sosyolojik açıdan ele almayı da mümkün kılmaktadır. Bu açıdan makalede veri madenciliği nedir? Veri madenciliğinin toplumsal açıdan olumlu ve olumsuz tarafları nasıl değerlendirilebilir? Sosyolojik açıdan bu sürece nasıl yaklaşılmalıdır? Gibi soruların cevabı aranacaktır. Bu doğrultuda hem Michel Foucault hem de Jean Baudrillard'ın çalışmaları bize yol göstermekte, meseleyi farklı bir açıdan okuma imkânı sunmaktadır. Çünkü veri madenciliği sadece verilerin depolanmasını içermemekte bununla birlikte depolanan verilerin kullanım ve yönetimi üzerine birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Böylece okuyucuya veri madenciliği üzerine çift yönlü bir bakış gösterilirken olumlu-olumsuz çeşitli sonuçları da bir arada vermekteyiz. Bu noktada makalede güncel bir mesele yeni bir boyutta ele alarak tartışılmaktadır.

Sociological Evaluation of Data Mining as the Raw Material of New Age

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 16.03.2021

Accepted: 30.06.2021

Published: 30.06.2021

Keywords:

Big data, data, data
mining, data
security,
panopticon,
simulation, society
5.0.

With the developing technologies, the basic elements of life that are digitalized day by day are also changing and transforming. Considering today's conditions, data that expresses every movement on the internet comes to a central position and its importance in this direction becomes clear. For this, while big data emerged with increasing data, data mining was developed with the use and analysis of the data and started to be used in almost every field. Although the use of data mining is based on technology, its effects include sociological dimensions and make it possible to deal with the issue from a sociological perspective. In this respect what is the point of the data mining in this article? How can the positive and negative aspect of data mining be evaluated? How should this process be approached from a sociological perspective? Questions like these will be answered. In this direction, the works of both Michel Foucault and Jean Baudrillard guide us and offer the opportunity to read the issue from a different perspective. Because data mining does not only involve the storage of data, but also brings many problems on the use and management of the stored data. Thus, while showing the reader a two-sided view on data mining, we also present various positive and negative results together. At this point, a current issue is discussed in a new dimension in the article.

Atıf/Citation: Erdal E. Papuşcuoğlu T. (2021). Yeni Çağın Hammaddesi Veri Madenciliğinin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5(1), 66-75.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz dönem hızlı ve etkili değişimlere sahne olmaktadır. Bu değişim özellikle teknolojik alanlarda gelişmeye başlamıştır. Yapay zekâ, nesnelere interneti, robotlaşma, 3D yazıcılar, bulut teknoloji ve veri madenciliği gibi teknolojiler endüstriyel faaliyetlere yeni bir alan açmıştır. Endüstri 4.0 olarak adlandırılan bu süreç bunlar ve benzeri daha fazla teknolojiyi bünyesinde barındırmaktadır. Fakat yaşanan bu gelişmeler endüstriyel alanda yoğunlaşsa bile toplumsallıkla doğrudan bağlantılıdır ve onunla birlikte hareket etmektedir. Çünkü endüstri 4.0 yani dördüncü sanayi devrimi temelde bilgi iletişim teknolojileri ve siber fiziksel sistemlerden oluşmaktadır. Bilgi iletişim teknolojileri bu süreçte kullanıcı katılımı temelinde anlık, hızlı ve anlamlı bilgilerin toplanması ve analiz edilmesiyle oluşmaktadır. (Saraçel ve Aksoy, 2020: 28). Yani endüstri 4.0'ın en önemli ayağını toplumsal iletişim ve etkileşim oluşturmaktadır. Dolayısıyla bireyler bu devrime bilinçli ya da bilinçsiz direkt olarak katılmaktadır. Toplumsal hayatı bu sürece dâhil eden ise “veri”dir. Başka bir ifadeyle veri madenciliği bu sürecin hammaddesini oluşturmaktadır.

Toplumsal etkileşimle birlikte siber alandan elde edilen veriler siber fiziksel sistemler aracılığıyla fiziksel alana yani üretime entegre edilmektedir. Bu entegrasyonun amacı kişisel istekler ve tercihler göz önüne alınarak hızlı, etkin ve verimli üretim gerçekleştirmektir. Yani daha kişiselleştirilmiş ürünler üretilerek esnek bir üretim tarzı benimsenmektedir. (Saraçel ve Aksoy, 2020: 28-31). Bu süreç endüstri 3.0'da da ön plandadır. Yani endüstri 3.0 post-fordist üretim anlayışını benimsemiş ve kitlelere hitap eden tek tip üretim yapmaktan ziyade farklılıklar ön plana çıkmış, çeşitlilik artmış ve farklı kesimden bireyler için farklı ürünler üretilmiştir. Bu dönemdeki tartışmalarla kıyaslandığında endüstri 4.0'ın da benzer tartışmaları yaptığı görülecektir. Fakat endüstri 4.0'ın farkı bigdata adı verilen veri madenciliğinde yatmaktadır. Bu süreçte “an” ve “hız” kavramları ön plana çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle insanların siber alanlarda anlık olarak ürettiği veriler dikkate alınarak hızlıca üretime entegre edilmesi söz konusudur. Ayrıca bu süreç firmaların ayakta kalabilmeleri için hayati bir öneme sahiptir. Çünkü anlık ve hızlı veri sağlayabilen, bunları değerlendirebilen ve üretime dahil eden firma rekabet ve güç avantajına sahip olmaktadır.

Dolayısıyla burada dikkatleri üzerine çeken unsur veridir. sanay 4.0'ın işleyiş mantığı açısından bakıldığında veri, üreticiler için büyük öneme sahipken sosyal bilimler açısından oldukça tartışmalı bir konumdadır. Sosyolojik açıdan veri madenciliği Michel Foucault'un *panoptikon* kavramıyla veya Jean Baudrillard'ın *simülakrlar ve simülasyon* teorisiyle değerlendirilebilir. Bu alandaki tartışmalar ise genel olarak veri madenciliğinin denetim mekanizması haline gelmesi veya Baudrillard açısından insanların simülasyon içerisinde yaşaması şeklinde izah edilebilir. Fakat resme daha büyük bir açıdan baktığımızda endüstriyel alanda yeni bir devrim yaşanmakta, toplum 5.0 olarak adlandırılan yeni bir toplumsal döneme girilmekte, sosyal hayat hızla değişmekte ve toplumsal hayat baştan sona yeni kurullarla yeniden inşa edilmektedir. Dolayısıyla buradaki tartışmaları daha geniş bir objektiften değerlendirmek oldukça elzemdir. Veri madenciliği özelinde düşündüğümüzde insanların sürekli kayıt altına alınarak denetlenebileceği, kontrol edilebileceği açısından karamsar bir şekilde duruma yaklaşmak mümkündür. Fakat diğer taraftan veri madenciliği ile teknolojik gelişmelerin daha hızlandığını ve her açıdan değişim ve dönüşümün gerçekleşeceği yeni çağın en önemli unsuru olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu makalede veri madenciliği nedir? Veri madenciliğinin toplumsal açıdan olumlu ve olumsuz tarafları nasıl değerlendirilebilir? Sosyolojik açıdan bu sürece nasıl yaklaşılmalıdır? Gibi soruların cevabı aranacaktır. Aynı zamanda bu makalenin amacı veri madenciliğinin ve yeni gelişen teknolojilerin sosyolojik etkilerini incelemektir. Buna ek olarak hızlı gelişmelerin ve değişmelerin olduğu bu dönemde, teknolojik gelişmelerle sosyal hayat arasındaki farkı en aza indirmektir. Çünkü Durkheim'in de ifade ettiği gibi hızlı toplumsal değişimlerin yaşandığı dönemlerde anomi ortaya çıkabilir. Dolayısıyla toplumda anomi, bunalım veya kaos gibi durumlar gerçekleşmeden yeni dönemi tanımak, anlamak ve stratejiler üretmek toplum sağlığı için oldukça önemlidir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında veri ve veri madenciliğini sosyolojik açıdan ele almanın

önemi ortaya çıkmaktadır. Fakat konunun sosyolojik boyutunu anlamamızın da ancak teknoloji, bilişim ve mühendislik temelinden hareketle olacağı da açıktır. Bu doğrultuda veri, veri bilimi ve veri madenciliği konularında yazılmış temel eserlere bakmak yararlı olacaktır.

U. Tuğba Şimşek Gürsoy *Veri Madenciliği ve Bilgi Keşfi* (2009) kitabında verilerin depolandığı veri ambarlarından veri madenciliğine pek çok konuyu irdelemekte, bu ikisi arasındaki ilişkilere değinmektedir. Veri madenciliği süreçlerini ele aldığı gibi veri madenciliği modellemeleri ve uygulama alanlarını da açıklar. Bunlara ek olarak istatistik ve çeşitli analiz yöntemlerinin de sunulduğu kapsamlı bir çalışmaya imza atar. Gökhan Satıroğlu da *Veri Madenciliği Kavramlar ve Algoritmaları* (2013) kitabıyla konuya dair Türkçe literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Satıroğlu'nun kitabı yeni başlayanlar için olduğu gibi aynı zamanda da deneyimliler için de yol gösterici niteliktedir. Çünkü veri madenciliği, veri modellemeleri, sınıflandırma ve kümeleme gibi çeşitli bölümlerle konu detaylı bir analizle sunulmuştur. Bunlarla birlikte üç ayrı yazılımın tanıtıldığı kitap kendi yazılımını geliştirmek isteyenler için de faydalı görünmektedir.

M. Erdal Balaban, Elif Kartal ile kaleme aldığı *Veri Madenciliği ve Makine Öğrenmesi Temel Algoritmaları ve R Dili İle Uygulamaları* (2015) eserinde veri konusunu yapay zekâlar ve makine öğrenme ekseninde tartışmaktadır. Bu açıdan kitaba yapay zekâ tartışmalarının dâhil edilmesiyle birlikte konunun daha da zenginleştirildiği söylenebilir. Yapay zekâların sahip olduğu bulanık mantıklar ve makine öğrenme ile daha çok verinin elde edildiği süreçlerde veriden bilgiye giden yolu göstermektedir. Daha sonra da bu verilerin hesaplanması, analiz edilmesi ve görselleştirmelerinin yapılmasını mümkün kılan R dili konusuna geçilmektedir. Birçok arama motoru ve sosyal medyada da kullanılan R dili uygulamaları ve alanlarının da eklenmesiyle kitap derinleştirilmiştir.

Veri Bilimi (2019) ise Cem Sütcü ile Çiğdem Aytekin'in yazdığı bir eserdir. Yazarlar bu kitaplarında verinin geleceğini gündeme getirmektedir. Yani ortaya çıkan verilerle birlikte nasıl bir geleceğe doğru ilerlendiğini ele alıyorlar. Verinin dönüştürdüğü ve yönlendirmeye başladığı gündelik hayatlara karamsar bir yaklaşımın da olabileceğine işaret ediyor ve bu açıdan okuyucuya verinin olumlu ve olumsuz yönlerini hatırlatıyorlar.

İlker Arslan'ın yazdığı *Python İle Veri Bilimi* (2019) de günümüzde dikkat çeken eserler arasında sayılmaktadır. Arslan, bu eseriyle birçok alanda kullanılan ve çeşitli kullanım kolaylıkları açısından da popülerlik kazanan Python program dili ekseninde veri konusunu ele almaktadır. Programlama, veri analizi ve yapay öğrenme başlıklı üç bölümden oluşan kitabın bir diğer önemli yanıysa temel bir giriş kitabı niteliğinde olmasıdır. Yani yazar kitabında veri bilimini ele alırken akıcı bir dil kullanmakta ve bu sayede konuyu daha anlaşılabilir hale getirmektedir. Bu doğrultuda da aslında veri bilimine dair araştırma yapmak isteyen pek çok kişinin başvuracağı temel bir kaynak olarak kabul edilmektedir.

Veri ile ilgili bu eserler göz önünde bulundurulduğunda aslında veriyle ilgilenen bir kesimin olduğu gibi bu alanı yeni keşfedecek olan bir kesimin de olduğu anlaşılmaktadır. Yani veri konusu günümüzde giderek ilgiyle karşılanmakta ve disiplinler arası çalışmalara da uygun görülmektedir. Bu açıdan bahsedilen çalışmalar her ne kadar pozitif bilimlerin mantığına dayansa da sosyal bilimlere de bir o kadar konu olabilecek niteliktedir. Bu makale ise bu alandaki sosyal bilimlerin literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bir diğer deyişle sosyolojinin geniş konu alanına veri, veri toplumu, veri madenciliği gibi konuları da dâhil ederek hem disiplinler arası bir çalışma ortaya koymakta hem de sosyolojik bakış açısıyla verinin farklı boyutlarını gündeme getirmektedir. Yani verinin ve veri madenciliğinin farklı boyutlarını tartışmaya açarak konuyu sosyolojik kavramlar ekseninde yeniden değerlendirmektedir. Böylece çalışmada veri bilimine dair okumalar da sosyolojik çalışmaların eklenmesiyle desteklenmektedir. Bu açıdan çalışma literatüre dayalı olarak teorik bir çerçevede düzenlenmiştir.

VERİ MADENCİLİĞİNİN TOPLUMSAL HAYATA YANSIMASI

Teknolojik ilerlemelerle birlikte her geçen gün değişip dönüşen toplumsal hayatın en önemli unsurlarından biri haline gelen veriler hayatımızın her alanında kullandığımız kaynaklardır. Bir insanın gündelik hayatında da kurumsal bir firmanın çalışmalarında da aralarında çeşitli farklılıklar olsa da veriler kullanılmaktadır. Bu açıdan verinin/datanın bilgisine sahip olmak da her geçen gün önem kazanmaktadır.

Dolayısıyla veri (data), gözlemlenen şeylerle ilgili kayıtları gösterir ve çok çeşitli biçimler (örneğin zekâ testlerindeki puanlar, araştırma amaçlı görüşme kayıtları, alan araştırmalarında tutulan günlükler ya da kasete alınmış görüşmeler gibi) olabilir. Bu biçimlerde toplanan kayıtların hepsinde sonuç olarak ortaya veriler (data), yani analiz yoluyla birtakım çıkarsamalar yapılabilmesini sağlayan gözlemler sunulur (Marshall, 2020: 787).

Görüldüğü üzere çeşitli şekillerde elde edilen veriler, üzerinde konuşulabilecek ve bu sayede insan etkinliklerinin faydasına sunulabilecek bilgilere işaret etmektedir. Genel bir çerçeveden verilerin somut maddelere dayandığı ve klasik metotlarla elde edilebileceği düşünülse de bugün içinde bulunduğumuz teknolojik ilerlemelerle internet üzerindeki her bir hareketin de bir veri olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Yani internet üzerinde gerçekleştirdiğimiz her bir tıklama ve görüntüleme bir veriye işaret etmekte ve hâlihazırda milyonlarca veriyi oluşturmaktadır. Söz konusu verilerin günümüz koşulları dikkate alındığında ne denli büyük miktarlarından bahsedileceği dikkatlerden kaçmamaktadır. Diğer bir deyişle bugünün verileri hemen her saniye artmakta ve değişmektedir. Bu artışın ve değişimin kaçınılmaz sonucu olarak 'big data' kavramı ortaya çıkmıştır. Büyük veri anlamında kullanılan big data kavramı sadece fiziki bir büyüklüğü ifade etmemekte kavramsal anlamından fazlasını içermektedir. Bilgisayarların işleyemeyeceği kadar büyük olan verilerdir. Bu veri sürekli büyümektedir. Bunun daha güzel bir tanımı 5V olarak yapılan tanımdır. 5V volume, velocity, variety, veracity ve value'dir (Seker, 2015:10). 5V ise sırasıyla şu şekilde açıklanmaktadır: hacim, hız, çeşitlilik, doğruluk ve değer. Bahsedilen 5V big datanın temel özelliklerini oluşturmakta ve onu diğer veri çeşitlerinden ayırmaktadır. Çünkü artık söz konusu olan verinin büyüklüğünün yanı sıra onun inanılmazla hızla ve çeşitlilikle oluşmasıdır. İnternet ortamının sunduğu hız ve kaynak çeşitliliği big datayı farklılaştırırken bu verinin doğruluğu ve değeri meselesi de çeşitli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Fakat en nihayetinde tartışmaları ve faydaları-zararları kapsamında big data konuşulmakta ve gündem haline gelmektedir. Çünkü big datadan bahsederken sadece onun içeriğinden değil onunla birlikte hayatımıza giren veri madenciliği ve veri güvenliği gibi meselelerden de bahsetmek gerekmektedir.

Veri madenciliği ve veri güvenliği meseleleri de temelde big dataya dayanmakta ve big data sayesinde ortaya çıkmaktadır. 'Büyük Veri' ifadesinin arkasındaki temel fikir, yaptığımız her şeyin giderek daha fazla dijital bir iz (veya veri) bırakmasıdır ki bu bizim (ve başkalarının) bu izleri kullanıp analiz edebilmesidir. Bu nedenle Büyük Veri, toplanan verileri ve bunları kullanma yeteneğini ifade eder.¹ Yani buna göre büyük veriler doğru bir şekilde kullanılmalarıyla yararlı araçlar olabilmekte ve anlamlı sonuçlara ulaşabilmektedir. Bu açıdan da veriler üzerindeki etkinliğin ne kadar yüksek olursa o denli doğru sonuçların elde edilebileceği açıktır.

Veri madenciliği konusu temelde çeşitli durumların ve insanların bilgisinin bir veri haline gelmesini ve sürekli olarak kaydedilmesini içermektedir. Günümüzde birçok alanda veri madenciliği ile karşılaşmaktayız çünkü verilerin kaydedilmesi ve değerlendirilmesi sonucunda insanlara yönelik daha uygun kararlar verilmektedir. Daha doğrusu verilerin kullanılması üretici ve tüketiciler için belirli faydalar sağlamaktadır. Veri madenciliğinde önemli olan kısım ne kadar çok veri aktarılırsa yapay zekânın bu veriyi analiz etmesi ve kararlara ulaşmasında o kadar kolay olacak olmasıdır. Veri

¹ Kaynak: <https://www.bigdatanews.datasciencecentral.com/profiles/blogs/big-data-explained-in-less-than-2-minutes-to-absolutely-anyone> (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2021)

madenciliğinde biz başat aktör olarak Google'ı görmekteyiz (Erdal ve Papuşcuoğlu, 2018: 12).

Pasajdan da anlaşıldığı gibi Google'ın hayatın her alanında kullanıyor olması ve çok çeşitli bilgilerle onun besleniyor oluşu göz önünde bulundurulursa şüphesiz bu seçimin nedeni anlaşılır olacaktır. Yani Google'ın işleme mantığı ilk olarak çeşitli bilgilerin kaydedilmesi ve ilerleyen zamanlarda da bu bilgilerin yenileriyle ya da benzerleriyle desteklenerek genişletilmesidir. Örneğin bize sunulan reklamların ya da çeşitli haberlerin kaynakları önceki bilgilerimiz ve kullanımlarımıza diğer bir deyişle önceki ve saklanan verilerimize dayanmaktadır. Google kendisine sunulan ve üzerinde gerçekleştirilen tüm hareketleri bir veri olarak kabul etmekte ve herkes için hazırladığı ayrı ayrı dosyalarda saklamaktadır. Buradan hareketle Google'ın büyük bir veri madenine sahip olduğu ve bu verilerini en gelişmiş şekilde kullandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta öyle ki Google'ın sunduğu imkânların son derece tutarlı ve şaşırtıcı olması da sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Yani pek çok insanın Google'da arama yapmamasına rağmen araştırmak istediği konularla ilgili reklam ve bildirimler alması yapay zekâların ve veri madenciliğinin boyutları hakkında asparagas söylemleri de ortaya çıkarmıştır. Fakat gelinen noktada eldeki verileri en iyi şekilde analiz eden ve yorumlayan sistemler inkâr edilemez birer gerçektir.

Google'ın yanı sıra çeşitli sosyal medya ağları da verilerin en iyi şekilde kullanıldığı alanlar olarak dikkat çekmektedir. Kişiler bu ağlar üzerinde kendi kimliklerini bir anlamda kendi verilerini kullanıma açmakta ve diğerleriyle etkileşimleri kapsamında da her bir etkinlikleriyle sosyal medyada bir veri oluşturmaktadır. Bu platformlar insanların etkinliklerini veriler haline getirerek mizahtan siyasete kadar çok çeşitli alanlarda kullanabilmekte ve farklı şekillerde yönlendirebilmektedir. Burada her ne kadar bu sistemlerin yararlı sonuçlar ortaya çıkardığı yadsınamazsa da bu durumun çeşitli sorunları da beraberinde getirdiği açıktır. Bu sorunların en başında ise veri güvenliği gelmektedir.

İnternetin hâkim olduğu bu çağda nasıl ki her durumda verilerimiz kullanılıyorsa bu kullanılan verilerin de ne derece korunduğu sorunu gündeme gelmektedir. Çünkü her an her dakika verilerimizi kullanmakta ve hatta onlara yenilerini eklemekteyiz. Bu durumda gerek kişisel gerekse toplumsal sorunlar ortaya çıkabilecektir.

Tüm sistemlerin veriye bağlanması ve bunun savunma, sanayi, sağlık, güvenlik vs. alanlarda kullanılmasıyla verilerin güvende kalması demek ülkenin güvende kalması demektir. Dolayısıyla güvenlik tanımının da değiştiğini görmekteyiz. Bir ülkeye saldırmanın hem askeri hem ekonomik birçok yöntemi vardır ve bunlardan en önemlisi verilere saldırılmasıdır yani diğer bir deyişle siber güvenliktir. Siber güvenliğin bu kadar önemli olmasının sebebi ise diğer saldırılar belirli bir bölgedeki belirli insanları etkilerken bir ülkenin verilerinin ele geçirilmesi tüm sistemin çökmesine neden olmaktadır. Etkisi bakımından değerlendirdiğimizde atom bombasından daha etkili olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek (Erdal ve Papuşcuoğlu, 2018: 21).

Burada görüldüğü üzere güvenlik meselesi söz konusu olduğunda pek çok alandan bahsedildiği gibi bir üst düzeyde ülkenin güvenliği de gündeme gelmektedir. Yani durum sadece kişisel boyutları aşmakta ülkenin ve toplumun güvenliğine de işaret eder hale gelmektedir. Bu durum da verinin ve veri güvenliğinin gelinen noktada önemi açığa çıkarmaktadır. Bu açıdan söz konusu olan sadece veriyi elde etmek ve kullanmak değil verinin güvenliğini de sağlamaktır. Ayrıca sadece veri güvenliğinden bahsetmek de eksik olacaktır. Veri güvenliğinin yanı sıra verilerle birlikte insanların yönlendirilmesi söz konusudur ve yine bu durum verilerin yanıltıcı şekilde kullanılmasıyla oluşmaktadır. İnsanlar her geçen gün sosyal medyanın yönlendirmesiyle hareket etmekte, giderek sanallaşmaktadır. Çünkü hemen her yerden hayatlarımıza dâhil olunmakta ve belirli kategorik düzeylere yerleştirilmekteyiz. Diğer bir ifadeyle verilerimiz bizleri belli bazı konulara getirmekte o konular içerisinde hareketlerimiz belirlenmekte ve yönlendirilmektedir. Böylece hem gerçeklikten kopuş yaşamakta hem de veriler hayatı kolaylaştırmaya yarayan temel işlevlerinden uzaklaşmaktadır.

Tam bu noktada akla kişisel asistanlar olarak işleyen uygulamalar gelmektedir. Bu uygulamalar gerçek hayatta bir asistanın yerine getireceği işlevleri sanal olarak yapmakta, kullanıcısının hayatını

kolaylaştırmaktadır. Yani bu asistanlar hem bir yandan kullanıcısının kendisine yüklediği bilgileri işleyerek kullanıcıya hizmet etmekte hem de sanal bir uygulama ile sohbet etme ve bir anlamda sosyalleşme imkânı sağlamaktadır. Buradan anlaşılan ise yakın gelecekte insanların sosyalleşme ortamlarının da değişime uğrayabileceği ve giderek bireyselliğe doğru evrileceğidir. Yani sanal asistanların planlamalar, hatırlatmalar gibi asıl işlevlerini yerine getirirken farklı kullanımları da gündeme gelebilecektir. Bu açıdan insan ilişkileri de giderek sanal ortamlara aktararak yürütülecektir. 2013 yapımlı Spike Jonze imzalı Aşk (Her) bilimkurgu filmi bu minvalde bir gelecek ve sanal ilişkilere dair bir örnek sunmaktadır. Toplamda 103 ödülün sahibi film, kariyerli ve modern insanın yalnızlığına, ilişki kurma ve sosyallik ihtiyacına yönelik önemli saptamalarda bulunuyor... (Zencirkıran, 2015: 304). Yani sosyal bir varlık olan insanın sosyalliğinin dönüşmesiyle gerçek ve sanalın iç içe geçtiği ve birbirini etkiler hale geldiği görülmektedir. Böylece kişisel asistanlar da işledikleri veriler üzerinden kullanıcılarıyla bir arkadaş gibi etkileşim kurarak hareket edebileceklerdir.

VERİ TOPLUMU

Peki hem bireysel olarak hem de toplumsal ilişkilerde veri kullanıma nasıl yaklaşmalıyız? Bu soru bir bakıma endüstri 4.0'a ve beraberinde tartışılmaya başlanan toplum 5.0'a nasıl yaklaşmalıyız sorusuyla aynı yönü işaret etmektedir. Yani daha önce de belirttiğimiz gibi veri madenciliğiyle birlikte teknolojiler gelişmekte ve devrimlerden bahsetmekteyiz. Teknolojik inovasyonda öncülük edenler ve özellikle mühendisler veri havuzunun oluşmasıyla birlikte veri analizi ve yorumlanmasında önemli yol kat etmişlerdir. Özellikle veri madenciliği alanının gelişmesi akıllı evler, akıllı fabrikalar, akıllı kentler gibi akıllı sistemlerle donatılmış yeni bir sosyal ve fiziksel sistemin temelini oluşturmaktadır. Oluşan bu ağın gelişimi ve işleyişi yine verinin toplanması ve analiz edilmesiyle gerçekleşmektedir. Daha basit bir şekilde açıklamak gerekirse internet üzerinde gereksiz sayısız veri bulunmaktadır. Bu verilerin hepsiyle direkt olarak kullanıcı muhatap olduğu zaman doğru bilgiye ulaşmak ayrıca bir çalışma gerektirecektir. Fakat veri madenciliği ile kişisel bilgilerin kullanılması ihtiyaç duyulan veya duyulabilecek verilere daha rahat ulaşma imkânı sağlamaktadır. Yani bir arama motorunda ilgili sonuçların çıkması için de kişiler hakkında verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması gerekmektedir.

“Verinin petrol, altın veya ulusal topraklar olduğunun anlaşılması ve işlenip değer elde edilmesi artık bir zorunluluktur. Tarımdan otomotive, orman yangınlarını kontrol altına almadan gelecek yılın ürün rekolte tahminine, kara ve hava yollarını yönetmeden şehir içi trafiği optimize etmeye, eğitimden inovasyona, akıllı şehirlerin planlanmasından yönetimine, karar destek sistemlerinden zeki sistem modellemeye, kaynak planlamadan ülke yönetimine, otomatik araç kontrolünde hedef izleme ve takip sistemlerine, erken uyarı sistemlerinden otomatik kontrol sistemlerine, konuşma ve konuşmacı tanımadan konuşma ve sohbet sistemlerine, akıllı robotlardan kara fabrikalara...”(Sağiroğlu ve Demizrezen, 2020: 47)

Veriye dayalı geliştirilen teknolojiler toplumsal hayatın her alanına nüfus ederek yeni bir gerçeklik inşa etmektedir. Bu durum veri merkezli bir toplumsal yapı oluşturmaktadır. Dolayısıyla veri odaklı teknolojilerin toplumsal sistemin önemli bir parçası haline gelmesi ise verinin değerini artırmaktadır.

Burada “Veri yeni çağ için neden bu kadar önemli hale gelmiştir?” sorusu karşımıza çıkmaktadır. Veriyi önemli kılan sebeplerinden birisi öngörülebilirlik sağlamasıdır. İçinde bulunulan çağın karmaşık ve belirsiz olması tüketicilerin tercihlerinin hızla değişmesine neden olmaktadır. Kapitalizm açısından düşündüğümüzde ise bu kaygan ve belirsiz ekonomik zemin kâr ve büyüme hedefleri önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Diğer taraftan belirsizlik hali kapitalizm bünyesinde gerçekleşen krizleri beslemektedir (Gençoğlu, 2015: 23). Dolayısıyla üreticiler için geleceğin tahmin edilebilmesi hayati bir önem taşımaktadır. Bu durum üretim endüstrisinin kişisel tercihlere odaklanmasını ve daha esnek bir yapıya dönüşmesini gerekli kılmıştır. Böylece veri odaklı yaklaşımlar daha iyi ve daha çabuk kararlar alınması, maliyet tasarrufu sağlanması ve gerçek zamanlı hareket imkânı sunması açısından önemlidir.

(Schwab, 2020: 157). Bu nitelikler verinin kârı desteklemesi, rekabet avantajı sağlaması, sermaye birikimine olanak tanınması açısından kapitalizmle iç içe olduğunu göstermektedir.

Küreselleşme ve internet ağının herkesi kuşatması aynı zamanda kültürlerin etkileşime girmesine ve farklılaşmanın giderek artmasına neden olmuştur. Böylece tercihlerin ve isteklerin farklılaştığını, değiştiğini ve farklı kültürler tarafından etkilediği görülmektedir. (Turner, 2020: 552-557). Dolayısıyla üreticiler için kullanıcıların verilerin toplanması ve analiz edilmesi daha iyi karar verme, etkili pazarlama ve rekabet avantajlarını oluşturmaktadır. Veri madenciliğinin sunduğu tahmin edebilirlikle üreticiler ekonomik belirsizliği bir nevi ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.

Diğer taraftan veri madenciliği konusunda en çok tartışılan mevzu verilerin güvenliğidir. Veriler saklanması mevzusu korunması gereken değerli madenler halini almaktadır. Verilerin saldırıya açık olması aynı zamanda kişilerin verilerini sanal ortama yükleyip yüklememe tedirginliğini yaşatmaktadır. Verinin açık olması mahremiyet kaygılarını ve güven problemini de beraberinde getirmektedir. Bunun yanı sıra herhangi bir sorunda yetkili bir makamın bulunmaması da önemli bir problemdir. Schwab bu bakımdan veri üzerinden algoritma savaşlarının olabileceğini vurgulamaktadır. (Schwab, 2020: 157)

Görüldüğü gibi veri madenciliği üreticiler için altın madeni olsa da diğer taraftan tüketiciler için mahremiyet ve güvenlik sorunlarını oluşturmaktadır. Aynı zamanda sürecin nispeten yeni olması ve hızlı gelişmesi nedeniyle oluşabilecek sorunlarda muhatabın bulunmaması gibi hukuksal süreçlerle karşılaşılması oldukça muhtemeldir. Diğer taraftan veri güvenliğinin sağlanabilmesi için kesin bir çözüm yolu da yoktur. Yani verilere sahip olmak hem üreticiler hem de devlet açısından güç olarak görülse bile diğer taraftan büyük bir güvenlik açığını da oluşturmaktadır. Böylece veri güvenliğini bir yerden sonra ulusal güvenlik olarak değerlendirmek mümkündür.

VERİ MADENCİLİĞİNİN PANOPTİKON KAVRAMI VE SİMÜLASYON KURAMI EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Genel olarak veri madenciliği, güvenlik ve mahremiyet açısından ele alınmaktadır. Fakat sosyolojik olarak daha farklı temelerde değerlendirmektedir. İlk olarak Foucault'un yeniden yorumladığı panoptikon kavramıyla veri madenciliği arasında ilişki kurmak mümkündür. "Kontrol Evi" anlamına gelen panoptikon "...merkezi bir kontrol kulesi etrafında inşa edilmiş hem kontrol memurunun hem de orada tutulan insanların sürekli gözetlendiği, açık tek 'hücreler'den oluşan daire şeklinde bir yapı." olarak tanımlanmış ve ilk kez Bentham tarafından kullanılmıştır. Michel Foucault ise *Hapishanenin Doğuşu* adlı eserinde panoptikonu iktidarın bir aygıtı olarak değerlendirmiş ve insanların bu şekilde gözetlendiğine ve denetlendiğine vurgu yapmıştır. Bir diğer ifadeyle "panoptikon, gözetim altında tutulanların her zaman görülebildiklerinin bilincinde olmalarını sağlaması yüzünden otomatik bir iktidar işlevi görmektedir." (Marshall, 2020: 574). Bu açıdan veri madenciliği değerlendirildiğinde insanların dijital izlerinin sürekli kayıt altında tutulması, kaydedilmesi ve kategorileştirilmesi bir nevi panoptikon işlevi görmektedir. Kayıt altında olan kişiler bunun bilincinde olarak sürekli kendisini denetleyerek iktidarın kurallarına uygun şekilde hareket edecektir. İktidar sahipleri terimini burada geniş çapta firmalar, üreticiler, siyasallar vb. anlamda düşünülmelidir. Şimdi vereceğimiz örnekte kişilerin denetim altına alınmasının adım adım nasıl gerçekleştiğini görebiliriz:

Giyilebilir sağlık cihazları alanında şu anda gerçekleşmekte olan şeyler mahremiyet meselesinin karmaşıklığı hakkında bir fikir verebilir. Artan sayıda sigorta şirketi poliçe sahiplerine şu öneriyi getirmeye hazırlanıyor: eğer sağlık durumunuzu -ne kadar uyduğunuzu ve egzersiz yaptığınızı, her gün attığınız adımın sayısını, yediğiniz kalorilerin sayısını ve türünü vb.- izleyen bir cihaz kullanmayı ve onun bu enformasyonu sağlık sigortası şirketinize göndermesini kabul ederseniz, sigorta priminizden indirim yapmayı teklif ediyoruz (Schwab, 2020: 115).

Bu örnekte de görüldüğü gibi verilerin toplanması, analiz edilmesi ve anlamlı bir şekilde yorumlanması kişilerin şimdi ve daha sonraki sağlığı hakkında bilgi vermekte ve sigorta şirketlerine aktarılacak verilere göre sigorta yapılıp yapılmayacağı vs. belirlenmektedir. Bu durum verilere hâkim

olan kurumların -sigorta şirketleri gibi- insanları kendi istediği gibi yaşamaya, hareket etmeye, tüketmeye zorlamaktadır. Diğer taraftan “insanların sağlığı ve iyiliği için” gibi yorumlar yapılabilir fakat burada kritik olan nokta insanların iyiliğine insanların karar veremiyor oluşudur. Ayrıca toplumsal eşitsizliğin giderek arttığı günümüzde sağlıklı yaşamak bir lüks ve sınıfsal davranış kalıbı haline gelmiştir. Böylece geliri asgari yaşam şartlarına yeten orta ve alt tabakadaki insanların bu ve benzeri uygulamalarda dezavantajlı durumda olacağı açıktır. Bu örneğin bir başka boyutu ise insanların düşüncelerini temele alan veriler üzerinden gerçekleşmektedir. İnsanlar düşünceleri üzerinden yargılanabilir ve kategorileştirilebilir. Dolayısıyla burada işaret edilen nokta sadece verinin paylaşımı ve analiz edilmesi değildir. Hammadde olarak ele alınan veri analizden sonra geri insana dönmektedir. Analizle birlikte değer kazanan veri bu kez insanın ürettiğinden farklı, hareketlerini ve düşüncelerini değiştiren yeni bir yapıya sahip olmaktadır. Bu döngü aslında çalışmanın da ana noktasını oluşturmaktadır. İlk başta basit olarak ele alınan veri diğer verilerle birleşip ve anlamlı bir şekilde analiz edilince değerli madene dönüşmektedir. Bu durum aynı altın, elmas gibi diğer değerli madenlerde olduğu gibi toplumsal ilişkilerde belirleyici rol oynamakta ve insan üzerinde, insanı yöneten bir konuma yükselmektedir.

Böylece iktidarın insanları direkt olarak denetlediği mekanizmaların yerine sanki denetlemiyormuş gibi görüldüğü ancak bu şekilde yoğun bir denetim ve baskı uyguladığı alanlar gelişmektedir. Ayrıca burada dikkat etmemiz gereken nokta bu durumun sadece kamusal alanda değil özel alanda da devam etmesidir. Yani sadece kamusal alanda iktidar tarafından yürütebilen gözetim ve denetim artık çok rahat bir şekilde özel alanlarda da devam etmektedir. Bu durum insanların özgürlüğünü kısıtlamakta ve insanları verileri toplayan kurumlara bağımlı hale getirmektedir.

Toplumun dataleşmesini simülaklar ve simülasyon teorisi açısından da değerlendirmek mümkündür. Jean Baudrillard’ın *Simülaklar ve Simülasyon* adlı eserinde gerçeklikle ilgili şu pasaja rastlamaktayız:

“Günümüzde gerçek artık minyatürleştirilmiş hücreler, matrisler, bellekler ve komut modelleri tarafından üretilmektedir. Böylece gerçeğin sonsuz sayıda yeniden üretimi mümkün olmaktadır. Bundan böyle gerçeğin akılcı bir görünüme sahip olmasının anlamı yoktur, çünkü “gerçek” ideal ya da olumsuz süreçlerle başa çıkabilecek (boy ölçüşebilecek) bir durumda değildir. Gerçek artık işlemsel bir görünüme sahiptir. Aslında buna gerçek bile denilemez, çünkü çevresinde onu sarıp sarmalayan bir düşsellik yoktur. Bu atmosferden yoksun bir hiperuzamda kombinatuvar modeller yayan, sentetik bir şekilde üretilmiş gerçek yani hipergerçektir” (Baudrillard, 2018: 14-15).

Bu pasajda görüldüğü gibi gerçekten bahsedebilmek gittikçe daha zor bir hale gelmektedir. Baudrillard’ın bahsettiği durum gerçeğin yeniden inşa edilmesi ve sahte olanın gerçekten daha gerçekmiş gibi görünmesidir. Televizyon örneği üzerinde duran Baudrillard, en acı olayların bile seyirlik hale gelmesini eleştirerek bir olayın, acının sadece bir simülakr hale geldiğini, gerçeğin ve hislerin ortadan kalktığını işaret etmektedir. Günümüz açısından değerlendirdiğimizde daha ileri bir boyuta geçtiğimizi söylemek mümkündür. Çünkü bugün sanal ortamda oluşturduğumuz profiller oraya yüklediğimiz verilerle kendi gerçekliğimizden daha gerçek hale gelmiş durumdadır. Ayrıca bu profillerin farklı platformlarda yeniden üretilmesi gerçeği ortadan kaldırmakta ve kişiyi sadece bir veri, bir iz olarak görmektedir.

We are Social’ın 2020 Dijital Raporuna ²göre 4.57 Milyar internet kullanıcısı, 3,81 milyar sosyal medya ve 5,16 milyar mobil kullanıcı bulunmaktadır. Bu raporun sonucunda da görüldüğü gibi internet kullanımı, sosyal medya kullanımı dünya geneline yayılmış ve benimsenmiştir. Baudrillard’ın işaret ettiği “gerçek” ile “sahte” arasındaki farkın yok olmaya başladığını bu raporun sonucuna göre yorumlamak zor olmayacaktır. Böylece insanlar dijital ortamda bir veri olmakta ve bu verilere göre değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda sosyoloji açısından dikkate alınması gereken bir başka konu ise *Toplum 5.0* kavramıdır. Bu kavram ise ilk kez 2013 yılında Japonya’da kullanılmıştır. Hızlı teknolojik gelişmelerin olumsuz algısına karşı toplum 5.0 kavramının yıkıcı değişimlere ve mevcut sorunlara faydalı olacağı savunulmaktadır. Toplum 5.0, teknolojik gelişmelerin topluma entegre edilmesiyle bütüncül bir şekilde hareket etmek olarak tanımlanabilir. (Saraçel ve Aksoy, 2020: 29). Endüstri 4.0’ın bünyesinde barındırdığı teknolojiler ve gelişim hızı ile toplumsal değişim sürecini karşılaştırdığımızda arada büyük bir dengesizlik ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı süreci sosyal politikalar ekseninde de ele alıp devrimin etkilerini yumuşatmak amaçlanmıştır.

Toplumların gelişim evrelerine baktığımızda avcı-toplayıcılıktan tarım toplumu modellerini devamında ise endüstri ve bilgi toplumu modellerini görmekteyiz. Toplum 5.0 ise bu sürecin en yeni modelini oluşturmaktadır. Süper akıllı toplum olarak adlandırılan bu toplum modelinde ise teknolojiden faydalanılarak bir bütün olarak

² Kaynak: <https://wearesocial.com/digital-2020>

toplumun refaha kavuşması hedeflenmektedir. (Saraçel ve Aksoy, 2020: 29-30). Böylece yaşam kalitesi artacak ve daha sürdürülebilir bir fiziksel ve sosyal çevre oluşturulacaktır. Keidanren [2016: Japonya İş Federasyonu] tarafından gerçekleştirilen sunumda şimdilik Japonya'nın sorunları olan nüfusun yaşlanması, doğurganlığın azalması, hastalıklar ve terörizm ve çevresel sorunlar giderek diğer ülkelerin de sorunları haline geleceğini belirtmektedir. Dolayısıyla endüstri 4.0'ın gelişimi ve toplum 5.0'ın uygulanmasıyla birlikte bu sorunlarından üstesinden gelineceği düşünülmektedir. Böylece toplum 5.0 kavramı ekseninde geliştirilecek politikalarla teknoloji ile sosyal hayatın birlikte uyum içerisinde ilerlemesi hedeflenmektedir.

SONUÇ

Burada başta sorduğumuz soruyu tekrar sormak gerekirse: toplumun veri merkezli bir hale gelmesine nasıl yaklaşmalıyız? Bu soru gerçekten önemli bir soru ve sorundur. Bir taraftan ciddi güvenlik sorunları varken diğer taraftan verinin gittikçe gündelik hayatın merkezine gelmesi sorunu da vardır. Burada toplum olarak dikkat edilmesi gereken nokta bilinçli hareket etmektir. Görüldüğü gibi dataleşmaktan kaçmak imkansızdır. Ayrıca yeni çağ olarak adlandırdığımız endüstri 4.0 ile birlikte veri üretimi daha merkezi bir yerde durmaktadır. Bu açıdan veri üretmeye mesafeli davranmak dördüncü sanayi devrimine ve beraberinde getirdiği süper akıllı toplum olarak adlandırılan toplum 5.0'a geçme sürecini olumsuz etkilemesi oldukça muhtemeldir. Bu süreci geriden takip etmek veya uyum sağlayamamak bir toplumun yok olmasına neden olabilir. Çünkü günümüzdeki gelişim hızı dikkate alındığında toplumların geç kalma gibi bir şansının olmadığını görmekteyiz.

Verilerin kullanılması ve analiz edilmesinde önemli olan bir diğer nokta ise teknoloji-toplum iş birliğidir. Teknoloji alanında hızlı değişimler ve dönüşümler meydana gelirken aynı zamanda toplumsal yapının da bu süreci paralel bir şekilde takip etmesi gerekir. Aksi takdirde bir çatışma ve kriz ortamı kaçınılmazdır. Veri madenciliği üzerinde düşündüğümüzde daha önce bahsettiğimiz akıllı sistemler ve yeni sosyal düzen tamamen veri madenciliğine dayanmaktadır. İşleyiş mantığı neticesinde kişilerden verilerin toplanması, analiz edilmesi ve bunun sonucunda kararlar üretilmesi bu sisteminin temelini oluşturmaktadır. Kişilerin bu sistemde verileri bilinçli bir şekilde kullanmaması tüm sistemin işleyişini aksatmaktadır. Veri kirliliğini veya eksikliğini bir fabrikanın üretim sisteminde ya da bir kentin güvenlik sisteminde meydana geldiğini düşünürsek ciddi sonuçlar doğuracaktır.

Burada dikkat çekilen nokta yeni çağda veri odaklı bir yaklaşımın hızla gelişmesidir. Metinde bahsedildiği üzere veri odaklı yaklaşım hayatın her alanında etkin bir rol oynarken insanların kontrolü ellerinden bırakmaması önemli bir konudur. Diğer bir ifadeyle insanların kendi ürettiği veriler tarafından belirlenmesi ve yönetilmesi durumu söz konusudur. Buna karşılık insanların ihtiyaca yönelik ve kontrolü bir veri paylaşımı yapması gerekir. Veri odaklı inşa edilen toplumsal yapıyı tamamen kabul etmek veya bu süreci tamamen reddetmek yerine ikisi arasında bir denge kurulması gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle bu süreç; teknolojik gelişmelerin farkında olmayı, çağı anlamayı, gelişimi görmeyi gerektirir. Aynı zamanda teknoloji çağında insan olmayı, insan kalmayı, süreç içerisinde aktif rol almayı da gerektirir. Böylece teknoloji ve toplumsal alanın birbirinden bağımsız hareket etmesi önlenecektir.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, J. (2018). *Simülakrlar ve Simülasyon*. (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğubatı.
- Bernand Marr, 'Big Data Explained in Less Than 2 Minutes - To Absolutely Anyone', (14 Kasım 2020). <https://www.bigdatanews.datasceincecentral.com/profiles/blogs/big-data-explained-in-less-than-2-minutes-to-absolutely-anyone> (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2021)
- Erdal, E. ve Papuşcuoğlu, T. (2018). *Mühendislerin Anlam Dünyasında Yapay Zekânın Yeri Ve Gelecek Beklentileri*. Yayınlanmamış Metin.
- Gençoğlu, A., Y. (2012). Kapitalizm, Kayseri Ekonomisi ve İş Adamları. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Harayama, Yuko (2017). Society 5.0: Aiming for a New Human-centered Society. Collaborative Creation through Global R&D Open Innovation for Creating the Future: Cilt 6, Sayı 66, 8-13. http://www.hitachi.com/rev/archive/2017/r2017_06/pdf/p08-13_TRENDS.pdf
- Keidanren (Japan Bussiness Federation) (2016). Toward realization of the new economy and society. Reform of the economy and society by the deepening of "Society 5.0". Retrieved April 16, 2018 from http://www.keidanren.or.jp/en/policy/2016/029_outline.pdf
- Marshall, G. (2020). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Adanır ve D. Kömürçü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Sağiroğlu, Ş., Demirezen M. U. ve Yazıcı, A. (2021). *Yapay Zekâ ve Büyük Veri: Endüstri 4.0 ve Yapay*

Zekâ. Ankara: Nobel.

Saracel, N. ve Aksoy, I. (2020). "Toplum 5.0: Süper Akıllı Toplum", *Social Sciences Research Journal*, Cilt 9, Sayı 2, 26-34.

Schwab, K. (2020). Dördüncü Sanayi Devrimi. (Z. Dicleli, Çev.). İstanbul: Optimist.

Seker, S. E. (2015). Büyük Veri ve Büyük Veri Yaşam Döngüleri, *YBS Ansiklopedi*, Cilt 2, Sayı 3, 10-17.

Leonhard, G. (2018). *Teknolojiye Karşı İnsanlık*. İstanbul: Siyah Kitap.

Tegmark, M. (2019). *Yaşam 3.0: Yapay Zeka Çağında İnsan Olmak*. (E. C. Göksoy, Çev.). İstanbul: Pegasus.

Zencirkıran, M. (2015). *Sosyoloji*. Bursa: Dora.

We are Social, 'Digital Report 2020', (14 Kasım 2020). <https://wearesocial.com/digital-2020> (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2021).

EXTENDED ABSTRACT

The period we live in is witnessing rapid and effective changes. This change has started to develop especially in technological fields. However, even if these developments are concentrated in the industrial field, they are directly related to sociality and act with it. Because industry 4.0, the fourth industrial revolution, basically consists of information communication technologies and cyber-physical systems. In other words, the most important pillar of industry 4.0 is target communication and interaction. Therefore, individuals directly participate in this revolution consciously or unconsciously. It is "data" that includes social life in this process. In other words, data mining is the raw material of this process. When we think about data mining, it is possible to approach the situation in a pessimistic way in terms of the fact that people can be monitored and controlled by constantly recording. It can be considered as an important part of the new age, which will accelerate more than the tools related to data mining from the users and will take place manually from these devices. However, on the other hand, it can also be considered as the most important element of the new age, where data mining and technological developments accelerate and change and transformation will take place in every respect. So what is data mining in this article? How can the positive and negative aspects of data mining be evaluated? How should this process be approached from a sociological perspective? Questions like these will be answered. At the same time, the aim of this article is to examine the sociological effects of data mining and emerging technologies. In this respect, the study was organized in a theoretical framework based on the literature.

Data mining and data security issues are also based on big data and emerge thanks to big data. The basic idea behind the phrase 'Big Data' is that everything we do increasingly leaves a digital trace (or data) that we (and others) can use and analyze. In this age dominated by the Internet, the question of how much the data used is protected comes to the fore, just as our data is used in every situation. Because we use our data every minute and even add new ones to them. Although data mining is a gold mine for producers, it also creates privacy and security problems for consumers.

Generally, data mining is considered in terms of security and privacy. But sociologically she evaluates it on different grounds. First of all, it is possible to establish a relationship between the concept of panopticon, which Foucault reinterpreted, and data mining. In this respect, when data mining is evaluated, the continuous recording, recording and categorization of people's digital traces functions as a kind of panopticon. Being aware of this, people who are registered will constantly monitor themselves and act in accordance with the rules of power. Thus, instead of the mechanisms in which the power directly controls people, areas where it seems as if it does not control people, but where it exerts intense control and pressure, are developing. In addition, the point we need to pay attention to here is that this situation continues not only in the public sphere, but also in the private sphere. In other words, surveillance and control, which can only be carried out by the government in the public sphere, now continues very comfortably in private spheres as well. It is also possible to evaluate the dataization of society in terms of simulacra and simulation theory. Focusing on the television example, Baudrillard criticizes that even the most painful events become spectacle, and points out that an event, a pain, becomes just a simulacrum, and the truth and feelings disappear. When we evaluate it in terms of today, it is possible to say that we have moved to a more advanced dimension. Because the profiles we create in the virtual environment today have become more real than our own reality with the data we upload there. In addition, the reproduction and reproduction of these profiles on different platforms removes the truth after a while and sees the person as just a data and a trace.

In this context, another issue to be considered in terms of sociology is the concept of Society 5.0. Against the negative perception of rapid technological developments, it is argued that the concept of society 5.0 will be beneficial to destructive changes and existing problems. Thus, with the policies to be developed in line with the concept of society 5.0, it is aimed to advance technology and social life in harmony. The point that draws attention here is that a data culture should be acquired socially in the new age. Data culture is very important in the dataization of society because it is important in terms of not completely determining human activities and showing that people interfere with the situation. The formation of a data culture requires being aware of technological developments, understanding the age and seeing the development. At the same time, it enables to be human in the age of technology, to remain human and to take an active role in the process. Thus, it will be prevented that technology and social sphere act independently of each other.

İmkansızlığı Düşlemek: Modern Zamanda İslam Devleti*

İlhami AYDIN

Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji, Konya, Türkiye,
aydnilham@mail.com

Makale Bilgileri / Article Info

Geliş (Received): 26.03.2021

Kabul (Accepted): 23.06.2021

Yayın (Published): 30.06.2021

Atıf/Citation: Aydın, İ. (2021). İmkansızlığı Düşlemek: Modern Zamanda İslam Devleti, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5(1), 76-80.

“İslam Devleti” söylemi bir yandan asırlarca yoğrulmuş bir hayalin dışı vurumu; öte yandan başta Müslüman coğrafyada olmak üzere küre genelinde kök salmış “mezalimlik”in yok edilmesi için tahayyül edilmiş bir yönetim modelidir. Bu model öncelikle kurumlarıyla, hikâyeleriyle, sembollerıyla, kahramanlarıyla, mekanlarıyla, toplumsal yapılarıyla maziye göndermede bulunmaktadır. Öyle bir mazi ki “henüz büyü bozulmamış”, “herkesin herkesle kardeşçe yaşadığı”, “kurttan dahi kuzu namına hesap sorulduğu”, “yönetici elitlerin itibarları, sahip oldukları iktidar gücünden bağımsız yaptıkları hizmetlerle sağlandığı” ve “fetihlerin, devletin topraklarını büyütme arzusundan ziyade ‘ötekilerini’ dahi kurtuluş muştusuna erişirme derdi” ile düşünülen bir dünya cenneti mazisidir. Daha önce tecrübe edilmiş olmasından mülahem tekrar bu közü harlama ameliyesi, İslam Devleti fenomenini dillere pelesenk etmektedir. Bu gerekçeye mukabil dünyanın pek çok yerinde ezen-ezilen, güçlü-zayıf, sömüren-sömürülen, zengin-fakir gibi dikotomiler yaşamın vazgeçilmez, olağan ve hatta zorunlu bir bileşeni olarak kanıksanmaktadır. Ezen bütün gücü ile hayatın her alanında kendisini gösterirken ezilen de bu gayriinsani durumu zamanla bilincinde normalleştirmiş ve kendisini bu yaşam formuna adapte etmiştir. Adaletsizlikler, tecavüzler, hırsızlıklar, cinayetler, intiharlar, aldatmacalar gibi kadimden bu yana yaşanan olaylar ve modernizmin aydınlanma, teknolojik ilerleme, özgürlük, eşitlik, demokrasi söylemleri ile perdelenen çağın ruhuna uygun daha farklı onlarca gayr-i insani olaylar yaşam alanında sahnelenmektedir. Hal böyle iken bireyin can ve mal güvenliğinin modern devlet yapılarının teminatı altında olması veya modernizmin getirdiği yeni kaygıların yine modern devletler tarafından giderilmesi beklenir. Modern devlet yapıları ontolojik/paradigmatik özelliklerinden ötürü gündelik yaşam alanını şekillendiren bu tür hadiseleri ikincil/tali uğraş alanları olarak görmekte ve çözüm iradesini yok etmekten ziyade onu görünmez alanlara hapsedmektedir. Çeşitli güç odakları tarafından dolaşıma sokulan çoklu iktidar sarmalları ve bu sarmallardan türeyen “günahlar” farklı yol ve yöntemlerle gizlenerek daha fazla kronik hal almakta ve başta devlet organizasyonları olmak üzere her türlü reaksiyonu işlevsiz kılmaktadır. Modern devletin varoluş mottosu kendi egemenliğini tesis etmek, rakip oluşumlara karşı var olma mücadelesini kaybetmemektir. İslam’ın, yeryüzü ve içindekilerine yaradılış gayesine uygun bir intizam verme gayesinden dolayı sorun alanları üzerinde söz söyleme istenci, modern devletle alana

* Hallaq, W. B. (2019). *İmkansız Devlet: Modern Çağda Bir İslam Devleti Niçin Mümkün Değildir?*. İstanbul: Babil Kitap.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)”

dair karşılıklı bir ilişkiye girmeye mecbur etmiştir. Söz söyleme amacı, İslam'ın tebliğ diline de sirayet etmiştir. Din dili ile İslam, yaşam alanında –ister müslim isterse de gayrimüslim- var olan her türlü “günahı” düzeltmeyi amaç edinmiştir. İslam sapkınları, zalimleri, hırsızları, fesadı yayanları, adaletsiz davrananı, başkasının can, mal, namusuna tecavüz eden ve başka günahkarları en ağır tonda uyarmakta ve sahip olduğu inanlar cemaatine toplumsal düzenin sağlanması ve adaletin teminatı yönünde misyon yüklemektedir. Dolayısıyla İslam ve onun inanan paydaşları sahip olmadığı topraklar üzerinde de söz söylemesi inancın bir gereği ve yönetim modelinde var olan evrenselleşme arayışlarındaki paradigmatik bir yansımadır.

İslam Devleti kurma amacı, yakın gelecekte gerçekleşmesi uzak bir ihtimal olarak yorumlanabilir. Ancak en azından Müslümanlar sahip oldukları toprakları ve içinde yaşadıkları devletleri “İslamileştirme”, “Müslümanlaştırma” arayışında oldukları söylenebilir. Söz gelimi, kökleri geçmişe uzanan İslamcılık ve İslami Hareketler Orta Doğu’da, Türki Cumhuriyetler’de, Türkiye’de ve başka bölge ülkelerinde revaçta olan bir söylemdir. İslami söylem ve yaşam modeli hem teorik düzlemde hem de gerçekliğe yansıyan boyutuyla “başarısız” bir iddia olarak yorumlanmaktadır (Roy, 2017). Başarısızlığı somutlaştıran gerekçeler çok olsa da Roy’a göre en bariz neden; İslami hareketleri meşrulaştıran ve Müslümanlara dinamizm kazandıran modernizmin, İslam memleketleri başta olmak üzere tüm küre genelinde -İslami retoriğe göre- bozucu/yıkıcı etkisinin aksine İslam ve onu irşat eden entelektüel cemaat yeni, güzel/olumlayıcı bir modeli uyarlayamaması gösterilmektedir ya da en başta kendi inananlarını modernizmden koparıp tahayyül ettikleri yaşam formu içinde yeni bir yaşamı tecrübe etmedikleri ve dolayısıyla söylemin genelde ütopyavari çağrışım olarak yorumda kalması gösterilmektedir. Buna paralel olarak Müslümanlar, kendi habitatlarında deneyimledikleri sorunları tespit etmeleri ve bu sorunları dönüştürmeleri gerekirken giderek daha fazla “fundamental” reaksiyonlar sergilemekte ve sorun alanını derinleştirmektedir. Son derece Oryantal bir bakış açısıyla Roy, İslami arayışların “şeytanını” “Batı” tanrısında ararken kendi içindeki çözü görememekle suçlamıştır.

Roy gibi daha pek çok entelektüel İslam'ın toplumsal yaşama etkisini, gündelik yaşamdaki rolüne, siyasal diline, mekansal üretimine, Batı’ya ve onun değer manzumesine yaklaşımını irdelemiştir. Söz konusu entelektüellerden biri de Wael B. Hallaq’tır. Yazar özellikle İslam hukuku alanında önemli bir yer işgal etmektedir. *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek: Modern Bilginin Eleştirisi* (2020) ve *Modernitenin Reformu: Abdurrahman Taha'nın Felsefesinde Ahlak ve Yeni İnsan* (2020) çalışmaları Ketebe Yayınları tarafından Türçeye kazandırılmıştır. Hallaq'ın, *İmkansız Devlet: Modern Çağda Bir İslam Devleti Niçin Mümkün Değildir?* adlı çalışması da Babil Kitap tarafından 2019 yılında Aziz Hikmet'in gayretleriyle dilimize çevrilmiştir. Çalışmanın temel savı çok net bir şekilde ve henüz giriş kısmında yer alan ilk paragrafta okuyucuya sunulmuştur: *Temsil ettiği değere göre yapılmış herhangi bir modern devlet tanımına göre “İslami Devlet” hem bir imkansızlık barındırır hem de çelişkili bir tamlamadır.* Yazar bu iddialı ve vurucu cümlesiyle esasında ümidi zahiren kıran imkânsızlığı, diğer oryantalist düşünürlerin yaptığı gibi, yükü İslam dinine, onun müminlerine, değerlerine, yazılı hafızasına yüklemekten kaçınır. Modern zamanda Batı merkezli üretilen başta modern devlet organizasyonu olmak üzere hemen her türlü yapı kendi içinde bir bütünlük, uyum sergilese de söz konusu modern yapılar, İslam ile ilişkisinde mutlak surette açmazlara kapı araladığı iddiası çalışmanın ana omurgasını oluşturur. Hukuk, güvenlik, egemenlik, demokrasi, ekonomi, dış ilişkiler, vatandaşlık, sosyal hizmet, yönetim modelleri, ideolojiler vb. kurumsal bütünlüğü tamamlayan bileşenler kendi içinde birbirini organizmacı şekilde tamamlamakta ve nihayetinde işlevselci misyonla seküler inanç mabedi ya da tanrısı olan modern devlet örüntüsünü her an yeniden kurumsallaştırmakta ve sürekli muhafaza etmektedir.

Hallaq çalışmasını yedi bölüme göre dizayn etmiştir. Yazar her bölümde, merkeze aldığı konular bağlamında temel iddiasını yeniden serimlemektedir. Hallağ bir yandan Batı entelektüel kaynaklara sıklıkla göndermede bulunmaktadır. *Kültür Endüstrisi* için Adorno, modern milliyetçi devlet yapılanması için B. Anderson'un *Hayali Cemaatler* eserine, Bauman'dan *Modernite ve Holocaust* ve *Küreselleşme* eserine göndermede bulunurken modern gizil iktidar formlarının gündelik yaşamı esir alışlarını ve insanların bu esarete rıza göstermelerini Foucault'un pek çok çalışmasına ve daha sayısız popüler aydına göndermede bulunarak söylemini kuvvetlendirmiştir. Bu kuvvet, Batı çalışmalarının daha iyi olduğu anlamında düşünülmemelidir. Aksine, Batı'nın inşa ettiği modern tecrübe yine Batı entelektüel miras ile âdeta bir kez daha hesaplaşmaya sokulmakta ve ideolojik, taraflı olma düşüncelerini bertaraf etmektedir. Ayrıca Kuran'da yer alan ayetlere, hadislere, şeriat gibi İslami hukuk kaynaklarına, Gazali, İbn Teymiye, Maverdi, İbn Haldun vb. Müslüman simalara ayrıca referans göstermektedir. Batı modernizmi, modern hafızayla yetiştirilen aydınların akademik çalışmalarıyla değerlendirilirken, İslami kaynaklar ise yukarıda zikredil(meye)en Batı düşünürlerinin düşünceleri ile yeniden mezcedilmektedir.

Öncüller olarak tanımladığı birinci bölümde yazar, genel olarak modernlik paradigmasıyla İslam paradigması arasında var olan paradigmatik çelişkileri resmetmektedir. İki benzemez yapının sahip olduğu amaç-araç denkleminde nasıl pozisyon aldıklarını ya da almaları gerektiğini betimlemektedir. Modern devlet şablonunu oluşturan Batı zihniyeti ile İslam ve dolayısıyla Müslüman zihin yapıları arasında bir çözümlene yolunu tercih etmiştir. Kolonyal ve post-kolonyal süreçlerde Batı modernliği Müslüman beldeleri ya cebren ya da naif/örtük şekilde modernliğin "büyülü/efsunlu" vaazlarıyla işgal ettiğine vurgu yapılmıştır. İlerleme, modernleşme, özgürlük, teknolojik gelişme gibi nosyonlar, Batı düşünsel ve yaşam pratiklerini baştan şekillendirmiştir. Hallağ'ın Carl Schmitt'ten ödünç aldığı "merkezî alan" kavramı, bu nosyonların dokusuna uygun olarak yeniden yorumlandığına işaret etmiştir (s. 32-33). Yani "merkezî alan" kavramı, bir alan merkezileşmesi halinde çeper, merkezin bir türevi olarak çözülür ve yeniden üretilir. Batı'da merkezî alan teknik ilerleme kıstaslarına göre çekimlendiği an, çeperde bulunan diğer alanlar da benzer sürükleyici akıma kapılmış ve çözülmüştür. Çözülme sahip olduğu değer manzumelerini terk etme ve teknik ilerlemenin dokusuna barışık konumlanması anlamına gelmektedir. Geleneksel dönemde merkezî alan genel olarak din, ahlak, insan hakları gibi daha naif ve toplumsal yaşamı dizayn eden ahlaki ve özellikle İslami argümanlarla bezenmişti. Batı modern merkezî alanı hemen hemen bütün sosyal ve doğa bilimlerini teknik ilerleme mevhumuna göre konumlandırılmıştır ve siyaset, hukuk, ekonomi, sosyoloji, sanat gibi bilimler söz konusu merkezî alanı beslemiştir. Teknik ilerleme paradigmasının işlerlik kazanması için de kolonyal refleksler ortaya konulmuş ve bu reflekslerin zorunlu bir bileşeni olarak mevcut zihin ve kültürel kodlar dejenere edilmiştir. Bugünkü Müslümanlar kendilerinin üretmedikleri ve fakat yaşamak zorunda oldukları çelişkilerin kıskacında İslam Devleti'ni dillerine pelesenk ediyor. Hallağ'ın nispeten bir öz-eleştiri olarak kabul edilebilecek vurgusundan bir tanesi de Batı sömürgesinden kurtuluş muştusuna sahip olanların yine Batı modernliğine sığındıklarını ve dolayısıyla kurtuluşun imkâsızlığına göndermede bulunmaktadır. Bu noktada milliyetçi dilin İslam ile ünsiyeti nispeten tartışılmıştır. Aydınlanma düşüncesinin geleneksel ile modernlik arasındaki yarılmayı ne şekilde tetiklediği, Batının *Homo economicus* yaratma hayali karşısında Doğunun yani İslam'ın bu yıkıma karşı ahlakı, dini, geleneksel değerleri set edişi arasında bir tasvir vardır. Kitabın başından sonuna sürekli olarak bu söylemi haklı çıkarmaya yönelik bir çaba söz konusudur.

İkinci bölüm modern devlet kurumu bağlamında bir değerlendirme hâkimidir. Batı entelektüel simalara -ki yukarıda zikredilen isimler- sık sık gönderme yaparak modern devletin ontolojik/paradigmatik anlayışı resmedilmiştir. Modern devletin kendi yıkılmaz iktidarını hangi araçlarla, yöntemlerle ve nasıl inşa ettiği geniş bir şekilde betimlenmiştir. Buna karşı İslam dininde

modern anlamda bir devlet tanımının olmadığına temas edilmiş akabinde insanların, örgütlenmelerin, kurumların vb. oluşumların yegane varoluş sebebinin toplumsal huzuru sağlamak, adaleti tesis etmek ve nihayetinde Allah'ın yeryüzünde tek güç sahibi olduğuna ikna etmektir. Modern devlet, ister İslami devletler olsun isterse de Batı devletleri olsun, asıl amacı insanlar üzerinde sarsılmaz gücünü sürekli vurgulamak, insanların her daim ona borçlu olduğuna iman ettirmek, gerektiği yerde sonsuz bir saadet vaadiyle müntesiplerinden canlarını neşe içinde vermeleri istenir. Ancak bu istek veya bilinç İslam'da sadece Allah için yapılmaktadır. Dolayısıyla, modern devlet seküler bir ilah görüntüsüne büründüğü ifade edilmiştir. Hallaq, Hayes'in (2011) komünizmin başarısızlığını daha doğrusu ulus-devletin başarısını var eden milliyetçiliğe işaret ederek devletin ontolojik dönüşümüne dair söylemlerde bulunmuştur. Devletin araçtan amaca evrilmesinin fark edilmemesi için sürekli olarak ulusal kaygılar, öteki, yabancı düşmanlarla bilinç uyarılmaktadır. Bunu yaparken sınırlar inşa etmekte ve dinsel aidiyetlerden kültürel ya da etnik aidiyetlere doğru bir kayışa da cevaz vermektedir. Toplum da onu koruyan, doyuran ve konforunu düşünen "devlet babanın" bu emsalsiz modern dine biatı sağlanmaktadır. Modern devletin bu hali karşısında İslam ve onun inananları da belli modern devlet kışkırtmalarına kanarak İslami dokuyu da merkez alana göre üretmektedir.

Üçüncü bölüm de tıpkı diğer iki bölüm gibi modern ile İslami arasında karşıtlıkları ortaya koyma amacı vardır. Söz konusu karşıtlığı besleyen bir diğer konu da hukukun işlevsel boyutudur. Modern devletlerdeki hukuk ile İslam hukukunun devlet-toplum ikileminde neye karşılık geldiği resmedilmeye çalışılmıştır. Modern devlette egemenlik vurgusu genelde hukuk üzerinden işlerlik kazanmaktadır. İktidarın merkezileşmesi ile birlikte yasa koyucu güç devlete geçmekte ve bu yasanın meşruğu ilahi emir gibi sorgulanmamaktadır. Modern devlette kuvvetler ayrılığındaki sorunlar ortaya konulurken şeriatın vasfı, toplumsal alandaki problemleri çözme şekli ve bu alanı üstlenen figürlerin performanslarındaki motivasyonlar geniş şekilde belirtilmiştir.

Dördüncü bölümden başlayarak makro alandan mikro alana bir kayış söz konusudur. Dördüncü ve beşinci bölümlerde genel olarak politik söylem ile ahlaki söylem arasındaki farka odaklanılmıştır. Artık devleti merkeze almaktan çok toplumsal işleyişin temel argümanlarına temas edilmiştir. Hukuk, ahlak, ekonomi, suç, sorumluluk gibi gündelik yaşamı etkileyen, insanların toplumsal alandaki eylemlerini tayin edici olgulara değinilmiştir. Şüphesiz, bu ve devam eden bölümlerde yine Batı ile İslam arasında karşılaştırmalı bir yöntem tercih edilmiştir. Aydınlanma ve diğer aksiyonlar Batı'nın tahakküm ve egemenlik kudretine hizmet ettiğine dikkat çekilmiştir. Esasında Batı entelektüel düşüncesinde yer alan "büyüsü bozulmak, demir kafes, alt yapı, freni patlamış kamyon" gibi metaforlar batı toplumsal, siyasal, hukuksal, ekonomik ve diğer bileşenlerin işlevleri neticesinde anlam bulmuştur (s. 137-145). İslam'da ise ibadet, amel, niyet, iyilik, dayanışma, yardımsever olma durumu bir yönü ile insanlara sorumluluk yükünü yüklerken öte yandan toplumsal huzurun, barışın da tesisine yardımcı olmaktadır. Modern devletin kendi gücünü merkezî alana almasına karşılık İslam, ahlakı merkeze almıştır. Modernlikte sorumluluk, devlete karşı iken İslam bu sorumluluk alanını gündelik işleyişe kaydırmış ve Allah'ın her an gözetlediği bilinci ile yaşam pratikleri daima bir otokontrol mekanizmasına tabi tutulmaktadır. Foucault'un "benlik teknolojileri" vurgusu beşinci bölüm için merkezi kavramdır. Bu kavram ile İslami ahlak kavramları, şeriat kanunları, Allah'a karşı kulluk bilinci işlenerek modernizmin büyümesine ve modern devlet iktidarına karşı bir savunma bilinci inşa edilebileceğini ifade etmiştir. Bu noktada kuran ayetleri, hadisler, İslam entelektüel kaynaklar ve özellikle ibadetlerin hem kulluğu beslemesi hem de toplumsal alana etkisine vurgu yapılarak sosyolojik bir okuma yapılmıştır. Devlet iktidarına itaat ettiğiniz müddetçe her türlü haktan bahsedebilir, bireyselleşebilir, özgürlük alanlarınızı tayin edebilirsiniz. Ama İslam, insanlar arasında sorumluluk bilincini yeşerterek insanları ne bireyselleşmeye ne de özgürlüğün belirsizliğine

teslim etmektedir. Söz gelimi, namaz İslami kimliğe uygun bir tipleştirme yapılmasına neden olurken beraberinde Allah'ın günlük meşgaleler içinde unutmamasına ve onun tarafından gözetildiği bilinci ile eylemlerin ahlaki ve İslami alanda yapılmasını mümkün kılar. Zekat her ne kadar “malı kirlilerden arındırma” ameliyesi olarak okunsa da toplumsal gelir adaletsizliği engellemeye dönük işlevi ile toplumsal alanı dizayn etmektedir.

Altıncı bölüm küreselleşme evresinde modern devlet şeklinin zahiren yıkıcı bir sürece girdiği ifade edilebilir. Modern devletlerin sahip olduğu sınır, yabancı, biz-onlar, aidiyet gibi çatışmacı formlar bu yıkıcı dönemde en çok etkilenen ulus-devlet mitleridir. Ulusötesi şirketler sınırları aşındırmakla kalmıyor insanları da tüketim pratikleri bağlamında modern küresel devletin bir ferdi haline getiriyor. Bu negatif iddianın karşısında ikinci bir tez de modern ulus devletlerin, halihazırdaki, politik kimliği bu yıkıntıya teslim olmayacağı yönündedir. Devletler meşru egemenlik gücünü sürdürmektedir. Kürselleşme bu evrede bozucu bir işlevden ziyade söz konusu gücü örtük şekilde beslemektedir. Tüketim alışkanlıkları, teknolojik gelişmeler devletin kudretinden daha çok bu kudreti örseleyecek insan bilincini sömürmektedir. Modern zamanda İslam devleti mümkün olsa bile küreselleşen dünyada bir şekilde bu küresel sarmala dahil olmak zorunda kalınabilir. Ekonomik, siyaset, akademik, modernleşme, kültür, spor gibi alanlarla eleştirilen modern devletlerle ilişki kurmak kaçınılmaz hale gelir. Aksi durumda inşa edilen İslami yapının -ki bu modern anlamda devlet olmasa bile- sürdürülebilir bir karşılığı yoktur.

Son bölüm, modern devlet ile İslami söylem arasındaki ayrışmaya temas ederken çıkış yollarına da -ümitli olmasa da- değinilmiştir. Başından bu yana ortaya konulmak istenen; modernliğin bütün süreçleri ile bir yandan bilinç katmanını sömürmek ve bu sömürü ile birlikte modern devletin semavi etkinliğini resmetmektir. Dünyada bütün devletler İslam dinini tercih etseler de ferdi ya da toplumun İslam'ın terbiye edici vaazlarını, ilahi emirlerini ve ahlaki ilkelerini içselleştirmeden modernliğin kasvetinden kurtulmanın mümkün olmadığı ima edilmiştir. Modernliğin İslam âleminde yıkıcı etkisini, modernliğin dikenini olarak ifade edilen şeriata ve ahlaka dönüş ile giderileceği ifade edilmiştir. Batı, İslam toplumlarında bilinç ile birlikte dini, değerleri, kültürleri tahrif ederken, kendi toplumunda da bilinci kemirerek tüketici bir kitle inşa etmiştir. Dolayısıyla Batı toplumu da bu müphem durumu ahlaki ilkelerle giderebilir. Kriz, islami yönetime ve Müslümanlara mahsus değildir.

KAYNAKLAR

Hallaq, W. B. (2020). *Modernitenin Reformu: Abdurrahman Taha'nın Felsefesinde Ahlak ve Yeni İnsan*. (T. Uluç, Çev.) İstanbul: Ketebe Yayınları.

Hallaq, W. B. (2020). *Şarkıyatçılığı Yeniden Düşünmek: Modern Bilginin Eleştirisi*. (A. Demirhan, Çev.) İstanbul: Ketebe Yayınları.

Hayes, C. H. (2011). *Milliyetçilik: Bir Din*. (M. Çiftkaya, Çev.) İstanbul: İz Yayıncılık.

Roy, O. (2017). *Siyasal İslamın İflası*. (C. Akalın, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi, Modern İnsanın Yönelimi*

Gülşen ÇANKAL

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya, Türkiye,
gulsencimen42@hotmail.com

Makale Bilgileri / Article Info

Geliş (Received): 05.04.2021

Kabul (Accepted): 19.05.2021

Yayın (Published): 30.06.2021

Atf/Citation: Çankal, G. (2021). Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi, Modern İnsanın Yönelimi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5(1), 81-82.

Genelde sosyoloji özelde ise din sosyolojisinin öncü isimlerinden olan Peter L. Berger ve Thomas Luckmann tarafından kaleme alınan “Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi” adlı çalışma, modernite öncesi ve sonrasında anlamın üretimi ve iletimini irdelerken daha önce kaleme aldıkları “Gerçekliğin Sosyal İnşası” adlı eserle irtibat halindedir. “Gerçekliğin Sosyal İnşası” eserinde bahsedilen ortak bilgi stokları, bireylerin belirli bir düşünce ve eylem tarzını belirler. Daha önceden inşa edilen yapılar içerisinde sosyalleşen birey, düşünme ihtiyacı hissetmeden ortak bilgi stokları içerisinde bazı şeyleri deneyimleyerek tecrübe eder. Bu ortak bilgi stokları içerisinde birey kendi eylem ve düşüncesini diğer eylem ve düşüncelerle kıyas eder. Eğer bu kıyas aynı ise iyi, farklı ise kötü olduğu şeklinde yorumlanır. Bu durum aslında anlamın inşasını gerçekleştirir. Anlamı mümkün kılan ortak deneyimlerdir. Bu noktada Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi, öncüsü oldukları fenomenolojik sosyolojinin tamamlayıcısı şeklinde okunabilir.

Bu eser genel hatları itibarıyla modern öncesi dönem ile modern dönem kurumlarının anlam üretme noktasında ne şekilde farklılaştığı üzerinedir. Modern öncesi dönemde kurumlar, birey ile toplum arasında aracılık eden, merkezi bir konuma sahip aracı kurumlardı. Bu aracı kurumlar ortak bilgi stokları içerisinde bireylerin hangi davranışı nasıl sergileyecekleri, neyi nasıl ve ne şekilde düşünecekleri noktasında, iyi doğru ve yanlış gibi değerlendirme ölçütleri sunuyordu. Böylece modern öncesi dönemde birey, herhangi bir anlam krizinin eşliğinde bulunmuyordu. Ancak modern döneme gelindiğinde birey çoğul seçeneklerle karşılaştı. Referans alabileceği ortak bilgi stoklarından mahrum kaldı. Tek bir doğru, tek bir gerçek, tek bir değer sistemi değil farklılıkları bünyesinde barındıran seçeneklere sahip oldu. Ayrıca ilişkilerini yönlendirmede eski güçlü kurumların desteğini bu dönemde bulamadı. Modern dönem anlam krizlerinin üstesinden gelebilmek adına kendi kurumlarını inşa etti. Ancak sahip olduğu çoğulculuk ile her zaman anlam krizine yatkın olarak değerlendirildi.

Eserin amacı, modernleşmenin kaçınılmaz olarak sekülerleşmeye yol açacağı düşüncesine karşılık dini kurumların modern toplumlar için önemli bir yere sahip olduğunu ve modern toplumların asıl sorununun çoğulculuk olduğunu göstermektir. Berger ve Luckmann’ın din sosyolojisinde öne

* Peter L. Berger & Thomas Luckmann (2016). *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi, Modern İnsanın Yönelimi*, Çev.: M. D. Dereli, 2. Baskı, Heretik Yay. Ankara.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

çıkması, bu çalışmada önemi en çok vurgulanan kurumun din olması şaşırtıcı değildir. Din kurumu geleneksel toplumlarda güçlü bir anlam üretme mekanizmasıyken bu gücünü modern toplumlarda kaybetmiştir. Modernleşmenin sekülerleşmeyle paralellik göstereceği tezine karşı çıkan Berger ve Luckmann bunu modernleşmiş ancak din kurumunun etkisini yitirmemiş ABD ve üçüncü dünya ülkelerinden verdikleri örneklerde desteklemektedir. Bu yüzden modernitenin getirdiği anlam krizinin temelini sekülerleşmede değil çoğulculukta bulmuşlardır. Bu bağlamda eserde ortaya konulan temel hipotez din gibi merkezi kurumların eski güçleri devam ettiği sürece modern toplumlar çoğulculuk içerisinde bir anlam krizi yaşamayacağı şeklindedir.

Berger ve Luckmann, anlam stoklarına sahip olmayan toplumların bir toplum olarak tasavvur edilmesinin zorluğundan söz ederler. Ortak anlam stoklarının olmayışı, bireyi ve toplum arasındaki bağların zayıflamasına, bütünlüğünün imkansızlığına neden olacaktır. Bu nedenle Berger ve Luckmann modern toplumların ürettikleri kurumlara şüphe ile yaklaşmaktadırlar. Modern toplumlarda bireye anlamlı kategoriler sunan kurumlar vardır ancak bu kurumları modern öncesi dönemle kıyas edildiğinde anlamın üretimi, iletimi ve dayatılması noktasında farklılıklar görmüşlerdir. Modern toplumların anlamın üretimi ve iletilmesi için özelleştirilmiş kurumlara sahiptir. Ancak anlam ve değer sistemi toplumun temelini genel anlamda birbirine bağlayamaz ya da bunları muhafaza edemez. Modern toplumlar anlam krizinin üstesinden gelemezse en güçlü anlam krizine ev sahipliği yapacak ve destek güvencesinin faturasını ağır ödeyecektir. Anlam kriziyle karşılaşan modern toplumlar, nihai olarak totaliter devletler tarafından uygulanan radikal bir çözüm önerisi geliştireceklerdir ancak bu durum içinde buldukları çıkmazı daha kötü hale getirecektir.

Berger ve Luckmann modern çoğulculuğun öznel ve özneler arası anlam krizinin yayılmasının temel nedeni olarak görmektedirler. Ancak zorunlu olarak böyle bir problemin krize yönlendirip yönlendirmeyeceği noktasında belirsiz kalmışlardır. Emin oldukları şey ise, tüm bu belirsiz alanlar içerisinde, toplumun tüm üyeleri için ortak bir değer sisteminin bulunmayışıdır. Bu sebeple modern çoğulculuğun, değer sistemlerini göreceleştirdiğini vurgulamaktadırlar. Eski değer sistemleri ve yorum şemaları artık geçersiz hale geldi. Berger ve Luckmann sorgulanmadan kabul edilen bilgilerin kaybolduğu bu süreçte anlam yığınlarının önemine işaret ederler. Toplam yedi başlıktan oluşan bu eserde her bir konu başlığı birbiriyle irtibat halinde olduğu gibi yapılan yorumlarda mantıklı ve tutarlı bir şekilde yorumlanmıştır.

Aşk Neden Acıtır*

Abdulsamet BAYRAM

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi A.B.D., Konya, Türkiye,
abayram4294@gmail.com

Makale Bilgileri / Article Info

Geliş (Received): 11.02.2021

Kabul (Accepted): 03.04.2021

Yayın (Published): 30.06.2021

Atf/Citation: Bayram, A. (2021). Aşk Neden Acıtır *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5(1), 83-85.

Polity Press tarafından 2012 yılında ilk baskısını yapan “Why Love Hurts” eseri, sosyoloji bölümü öğretim üyesi olan Eva Illouz tarafından kaleme alınmıştır. Aşk acısının bir sosyolog tarafından ele alınıp incelenmesi, ilk bakışta elbette şaşırtıcı görünmektedir. Ancak başlığın ardından gelen “A Sociological Explanation” alt başlığı, bu eserin esas amacını açıkça ortaya koymaktadır. Eser, aşkın neden acı verdiğini cevaplayan bilimsel bir çalışma olma iddiasındadır. Nitekim yazar kitabın hemen başında, kendisini psikolojik yardım endüstrisinden soyutlamaktadır (Illouz, 2012, 4). Eser, giriş ve sonuç bölümleriyle birlikte toplam yedi bölümden oluşmaktadır. Eserin Türkçe tercümesi, Özge Çağlar Aksoy tarafından çevrilmiş ve Jaguar Kitap tarafından yayımlanmıştır.

Yazar, günümüz ilişkilerinde meydana gelen huzursuzlukların kapitalizm tarafından nasıl etkilendiğini açıklamaya çalışmaktadır. Diğer bir ifadeyle Illouz, aşk acısının zamanın sosyal koşulları tarafından şekillendiğini ve hiçbir şekilde tamamen bireysel nedenlere indirgenemeyeceğini ortaya koymaktadır. Ona göre sosyolojik olarak “eski” dünya, din, toplum, düzen ve istikrar iken, “yeni” dünya bünyesinde sekülerleşme, kolektif bağların zayıflaması, artan eşitlik söylemleri ve kimliklerin belirginliğini kaybetmesi gibi çok ciddi değişiklikleri barındırmaktadır (Illouz, 2012, 7). Buradan hareketle Illouz’a göre aşk acısı, sosyolojik bir olgu olarak ele alınmalı ve açıklanmalıdır.

Nitel bir çalışma ile zenginleştirilen bu eser, salt bilgi ve teorik monotonluktan arınarak heyecan verici ve okur sever bir hal almaktadır. Araştırmanın evrenini Avrupa, Amerika ve İsrail’den yüksek eğitim seviyesine sahip, heteroseksüel yönelimli orta sınıf insanlar oluşmaktadır. Yapılan mülakatların yanında internet forumları, bloglar, köşe yazıları ve kadın dergileri de çalışmaya dahil edilerek zenginleştirilmiştir. İlaveten “Modern” aşk acısı on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılın duygu dünyası ile karşılaştırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu noktada Jane Austen’in (Illouz, 2012, 22) eserlerinden yararlanılmıştır. Eserin hazmedilmesi çok da kolay değildir, nitekim okurlardan, *Bridget Jones* (Illouz, 2012, 76) ve *Sex and the City* (Illouz, 2012, 106) gibi belli bazı ön bilgiler beklenilmektedir. Öyle ki eser, bazı yerlerde okura sosyolojik bir tahlil yerine bir literatür/film analizi okuyormuş hissini vermektedir. Sıklıkla geçmiş ile günümüz kadın

* Eva Illouz (2013), *Aşk Neden Acıtır*, Çev.: Özge Çağlar Aksoy, Jaguar Kitap.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)”

ve erkeklerini karşılaştıran Illouz, aşk acısının yeni ve modern türünü, beş ana argüman (beş bölüm) ile açıklamaya çalışmaktadır (Kirsner, 2016).

İlk olarak modern hayat tarzı ile birlikte eş seçiminde değişen dinamikler anlatılmaktadır. Buna göre modern çağ öncesi toplumlarda, kadınların değil, erkeklerin uygunlukları araştırılmıştır. Buna karşın kadınlar da erkeklerin teklifini beklemek zorunda kalmışlar ve ancak erkeklerin itiraflarından sonra kendi duygularını ifade edebilmişleridir. Ancak günümüzde bu süreç tamamen özgürleşmiş ve kadınlar seçilir hale gelmiştir. Bununla sınırlı kalmayıp kadın güzelliğinin (tercih kriterlerinin) ahlak ve moral değerlerine göre değil, cinsel çekicilik ve fiziki özelliklere göre değerlendirilmesiyle (Illouz, 2012, 46), kadınlar tüketim kültürünün aktörü haline getirilmiş (Illouz, 2012, 77) ve liberal evlilik piyasaları (Marriage Markets) oluşmuştur.

İkinci olarak, insan irade ve düşünce dünyasında meydana gelen değişim ele alınmaktadır. Nitekim modern dünyanın sunduğu cinsel özgürlük, zararlarını evlilik ve birliktelik kavramlarının anlamlarının değişiminde göstermektedir. Öyle ki günümüzde evlilik ve birliktelik, ömür boyu sürmesi gereken bir ilişki olarak değerlendirilmemektedir. Kabullenen cinsel özgürlük anlayışı, XX. yüzyılın en önemli sosyolojik dönüşümlerinden biri olmuştur ve bu olgu "bağlılık fobisi" (Illouz, 2012, 89) fenomeni ile kendini göstermiştir. Bu olağanüstü çoğalan ilişki seçenekleri, aynı zamanda evlilik piyasalarına talebi de çoğaltmıştır (Thiele, 2017).

Günümüzde cinselliğin statü kazanımı için meta haline gelmesi aşk acısının üçüncü nedeni olarak belirtilmektedir. Başka bir ifadeyle, modern benliğin, cinsellik alanındaki itibar bağılılığı günümüzde aşk acısına yol açmaktadır. Erkeklik için cinsellik, erkeklik statülerini ifade edebilecekleri önemli bir alan haline gelmiştir. İktisatta olduğu gibi bazıları diğerlerinden daha başarılı olmaktadır. Dolayısıyla erkekler bir cinsel ilişki yarışı içerisinde. Kadınlar için ise evlilik ve çoğalma arzusu ikincil önem taşımaktadır. Bütün bu olumsuz yaklaşımların yanı sıra Illouz, dikkat çekici bir iddia ortaya koyar. Ona göre yaşanan cinsellik patlaması farklı toplumsal tabakaya ait insanların birbiriyle ilişkiye girmesine imkân vermektedir ve böyle sosyal eşitsizlik ile mücadele etmektedir (Kirsner, 2016).

Dördüncü neden olarak, aşk acısının değişiminden bahsedilmektedir. Eskiden karşılıksız sevginin verdiği acı, bireyi güçlendirmiş ve sevginin ruhunu yüceltmıştır. Modern çağ da ise aşk acısı, zarar görmüş bir benliğin işareti haline gelmiştir. Bu yüzden günümüzde aşk acısı bireyin özgüvenine daha çok saldırmaktadır. Bu aşkın bu kadar dayanılmaz derecede acıtmasına sebebiyet vermektedir (Illouz, 2012, 120-121).

Günümüzde aşk acısının çoğalmasının beşinci nedeni, gerçeklik ile medyanın doğurduğu beklentiler ve kurgusal duygular arasındaki açılan makastır. Diğer bir ifadeyle bilim, siyasal özgürleşme ve internetin teknolojik olanakları aracılığıyla arzusunun rasyonelleşmesidir. Sinema, internet ve kitaplar gün geçtikçe hayal gücümüzü daha çok kullanmamıza mecbur bırakmaktadır (Kirsner, 2016). Bu medya içerikleriyle insanların beklentileri reel dünyanın dışına taşmaktadır. Dolayısıyla gerçek dışı olan fikirler ve düşüncede oluşan resimler, gerçek hayatla örtüşmediğinden dolayı beklentiler karşılanamamakta ve acının ana kaynağı olmaktadır (Illouz, 2012, 215).

Hülasa, eser aşk acısının nedenleri bilimsel derinlik ile başarılı bir şekilde ortaya koyarken aynı zamanda aşk acısının, bireysel ve psikolojik değil, aksine modern çağın beraberinde getirdiği yenilikler sebebiyle eskiye nazaran daha acı verici olduğunu ve daha çok rastlandığını başarılı bir şekilde savunmaktadır. Yine modern insanların duygu dünyasına girerek, sosyal çevrenin bireylerdeki aşk fenomenini nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Başta da ifade edildiği üzere yazar, aşk acısını dindirme veya kadınlara aşk acısından kurtulmanın reçetesini verme amacıyla değildir. Daha çok aşk acısının nedenlerinin anlaşılmasıyla hafiflemesini sağlamak istemektedir.

Nitekim kadınların aşk acısını kendilerinde aramamaları gerektiğini, aksine aşk acısının toplumsal olgu ve olaylardan beslendiğini ortaya koymaktadır (Illouz, 2012, 238).

Her ne kadar aşk acısının nedenleri doğrudan keskin cümleler ile açıklanmasa da kitabın baştan sonra okunmasıyla belli başlı sebep- sonuç ilişkileri zihinde belirginleşmektedir. İlaveten bazı yerlerde geçmiş ve gelecek karşılaştırmaları zayıf kalsa da eser; edebi derinlik, Pierre Bourdieu (Illouz, 2012, 49) ve Sigmund Freud'un (Illouz, 2012, 111) yansımaları, Emily Dickinson'ın (Illouz, 2012, 238) şiirleri ve Jonathan Franzen'in (Illouz, 2012, 245) romanları ile okuyucuyu, analiz ve çözümlemeleriyle tatmin etmeyi başarmaktadır (Thiele, 2017).

KAYNAKLAR

Illouz, E. (2012). *Why Love Hurts: A Sociological Explanation*. Cambridge: Polity Pres.

Kirsner, L. (2016). Eva Illouz tarafından yayına hazırlanan *Why Love Hurts: A Sociological Explanation* başlıklı kitabın değerlendirmesi. doi:10.13140/RG.2.1.1566.8083

Thiele, G. (2017, 01 02). Eva Illouz tarafından yayına hazırlanan *Why Love Hurts: A Sociological Explanation* başlıklı kitabın değerlendirmesi. (29.01.2021) tarihinde social net Rezensionen: <https://www.socialnet.de/rezensionen/21379.php> adresinden alındı